

NIKU Rapport 42 – 2010

Strømsø

Sentrumsutvikling med kulturminner som ressurs
(revidert utgave)

Sveinung Krokann Berg

Johanne Sognnæs

Grete Swensen

Krokann Berg, S., Sognnæs, J., Swensen, G. 2010. Strømsø. Sentrumsutvikling med kulturminner som ressurs. - NIKU Rapport 42. 101 sider.

Oslo, januar 2011

Revisjon: Dette er en revidert utgave (2019), hvor det er foretatt en rettelse vedrørende eieforhold av eiendommen Langes gate 7 (110/289) på side 76. Ellers er rapporten, med dens resultater og konklusjoner, uendret.

NIKU Rapport 42
ISSN 1503-4895
ISBN 978-82-8101-242-4

Rettighetshaver © Copyright Stiftelsen Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU. Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

Rapporten er kun tilgjengelig som pdf-fil på www.niku.no

Kontaktadresse: NIKU, Storgata 2, 0155 Oslo

Postadresse: NIKU, P.O.Box 736 Sentrum, NO-0105 Oslo
Tlf: 23 35 50 00
Fax: 23 35 50 01
Internett: www.niku.no

Forsidebilde: Strømsø. MapAid 2008. Drammen kommune.

Tilgjengelighet:	Åpen
Prosjektnr.:	1562743
Oppdragsgiver:	Norges forskningsråd
Faglig ansvarlig hos NIKU:	Kari Larsen

Forord

Denne rapporten oppsummerer arbeidsmetoder og resultater fra forskningsprosjektet *Strømsø – sentrumsutvikling med kulturminner som ressurs* som er en del av NIKUs By-SIP i perioden 2006-2010. Dette prosjektet har pågått i SIP-periodens siste tre år, og har delvis utgangspunkt i prosjektet *Policy og Praksis* som tok for seg ulike måter kulturminner integreres i byplanlegging på og der Drammen ble pekt ut som case-by.

Prosjektets målsetting har vært å avdekke og identifisere hvordan sosiale og materielle kvaliteter gis videre liv som kulturminner og spesielt hvordan kvaliteter som i dag ikke er anerkjent som kulturminner kan være sentrale konstituerende elementer knyttet til stedsfølelse og strøkskarakter. Bydelen Strømsø i Drammen er valgt som case på bakgrunn av bydelenes sammensatte karakter både fysisk og sosialt samt at den er prioritert som utviklingsområde fra Drammen kommunes side i de kommende år; noe som fordrer at bydelens kvaliteter tas opp til vurdering.

Rapporten består av 6 kapitler der 1 og 2 tar for seg prosjektrammer og prosjektmål. En kort historisk beskrivelse samt noen overordnede karakteristika for Strømsø utgjør kapittel 3. I kapittel 4 beskrives 3 bilder av Strømsø; henholdsvis basert på egne observasjoner gjort i utvalgte byrom på Strømsø, intervju med næringsaktører rundt Bølgeplassen og fotomateriale/tekst produsert av 6.klassinger ved Brandengen skole. I kapittel 5 gjøres en kort oppsummering av foreliggende planer for Strømsø med tanke på hvordan kvaliteter og karakteristika som er identifisert i kapittel 4 er reflektert i gjeldende og pågående planarbeid. Arbeidet oppsummeres i kapittel 6 gjennom en diskusjon av hvordan meningsbærere og kulturminneverdier konstrueres og viser noen mulighetsrom for videreføring og utvikling av historiske kvaliteter på Strømsø.

Medarbeidere i prosjektet har vært Grete Swensen, Bygningsavdelingen, Johanne Sognnæs Landskapsavdelingen og Sveinung Krokann Berg, Landskapsavdelingen. Sistnevnte har vært prosjektleder og er hovedansvarlig for rapporten samt intervjuene med næringsaktørene som utgjør bilde 2. Sognnæs har hatt ansvar for observasjonsstudiene og bilde 1, mens Swensen har gjennomført skoleprosjektet som utgjør bilde 3.

Oslo, desember 2010

Innhold

Sammendrag	5
Abstract	6
1 Bakgrunn og prosjektmål	7
1.1 By-SIP - Bymiljø i endring: historiske bymiljøer, byutvikling og regionalitet.....	7
1.2 Forprosjekt	7
1.3 Prosjektmål.....	7
1.4 Avgrensning av studieområde.....	9
2 Metoder og teori	10
2.1 Metoder.....	10
2.2 Forståelsesrammer og teoretisk tilnærming.....	10
3 Strømsø før og nå	17
3.1 Kort historikk	17
3.2 Bygninger og anerkjente kulturminner i dag.....	19
3.3 Byrom og gater på Strømsø.....	24
3.4 Virksomhet/Funksjoner.....	25
4 Tre bilder av Strømsø	27
4.1 Bilde 1: Strømsøs byrom	27
4.2 Bilde 2: Byutvikling i kvartalene rundt Bølgeplassen	36
4.3 Bilde 3: Barnas Strømsø	43
5 Planer for Strømsø.....	54
6 Mulighetsrom for videreføring av historiske kvaliteter	57
6.1 Mulighetsrom for Strømsø	57
6.2 Planlegging eller bruk som utgangspunkt for vern	58
6.3 Byrom som formidler av kulturhistoriske kvaliteter	60
6.4 Byutvikling for barn	62
6.5 Strømsøkvaliteter	63
8 Vedlegg.....	64
Vedlegg 1: Oversikt over eiere og bruk av eiendommene i kvartalene rundt Bølgeplassen	64
Vedlegg 2: Et utvalg virksomheter med historie på Strømsø.....	86
Vedlegg 3: Gater og plasser på Strømsø	90
Vedlegg 4: Intervjuguide Strømsø	92
Litteratur	94

Sammendrag

Gjennom en studie av Strømsø avdekkes og identifiseres hvordan sosiale og materielle kvaliteter gis videre liv som kulturminner og spesielt hvordan kvaliteter som i dag ikke er anerkjent som kulturminner kan være sentrale konstituerende elementer knyttet til stedsfølelse og strøkskarakter. Bydelen Strømsø i Drammen er valgt som case på bakgrunn av bydelens sammensatte karakter samt at den er prioritert som utviklingsområde fra Drammen kommunes side i de kommende år; noe som fordrer at bydelens kvaliteter tas opp til vurdering.

Strømsøs mangfold kan gis både fysisk og sosial forankring. Bygningene og byrommene som skaper den fysiske rammen er aldersmessig og formmessig sammensatt og omfatter 1600-tallsbygg og nybygg, 1 1/2-etasjes trehus til 15 etasjes boligblokker, kvartaler inndelt i mange små enkelttomter og bygg og kvartaler med ett sammenhengende bygningskompleks. Bruksmessig består Strømsø av boliger, småbedrifter, handelsvirksomhet, offentlig virksomhet som skole/kirke med gjennomgående god tilgjengelighet med bil. Vår undersøkelse har hatt som mål å vise noen ståsteder for lesing av Strømsø gjennom fokus på skolebarns opplevelse av området, noen utvalgte næringsaktørers oppfatning av Strømsø samt en observasjon og vurdering av et utvalg byrom og bruken av disse. Undersøkelsen av Strømsø er vist gjennom tre ulike bilder som hver på sin måte viser egenskaper eller kvaliteter ved bydelen:

- Bilde 1 framkommer gjennom observasjon og analyse av et utvalg byrom på Strømsø og bruken av disse.
- Bilde 2 baseres på intervjuer med lokale næringsaktører samt synliggjøring av bygnings-, bruks- og virksomhetshistorie inspirert av Riksantikvarens DIVE-analyse
- Bilde 3 baseres på fotodokumentasjon og nærmiljøbeskrivelse framkommet ved at skoleelever i 6.klasse på Brandengen skole ved hjelp av kamera og notatblokk har beskrevet sitt nærmiljø.

Identifiserte kvaliteter som tilgjengelighet, variasjon, sentralitet og lave kostnader er analysert gjennom forståelsesrammer og teoretiske tilnærminger som mulighetsrom, As Found og territorialitet for å vise hvordan kulturarvdefinert gjennom bruk og tilegnelse (appropriation) kan utfordre kriteriene som vanligvis brukes for å identifisere kulturminneverdi og dermed fungere som redskaper for å fange opp variasjon og mangfold som urbane kvaliteter som er verdt å ta vare på.

Nøkkelord: Strømsø, mangfold, verdisetting, verdi gjennom bruk og tilegnelse, mulighetsrom, As Found, territorialitet, by, bymiljø

Abstract

Through a study of Strømsø in Drammen the aim of the project has been to expose and identify how social and material qualities are given further life as cultural heritage and in specific how not acknowledged qualities might be essential constitutional elements of an areas character or sense of place. The Strømsø district is chosen as a case because of its fragmented character and since a future transformation is near demanding a consideration of the area's qualities.

Strømsøs diversity and variety is of both social and physical character. Buildings and city spaces constituting the material setting consist of 17th century buildings next to contemporary concrete structures, 1 ½ storey buildings and 15 storeys blocks of flats, small scale blocks and blocks with one continuous building structure. Functionally Strømsø consists of housing, small scale businesses, trade, public services as schools and churches and generally good accessibility for cars.

Three different pictures or approaches are produced to display different positions from where qualities are valuated:

- Picture 1 appears by observing and analysing how different user groups appropriate and make use of a selection of city spaces
- Picture 2 is based on interviews with local tradesmen together with a survey of activities characterising the area
- Picture 3 is created through photo documentation and description of their neighbourhood by 6th grade pupils from a local school

Identified qualities like variation, centrality, accessibility and low costs are analysed through frames of understanding as *opportunity space*, *As Found* and *territoriality* to show how *heritage valuated through appropriation* can challenge the criteria usually used to identify heritage values and thereby function as tools to capture variation and diversity as urban qualities worth safeguarding.

Key words: Strømsø, diversity, heritage by appropriation, opportunity space, As Found, territoriality, town, urban environment.

1 Bakgrunn og prosjektmål

1.1 By-SIP - Bymiljø i endring: historiske bymiljøer, byutvikling og regionalitet

Det overordnede målet for NIKUs strategiske instituttprogram rettet mot byforskning (By-SIP) har vært å bygge opp NIKUs kompetanse på forvaltning av byenes kulturminner og kulturmiljøer slik at byens kulturarv på en faglig, god og tydelig måte kan integreres som en ressurs i arbeidet med planlegging og utvikling av byer.

Delmål for programmet:

- Styrke kunnskapen om byutvikling og eldre bystrukturer, samt identifisere sentrale drivkrefter og endringsprosesser som dagens byer står ovenfor
- Vurdere kulturmiljøenes potensial i dagens byutvikling, hvor kulturminner og kulturmiljøer inntar en stadig tydeligere rolle i verdiskapingen
- Foreta en kritisk evaluering av gjeldende forvaltningspraksis, med vektlegging av metodeutvikling for å sikre framtidig bruk og vern av kulturminner og kulturmiljø i byer

Prosjektet har rettet seg mot kunnskapsbehovet som søkes i SIP-arbeidet generelt gjennom utvikling av metoder for karakterisering og vurdering av kulturminneverdier og hvordan kulturminneverdier integreres i planlegging og beslutningsprosesser. Til By-SIPen spesielt har prosjektet bidratt med å identifisere drivkrefter og endringsprosesser i dagens byer, evaluering av ulike kulturmiljøers betydning i dagens byutvikling og til å belyse dagens forvaltningspraksis av kulturminner i by.

1.2 Forprosjekt

I SIP-periodens første to-årsperiode ble det gjennomført et forprosjekt under arbeidstitelen *Policy og praksis: Kulturminner i by* som er oppsummert i NIKU-rapport nr. 19 2007 *Kulturminneverdier i by mellom bevaring og byutvikling – Et kunnskapsgrunnlag*. I dette arbeidet ble det belyst ulike tilnærminger til hvordan kulturarv integreres i planarbeid og vist eksempler på hvordan fysiske strukturer ivaretas i praksis med utgangspunkt i ulike strategier for vern.

I løpet av forprosjektet ble det igangsatt en case-studie av Drammen der Drammens planstatus og planhistorie ble analysert med tanke på å identifisere kulturarvens rolle i de ulike planene. Det ble også gjennomført intervjuer med flere aktører i Drammen (representanter for kommunal forvaltning, eiendomsutvikling, fylkeskommune, museum, fortidsminneforening, lokalhistoriker) som bidro til å belyse ulike oppfatninger knyttet til kulturhistoriske verdier/kvaliteter og dermed danne kunnskapsgrunnlag og ramme for en mer inngående case-studie av Strømsø.

1.3 Prosjektmål

I prosjektet er det gjort en undersøkelse av bydelen Strømsø i Drammen. Målet med undersøkelsen har vært å avdekke og identifisere hvilke materielle og sosiale kvaliteter som utgjør Strømsø i dag og historisk og se nærmere på hvilke oppfatninger og tilknytningspunkter ulike brukergrupper har til bydelen Strømsø. Undersøkelsen har tatt utgangspunkt i Strømsø som et sted, der samspillet mellom fysisk miljø og samhandlingen som finner sted mellom ulike personer som oppholder seg i miljøet tillegges betydning. Bydelen Strømsø ble valgt på bakgrunn av bydelens sammensatte karakter både fysisk og sosialt samt at den er prioritert som utviklingsområde fra Drammen kommunes side i de kommende år; noe som fordrer at bydelens kvaliteter tas opp til vurdering. Bydelen har viktige kulturminneverdier som allerede er registrert, og i tillegg trolig også verdier som ikke er erkjent eller registrert. Hvilken historie formidles gjennom bydelens anerkjente kulturhistoriske verdier og hvilke deler av historien kommer ikke til syne gjennom vern av bygninger? Hva er representativt og hva med "ikke-representative" elementer som utgjør en del av bybildet? Bydelen framstår i dag som fragmentert både bygningsmessig og befolkningsmessig og med spor fra flere perioder av byens

historie representert. Strømsø vil derfor som studieområde kunne belyse flere utfordringer knyttet til videreutvikling av heterogene byområder i et flerkulturelt og blandet sosialt miljø.

Strømsøs mangfold kan gis både fysisk og sosial forankring. Bygningene og byrommene som skaper den fysiske rammen er aldersmessig og formmessig sammensatt og omfatter 1600-tallsbygg og nybygg, 11/2-etasjes trehus til 15 etasjes boligblokker, kvartaler inndelt i mange små enkelttomter og bygg og kvartaler med ett sammenhengende bygningskompleks. Bruksmessig består Strømsø av boliger, småbedrifter, handelsvirksomhet, offentlig virksomhet som skole/kirke med gjennomgående god tilgjengelighet med bil. Mangfoldet som eventuelt skal dyrkes/ivaretas vil nødvendigvis medføre en prioritering av hvilke egenskaper og kvaliteter som er ønskelig i en videre utvikling, og det er i møtepunktet mellom flest mulig av disse – der de iboende karakteristika brynes mot hverandre og mot nye planer og inngrep – at mangfoldet kanskje kan finne en form. Vår undersøkelse har hatt som mål å vise noen av disse ståstedene gjennom fokus på skolebarns opplevelse av området, noen utvalgte næringsaktørers oppfatning av Strømsø samt en observasjon og vurdering av et utvalg byrom og bruken av disse.

Som resultat av langsiktig planlegging har Drammens identitet utad i løpet av det siste 10-året endret seg fra å bli oppfattet som et vegkryss man kjører forbi til å stadig få tildelt priser for godt bymiljø, vakre veier, beste uterom med mer. Foreløpig har Bragernes blitt mest oppmerksomhet til del, men Strømsø er prioritert i Drammen kommunes videre arbeid. Hva vil en "gjenoppdagelse" og gjenfortelling av Strømsø medføre? Hvilken historie prioriteres og hvor mange historier kan eventuelt fortelles samtidig? I både form og virksomhet er Strømsø annerledes enn Bragernes, noe som er vektlagt også i Drammen kommunes videre planer. Bragernes oppfattes som mer homogent enn det sammensatte Strømsø. Er da ulikheten mellom Bragernes og Strømsø, som til sammen utgjør Drammen sentrum, grunnlag for å se sentrum som mangfoldig eller er det Strømsøs mangfold som skal dyrkes?

Gjennom prosjektet har vi utforsket kvaliteter i bydelen (eksempelvis knyttet til ulike gruppers aktiviteter, bruk av byrom, orienteringspunkter, fortellinger om steder) og fokusert på problemstillinger som kun i liten grad berøres innen kulturminneforvaltningen. I prosjektet er det gått kritisk til verks omkring hvilke kulturminneverdier som framheves som sentrale, hvem som definerer disse og ut fra hvilke kriterier. Som ledd i dette har intensjonen spesielt vært å utforske kvaliteter som ikke er erkjent som kulturminner og å diskutere hvorvidt utvikling av andre kriteriesett eller metoder vil kunne bidra til å identifisere slike kvaliteter. Dette er lagt til grunn for å diskutere mulighetsrom for hvordan sentrumsutvikling med kulturhistoriske kvaliteter som ressurs i et flerkulturelt og fragmentert bymiljø som Strømsø kan tenkes foregå både fysisk og sosialt.

Nærmere problemstillinger knyttet til prosjektet har vært blant annet følgende:

- hva oppfattes som sentrale kvaliteter i bydelen
- hvem definerer disse kvalitetene i området og hvilke kriterier/preferanser legges til grunn
- identifisering og analyse av kulturhistoriske kvaliteter som ikke er erkjent eller registrert (verdier knyttet til visse grupper, bruk av byrom, næringsgrunnlag)
- holdninger til bydelens utvikling blant beboere/brukere med spesiell fokus på andre aktører enn de som vanligvis definerer kulturhistoriske verdier, og hva som er viktige kvaliteter for dem
- hvilke føringer kan ulike kvaliteter med historisk forankring gis i en videre utvikling på Strømsø (fysisk form, sosial bærekraft, steds-/bokkvalitet, mangfold/funksjonsblanding)

Vi har blant annet spurt om det er spesielle sider ved bydelen som oppfattes positivt eller negativt og om det er noe her som gjør bydelen annerledes enn andre deler av Drammen sentrum (tjenester/forretninger/bygninger/folk). Vårt ønske har vært å danne oss et inntrykk av om det er noen spesielle steder på Strømsø som folk ser ut til å like godt (ev misliker sterkt) og forsøke å

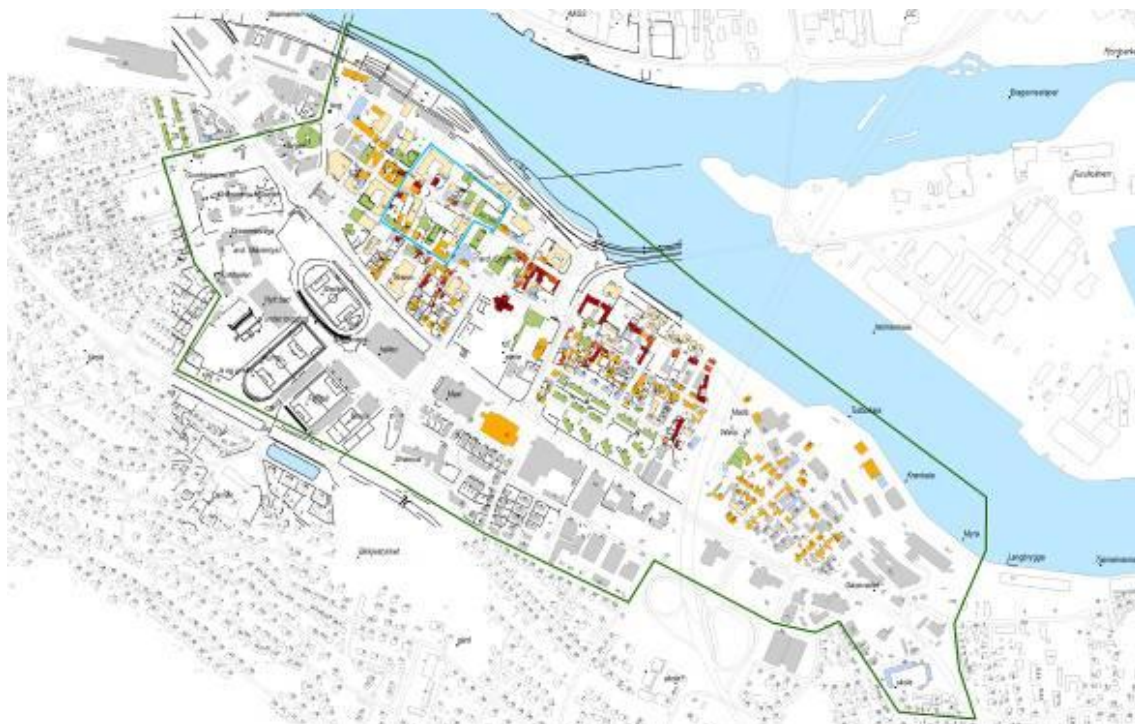
komme nærmere inn på hva som kan være årsaken til det. Ved å snakke nærmere med folk i bydelen kan det også være mulig å få innblikk i hvorvidt det er spesielle hendelser eller fortellinger som folk knytter til bestemte steder. Gjennom slike samtaler kan det være mulig å få innblikk i om de kjenner historien til området de bor i og hva de eventuelt vil omtale som kvaliteter på Strømsø – dvs. steder, funksjoner, bygninger og anlegg som de har et personlig forhold til og setter pris på.

Sentralt i disse problemstillingene er brukerperspektivet på den måten at vi har undersøkt hva slags oppfatninger noen utvalgte beboere/brukere i Drammen, og ikke kun ekspertene eller byråkratene, har til hva slags kvaliteter og egenskaper som er viktige, samt hvordan de forholder seg til sitt nærmiljø. Det har vært viktig å belyse hva slags forankring de ulike kvalitetene kan ha som historisk begrunnede verdier og hvordan bruker-/beboerinteresser kan gi føringer for den videre sentrumsutviklingen av Strømsø.

Innledningsvis ble følgende grupper identifisert som aktuelle for undersøkelsen: beboere – næringsdrivende – folk som oppholder seg i dette området deler av dagen, slik som eksempelvis skoleelever - og andre som ferdes i området på vei til og fra jobb, forretninger og lignende eller som oppsøker området for rekreasjonsformål.

1.4 Avgrensning av studieområde

Studieområdet for undersøkelsen har i utgangspunktet vært det sentrale Strømsø som avgrenses av Bjørnstjerne Bjørnsons gate i sør-vest og Drammenselva i nord-øst. Innenfor dette området igjen er kvartalene rundt den såkalte Bølgeplassen valgt som eksempelområde for næringsstruktur og intervjuer med næringsaktører. Tilknytning til offentlige anlegg, institusjoner og uteområder, som blant annet kommer til uttrykk gjennom barns bruk av nærmiljøet, har medført at området er utvidet noe, og områdeavgrensningen følger hovedsakelig den avgrensningen som gjelder for kommunedelplanen for sentrum på Strømsø siden med unntak av Grønlandsområdet.

Avgrensning studieområde Strømsø (grønn) og kvartalene rundt Bølgeplassen (blå) (Kart: III.: NIKU, Kartgrunnlag: Statens kartverk).

2 Metoder og teori

2.1 Metoder

Undersøkelsen av Strømsø presenteres fortrinnsvis gjennom tre ulike bilder som hver på sin måte viser egenskaper eller kvaliteter ved bydelen. Disse bildene er framkommet basert på ulike metoder for innhenting og presentasjon av materiale som beskrives ytterligere under hvert bilde (kapittel 5).

Bilde 1 framkommer gjennom observasjon og analyse av et utvalg byrom på Strømsø og bruken av disse.

Bilde 2 baseres på intervjuer med lokale næringsaktører samt synliggjøring av bygnings-, bruks- og virksomhetshistorie inspirert av Riksantikvarens DIVE-analyse

Bilde 3 baseres på fotodokumentasjon og nærmiljøbeskrivelse framkommet ved at skoleelever i 6.klasse på Brandengen skole ved hjelp av kamera og notatblokk har beskrevet sitt nærmiljø.

Sentralt i kartleggingen og analysen av Strømsø har vært:

- Kvalitativ lesing av Strømsøs historie for å identifisere sentrale historiske hendelser og strukturer som gir grunnlag for å forstå dagens Strømsø og hvilke historiske kvaliteter som danner rammer for dagens utviklingspotensial. I dette ligger en undersøkelse og en kartfesting av demografi og næringsvirksomhet på Strømsø (både eksisterende og historisk) gjennom å bruke data fra Statistisk sentralbyrå, telefonkatalogen, historiske kilder og kart samt egen registrering og observasjon. Liknende analyser er tidligere gjort blant annet for utviklingen av Hausmannskvartalet i Oslo over en 150års periode. I tillegg til å gi et viktig demografisk og sosialt samtidsbilde av den historiske bydelen Strømsø, ga kartleggingen grunnlag for å identifisere potensielle informanter på Strømsø.
- Intervjuer med et utvalg næringsaktører for å identifisere sentrale orienteringspunkter og bruk av nærmiljøet samt hvilke egenskaper som knyttes til disse stedene og gir dem mening/verdi. Dette har dannet grunnlag for å vurdere hvilke kvaliteter som oppfattes verdifulle for de ulike intervjuobjektene og dermed grunnlag for å vurdere hvilke kvaliteter som er mulig å vektlegge i en videre utvikling av Strømsø.
- Involvere skoleelever for å få et bilde av deres bruk av nærmiljøet og identifisere hvilke steder og objekter som blir verdsatt av barn i området
- Fysisk og arkitektfaglig analyse av bygninger og byrom
- Observere hvordan et utvalg byrom benyttes og tas i bruk av ulike sosiale grupper med vekt på å identifisere grupper som sjelden trekkes inn i vurderingen av kulturminneverdi, men som utgjør en viktig del av Strømsøs og Drammens helhetlige bybilde.
- Følge byutviklingsprosessen på Strømsø og hvordan de ulike aktørene (kommune, byutviklere, beboere, aktører innen kulturminneforvaltningen/-vernet) jobber med forholdet mellom byutvikling og ivaretagning av allerede kjente og ikke erkjente kulturminneverdier i bydelen.

2.2 Forståelsesrammer og teoretisk tilnærming

For å oppleve og forstå Strømsø er ulike tilnærminger til hvordan byen kan leses diskutert som ramme for hvordan funnene i de tre undersøkelsene kan analyseres.

Sentrale spørsmål som søkes belyst gjennom teorivalg er blant annet:

- Hvordan definere kulturminneverdier i fragmenterte og sammensatte byområder?
- På hvilken måte kan mangfold vurderes som kulturhistorisk verdi, og hvilke meningsbærere (carriers of value/significance, ref Storm 2008) ivaretar eventuelt en slik verdi?
- Hvilke tilnæringsmåter finnes for å forstå/beskrive byområders mangfold?
- Hva er forholdet mellom erindringssteder, orienteringspunkter og kulturhistorisk verdi?
- Hvordan definere kulturminneverdier gjennom bruk?

Autentisitet og endring

Autentisitet og integritet er to av mange faktorer som vektlegges når kulturminneverdier skal fastsettes (for eksempel ved nominasjoner til World Heritage List). Kan dette kriteriet legges til grunn når heterogenitet skal dyrkes eller ivaretas som en bys eller et byområdes kvalitet eller karakter? Autentisitet knyttes gjerne til søken etter det uberørte, ekte og tradisjonelle og refererer til steder som er originale i form, materialer, uttrykk og lokalisering. En bydel, eller også en bygning, kan være sammensatt av ulike deler fra ulike tidsepoker som viser endret bruk og tilpasninger til aktuell bruk over lang tid. Hvordan vurderes denne endringsprosessen som autentisitet og derigjennom en kvalitet som gjenspeiler bruk og hendelser som bidrar til å utfylle fortellingen om byens mangfold? Som eksempel ble det ved restaurering av Tordenskiolds gate 48 og 50 på Strømsø i 2000 påvist bygningsdeler fra 1600-tallet. I diskusjonen omkring eventuelt vern ble bygningen vurdert å være i for dårlig teknisk stand og de bevarte bygningsdelene som såpass begrenset at fredning var uaktuelt for Riksantikvaren og Fylkeskommunen. I spørsmålet om autentisitet ble det imidlertid fremmet fra Einar Sørensen ved Drammen museum argumenter for å ta vare på husene nettopp på grunn av endringene og tilpasningene som var gjort over 300-400 år og lesbarheten dette gir. Funn av et komplett hus fra 1624 mente han uansett var umulig (Berg og Omland 2007). På samme måte vil byområder som oppfattes som heterogene og sammensatte gjerne bli det nettopp på grunn av at en stor bredde av historiske fotavtrykk er til stede samtidig eller at endringer som viser områdets dynamikk medfører at ingen entydig og homogen karakter kan identifiseres. Reduseres autentisitetsbegrepet kun til å gjelde materialbruk eller en valgt opprinnelig periode vil bredden disse fotavtrykkene og dynamikken representerer ikke bli fanget opp som konstituerende for strøkskarakter og *sense of place* og dermed være underkjent som kvalitet.

Byrom/Offentlige rom som urban kvalitet og arena for mangfold

De fleste byrom og utendørsarealer i norske byer er offentlig tilgjengelige, også de som vanligvis ikke karakteriseres som offentlige rom. Dette kan være gater, parkeringsarealer, midlertidig ledige tomter og mellomrom av ymse karakter. Byplanlegging av i dag er opptatt av å sikre gode utearealer og offentlige rom der både sosio-kulturelle, politiske og arkitektoniske perspektiver skal ivaretas (Garcia-Ramon et al. 2004). Byens offentlige rom er ramme for sosiale møter og kommunikasjon. Offentlige rom fyller også folks økonomiske, sosiale, åndelige og fysiske behov. De er handlingsrom, orienteringsrom, steder for identifikasjon og viktige oppholdssteder. Kombinasjonen av fysisk, sosial og tidsmessig dimensjon former både den fysiske og den åndelige rammen for folks livsverden. Offentlige rom har mange roller byen ikke kan være foruten for å fungere og kunne leve i. Ved å tilby folk et viktig oppholdsrom utenfor deres private hjem er offentlige rom en nødvendig garantist for urbant liv. Kvaliteten på offentlige rom er en målestokk for livskvalitet og spiller en betydelig rolle for byers framtidige levedyktighet (Engel 2006).

Mangfold og heterogenitet er i planleggingssammenheng ofte framhevet som kvaliteter ved det urbane og noe som søkes dyrket og opprettholdt for å ivareta egenart og identitet i byer generelt og for hver enkelt by. Strømsø oppfattes gjerne som mindre homogent enn Bragernes-siden av Drammen, og denne sammensatte karakteren er uttalt ønskelig å opprettholde og dyrke fra Drammen kommunes side. Planlegging for mangfold har imidlertid vist seg å være vanskelig å oppnå i dagens byutvikling. En innordning av mangfoldet i planlegging, strategi og visjoner medfører gjerne

en rydding og målformulering som innsnevrer mangfoldet snarere enn å stimulere det. Å planlegge innebærer å klarlegge, så langt det står i vår makt, sammenhenger i verden, skape kollektiv bevissthet om disse sammenhengene, og lokalisere muligheter til å endre forløpet av de prosesser som vi på litt lengre sikt kan leve med resultatene av (Brox 1995). Gjennom planlegging blir et område tilrettelagt med tanke på å skape rom for handling, og planleggere og designere tar kontroll over stedet ved å omsette det de blir forelagt til noe de kjenner og "destillere stedets narrativer" (Beauregard i Burns og Kahn 2005). Bykartets hvite flekker kan være vanskelig å gi planstatus (Berg 2000), men samtidig være sentrale mulighetsrom for at "uønskede", "mindreverdige" eller underkjente kvaliteter som bidrar til å utbre mangfoldet får utfolde seg. En annen forklaringsmodell for dette har vært hvordan globalisering og kapitalisme fører til homogenitet, forflatning og universalitet og dermed fortrenger lokale verdier, identitet og *sense of place* (Harvey 1989, de Certeau 1984, Soja 2000). Sennett beskriver den moderne kulturs lidelse som en splittelse mellom innside og utside definert blant annet som forskjellen mellom indre og ytre liv, familie og ukjente, byen og fellesskapet. I det ytre miljø reflekteres dette i privatiseringen av det offentlige rom der det sosiale miljø taper til fordel for konsum og turisme (Sennett 1990) og dermed tappes for det nære. Bortfallet av offentlig rom kan også beskrives som en de-individualisering og asosialisering av det offentlige selv (Severcan og Barlas 2007).

Fokus på kulturminner og kulturarv som en mulig ressurs har gjennom de siste 10-15 årene blitt tillagt stor vekt i by- og regionutvikling. Dette kan ses som en reaksjon på den nevnte forflatningen og homogeniseringen, siden kulturminner gjerne knyttes til nettopp hvordan identitet, egenart og lokal historie kan danne grunnlag for strategier for byutvikling. Slike strategier er blant annet utviklet i forbindelse med merkevarebygging/branding og stedsforedling, ikke minst inspirert av internasjonale forskere og guruer som Richard Florida (2002; 2005; 2008) og Charles Landry (2000). Fokus på kulturarv og kulturminner har også sammenheng med framveksten av kulturbaserte byutviklingsidealer der transformasjonsprosesser i byer som Newcastle, Bilbao, Boston og Baltimore har dannet viktige forbilder for byutvikling i den vestlige verden (Berg og Larsen 2009). Imidlertid kan det virke som disse forsøkene på å selge steder gjennom det som gjør stedet spesielt også fører til det Harvey kaller, "a serial monotony" eller "a kind of serial replication of homogeneity" (Storm 2008, Harvey 1989/1993).

Kulturarvskursen

Synet på hva som er kulturarv har endret seg de siste 20 årene. Fra å være fokusert på kulturminnenes kildeverdi, og verdier som autentisitet, representativitet og kulturhistorisk betydning stiller samfunnet i dag andre spørsmål om fortiden, hvilket også innebærer ulike tilnærminger til, og annen bruk, av kulturarven. Dette er av flere omtalt som et internasjonalt paradigmeskifte – fra et bevarings- til et transformasjonsparadigme (Kolen 2006) eller til et gjenbruksparadigme (Braae og Fabricius Hansen 2007). Kulturarven er i større grad blitt en ressurs for formgivning og branding av byer og regioner, opplevelsesturisme, sosiale og kulturelle endringsprosesser og regionalt og lokalt entreprenørskap. I tråd med dette har også kulturarven endret karakter – den er ikke lenger statisk og med krav på legal beskyttelse og bevaring, men fungerer også som en formbar ressurs. Det stilles blant annet spørsmål om kulturarvens muligheter for å generere et mangfold av historier, meninger og erfaringer. Dermed utvides betydningen av kulturarvsbegrepet til også å omfatte den immaterielle verden av erindringer, historier, erfaringer og levde praksiser som er knyttet til et sted. Samtidig har kulturarven gjennomgått en demokratiseringsprosess i løpet av de siste 20-25 årene både gjennom at porteføljen er utvidet til også å gjelde hverdagens kulturminner og at medvirkningsprosesser der flere brukergrupper/aktører trekkes inn for å identifisere kulturminneverdier er blitt en sentral del av norsk planpraksis. Kulturarven er ikke lenger utelukkende definert av akademisk utdannede eksperter, politikere eller en smal "smakselite", men er både tilgjengelig og relevant for store deler av samfunnet. Demokratiseringen har gjort kulturarven tilgjengelig for mange, og til et egnet felt for å skape nettverk for politisk og kulturelt samarbeid, for å bygge nye, felles identiteter og for bred

mobilisering og deltakelse. Slik har historie- og kulturarv blitt et sosialt felt som kanskje kan forklare hvorfor steder, landskaper og byer blir stadig mer innkapslet i erindringer og personlige erfaringer, og hvordan kulturarven i dag er et mangfold av minner og miljøer av ulik alder (Berg og Larsen 2009).

Tilnærminger til å ivareta kulturhistoriske kvaliteter

Representativitet

Representativitet og sjeldenhet er gjerne bærende kriterier for verdsetting av kulturminner. På nasjonalt nivå er representativitet trukket fram som bærende begrep i kulturminnepolitikken – og har også vært det de siste 30 årene. I St.meld. nr. 39 (1986-1987) Om bygnings- og fornminnevernet er en sentral målsetting å:

”sikre et bredt spekter av kulturminner, både de nasjonalt betydelige og de som har betydning regionalt og lokalt (s. 5) og ”at nasjonen som helhet må ta vare på et utvalg av kulturminner som kan gi et mest mulig samlet bilde av ulike epoker og trinn i landets utvikling og historie” (s. 15).

Dette er senere fulgt opp i St.meld. nr. 58 (1996-1997) Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling og videreført i dagens kulturminnepolitikk. I St. meld. nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner* er det satt opp følgende strategisk mål for kulturminneforvaltningen:

et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer som dokumenterer geografisk, sosial, etnisk, næringsmessig og tidsmessig bredde skal gis varig vern gjennom fredning.

Hva menes med representativitet? Hvordan kan dette begrepet forstås? Og hvordan er det operasjonalisert i det konkrete vernearbeidet? I Riksantikvarens vernestrategi (Riksantikvaren 2003) som presenterer den operasjonelle vernepolitikken: Hvorfor freder vi? Hva og hvordan? er representativitet definert slik:

På objektnivå dreier dette seg om sammenlignende vurderinger, der valget står mellom to eller flere kulturminner/områder som kan fortelle den samme historien. Da velges det objektet eller området som på best mulig måte representerer de verdiene vi søker å ivareta.

På overordnet nivå skal et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer sikres varig vern for å belyse hele historien, fra steinalderen til våre dager. Utvalget må kunne vise bredden av spor etter menneskers liv og levemåte, der ulike tidsperioder, geografiske områder, funksjoner, sosiale- og etniske grupper og minoritetsgrupper er representert.

Målet er at de utvalgte kulturminnene skal illustrere et tverrsnitt av historien. Kulturminneforvaltningens ansvar er å bidra til å tolke og belyse historien fra ulike synsvinkler, ikke bare maktelitens og storsamfunnets historie. Utsagnet ”alle har rett til en fortid” gjelder også for vern av kulturminner.

I dette perspektivet blir variasjon og mangfold viktig: Arbeiderboligen og fiskeværet er like viktig som stavkirken, helleristningen eller en samisk hellegrav. Det utvalget som gjøres, må være representativt nok til å belyse hvordan samfunnet har utviklet seg.

Representativitet må også ses i sammenheng med begrepene sjelden og typisk. Vurderinger i forhold til kulturminners sjeldenhet, gjøres både i betydningen å ta vare på noe som før har vært vanlig, men som nå er blitt sjeldent – og i forhold til det som er sjeldent i seg selv og som alltid har vært det.”

Representativitetsbegrepet knyttes både til overgripende kategorier og til enkeltminner innenfor de ulike kategoriene (det representative av det representative). På et overgripende plan kan en lesning av representativitetsbegrepet også være at alle dimensjoner ved begrepet er like viktige. Tidsmessig

bredde, geografisk spredning, funksjon og sosial og etnisk variasjon er sentrale begreper her. Uttrykk som tverrsnitt av historien og variasjon og mangfold viser også en målsetting "om å favne alt". Hva ville en slik tilnærming til Strømsø og andre sammensatte byområder medføre med tanke på å utpeke verdier og balansere forholdet mellom vern og utvikling? Enkeltvis finnes bygninger som innehar særskilte kvaliteter og kan være representative for utvalgte tidsepoker eller sosiale grupper i Strømsøs historie. Andre bygninger kan framstå som ordinære eller være endret underveis slik at de ikke representerer en særskilt byggestil eller samfunnsklasse. Tilstedeværelsen av disse "ikke representative" elementene kan imidlertid sies å være en sentral del av Strømsøs karakter og også noe som preger andre byområder som oppfattes som fragmenterte og sammensatte. På tross av intensjonene om at representativitet skal bidra til å illustrere et tverrsnitt av historien vil leting etter det representative også fungere som et filter der det "ikke representative" velges bort. Oppfatningen av Strømsø som helhetlig kulturmiljø vil dermed kunne bli endret ved at kun såkalte representative bygninger skal være meningsbærere.

Kulturarv gjennom bruk og tilegnelse

Bruk er i dag anerkjent som verdikriterium både ved at bruk er den beste form for vern og én av flere forutsetninger for vern. Forvaltningsmessig er imidlertid kulturminneverdi gjerne definert gjennom vurderinger, kriterier og metoder utviklet av nasjonal og internasjonal kulturminneforvaltning og fulgt opp av lovgivning og vernebestemmelser. Dette er overveide og velfunderte vurderinger, men medfører lett en forutsigbar verdisetting og utvelgelse av hvilke meningsbærere som er verdifulle samt et system for kulturminneforvaltning som underbygger seg selv. Forvaltningen er fortsatt forankret i det Wera Grahn kaller modernitetens tenkesett der kulturminner antas å ha en iboende verdi, mens man snarere er på søken etter det post-postmoderne eller det amoderne i hvordan både språkets betydning og forståelsen av materialitet til sammen utgjør konstruksjonen av verdi (Grahn in prep; Latour 1993; Haraway1992).

Ved å vektlegge bruk og tilegnelse - beskrevet som *heritage by appropriation* som alternativ til *heritage by designation* av Rautenberg (sitert i Tweed & Sutherland 2007) - i etableringen av kulturminneverdi utfordres den etablerte forvaltningens praksis og kriterier for fastsettelse av verdi. Ved i større grad å akseptere verdsettning gjennom bruk åpnes det for at andre kvaliteter vektlegges og synliggjøres enn de som ellers ville bli identifisert som kulturminner. Identifiseringen av hvilke kvaliteter eller egenskaper som er meningsbærende for andre enn de som vanligvis definerer historiske verdier kan resultere i at en større bredde av historiske spor gjør seg gjeldende som kulturhistoriske verdibærere. Kvaliteter som ellers ikke er tilkjent kulturminneverdi kan vise seg å representere en historie som ikke ville fanges opp innefor en gjeldende praksis for vurdering. Verdianseringen beskrives også av Pendlebury (2009) som utspent mellom grunnleggende verdier (*fundamental values*) på den ene siden og tilfeldige eller innskutte verdier (*incidental values*) på den andre. Dette spektret er ment å tydeliggjøre at kulturminneverdi er sosialt konstruert og at kulturarven er instrumentell og verdsatt for noe. Hvilke kvaliteter kan synliggjøres på Strømsø gjennom at appropriation og incidental values legges til grunn og for hvem er disse kvalitetene verdifulle og verdt å ta vare på?

Mulighetsrom/Oppportunity space

Opportunity space er diskutert som mulig tilnærming med tanke på hvordan dette er beskrevet som motstykke til "historisk sted" (Pendlebury et al 2004). Med fokus på historisk sted dyrkes gjerne en antatt iboende eller absolutt verdi som noe som bør skjermes/vernes, mens *opportunity space* i større grad er ment å beskrive hvordan disse verdiene danner utgangspunkt for videre utvikling. Ved å møte historiske omgivelser som et mulighetsrom kan en fysisk kvalitet tilføres som ellers er vanskelig å reprodusere gjennom fornyelse og forholdet til historiske omgivelser opprettholdes uten at tilføring av nye elementer begrenses (Pendlebury et al. 2004; Pendlebury 2009). Dikotomien er brukt for å tydeliggjøre skillet mellom verdier som anses som gitte og verdier som kan utvikles.

As Found

Begrepet *As Found* ble brukt av Allison og Peter Smithson i etterkant for å beskrive arbeidsmetode og tilnærmingen til egen arkitektur- og planleggingspraksis på 1950-tallet og framover. *As Found* ble brukt for å beskrive en ny måte å se det ordinære på samt en åpenhet for hvordan prosaiske ting kan revitalisere evnen til nyskaping (Smithson & Smithson 1990). *As Found* er senere utviklet som prinsipp innenfor arkitektur-, urbanisme- og kulturarvsvforskning for hvordan "det som allerede finnes" hevdes å være en positiv ting.

As Found forfekter tingenes egenskaper og kvaliteter – ikke tingen i seg selv eller aktiviteten som produserte dem. *As Found* tenderer å legge beslag på det som allerede er der og anerkjenner det eksisterende for å følge disse sporene med interesse (Lichtenstein & Schregenerberger 2001). *As Found* søker å oppfatte urbane landskap som dynamiske livsverdener snarere enn som lukkede objekter og å identifisere muligheter snarere enn absolutte verdier (Smithson & Smithson 1990) og er slik sett ikke ulikt Pendleburys opportunity space.

Fokus på det hverdagslige og ordinære åpner i større grad for at kulturminneverdier også kan være knyttet til det stygge og at det å "akseptere andre menneskers dårlige smak er en del av det som må læres for å tilfredsstille alle. Målet for planlegging og arkitektur blir å gjeste fortidens produksjon - ikke for å transformere den i tråd med samtidens smak, men å finne en plass for hver ting i dagens by" (Chemetoff 2009).

Erindringssteder

I historikeren Pierre Noras *Les lieux de mémoire* (på fransk 1984-1992) ble erindringssteder definert som enhver betydningsfull enhet, materiell eller immateriell, som med spor av menneskelig vilje eller tidens gang har blitt et element som symboliserer et samfunns erindring (Nora 1996). Dette kan være fysiske lokaliteter og minnesmerker samt referansepunkter i den kollektive bevisstheten så som symboler og historiske personer og gjenspeiler mangfoldet av måter kulturelle grupperinger kan tenke seg å framstå på i ulike forestillingssammenhenger (Kritzman i Nora 1996:s ix). Noras minneproduksjon favner om geografisk sted, historiske skikkelser, monumenter og bygninger, litterære og kunstneriske objekter og symboler som alle kan være symbolske resultater av prosesser som koder og konstituerer historisk betydning. Noras vekt på erindringsstedenes symbolske verdi frigjør fokuset fra det materielle som en absolutt verdi og søker konteksten for hvordan en kollektiv identitet oppstår (Kritzman i Nora 1996:x). Noras utgangspunkt er å identifisere hva som konstituerer en fransk nasjonalfølelse og finne de samlende kollektive verdiene. Dette kan oppfattes å være generaliserende snarere enn å la fragmentene være symptomatiske for et steds karakter. Imidlertid utgjør identifiseringen av disse erindringsstedene et metodisk bidrag til å forstå hvordan verdier tilskrives og forståelse av den sosiale og historiske settingen som ligger til grunn for at disse "stedene" blir tillagt verdi.

Erindringssteder er på samme tid naturlige og kunstige, enkle og tvetydige, konkrete og abstrakte – de er steder (*lieux*) på tre måter: materielle, symbolske og funksjonelle (Nora 1996:14). Erindringssteder oppstår gjennom to faser: øyeblikk i historien plukkes ut av historiens strøm for deretter og returneres – ikke lengre helt levende, men heller ikke døde, som skjell på stranden etter at sjøen av levende minne har trukket seg tilbake (Nora 1996:7).

Erindringssteder overlever kun på bakgrunn av sin kapasitet til å tåle endring, sin evne til å gjenopplive gammel betydning og generere ny mening i sameksistens med nye og uforutsette forbindelser (Nora 1996:15).

Til forskjell fra historiske objekter har erindringssteder ingen referanser i virkeligheten (reality); eller snarere de er sine egne referanser – kun tegn/symboler. Dette gjør det mulig for erindringsstedene å flykte fra historien (Nora 1996:19).

Identifiseringen av erindringssteder som konstituerende for oppfatningen av Strømsø kan avdekke fellesnevner og kollektive oppfatninger, men kan like gjerne bidra til å synliggjøre bredde og mangfold gjennom de ulike stedene som gis mening/betydning.

Territorialitet

Utgangspunkt for denne tilnærmingen er Kärholm's definisjon av *territorium* som en *rumslig avgrenset og verksam kontroll* (Kärholm 2004) samt Michel de Certeaus begreper *strategi* og *taktikk* som måter å forholde seg til omgivelsene på (de Certeau 1984).

En lignende definisjon av territorialitet finnes hos Robert David Sack i boka *Human territoriality*:

...the attempt by an individual or group to affect, influence or control people, phenomena and relationships by delimiting and assert control over a geographic area. This area will be called territory (Sack 1986).

De Certeau knytter strategi til den makt som utøves av offentlige myndigheter, korporasjoner og andre institusjonelle organer, mens taktikk knyttes til de tilpasninger individene gjør for å skape rom for seg selv i omgivelser definert av strategier. Byen beskrives som et konsept, oppstått på grunnlag av strategiske inngrep fra offentlige myndigheter, korporasjoner og andre institusjonelle organer der byen framstår som et "hele", slik den kan oppleves av noen som betrakter den utenfra.

En by under omdanning – slik Strømsø er – vil i høy grad være preget av både strategier og taktikker. En økt erkjennelse av dette vil kunne legge grunnlag for å redusere det konfliktnivået mellom vern og utvikling som vi i dag erfarer mange steder. At interesser på samfunnsnivå ofte støter mot interesser på individnivå, er et kjent fenomen og sterkt til stede i det meste av dagens byutvikling. Byplanlegging dreier seg om langt mer enn å planlegge for framtiden, det har også en høyst prosaisk side som dreier seg om å fordele på nytt rettigheter og restriksjoner, fordeler og ulemper. Med dette som utgangspunkt vil det for den enkelte være nærliggende å strebe etter økte fordeler og rettigheter, samt kjempe mot økte ulemper og restriksjoner.

Gabriella Olshammar har gjort en undersøkelse av Gustaf Dalénsområdet i Göteborg (Olshammar i Wetterberg 1999) og omtalt dette som et mellomområde - både fysisk i byen, mellom fortid og framtid og som en blanding av "inspirerende mix och dekadent ordning". Olshammar har vært opptatt av å undersøke om det i områder av denne typen finnes bestemte interesser som lett faller utenfor når man går inn for å fornye området. Byplankontoret har utviklet en visjon for området der det legges vekt på å unngå storskala løsninger og i stedet legge til rette for en kvartalsvis fornyelse med skrittvis standardheving og statusheving. Selv om en slik målsetting forsøker å inkludere eksisterende virksomheter, vil den i praksis likevel kunne føre til en utestenging. Dette skjer i første rekke fordi målsettingen om standardheving resulterer i en spekulativ husleieøkning (økning uten bakgrunn i standardheving, men i forventning om en statusheving i området) som fører til at enkelte utestenges. I sine avsluttende kommentarer sier hun at:

- det er ikke enkelt å få oversikt over latente konflikter, usynlige og utestengte interesser
- ulike interesser kan marginaliseres ved at de ikke passer inn i "imageskapende prosesser"
- interesser kan også utestenges ved at de omtales som mer problematiske enn hva de egentlig er
- interesser kan også falle utenfor ved at de overses/ ikke inviteres til dialog av de byplanleggere og forskere som er aktive i området.

Fra samfunnets side er det viktig og verdifullt at kulturminner og kulturmiljøer blir vernet, i alle fall i et visst omfang og til en viss grad. Betydningen av å ta vare på kulturminner og kulturmiljøer har siden midten av 1960-tallet vært et anerkjent aspekt ved norsk offentlig planlegging. (Bygningsloven av 1965 ga for første gang anledning til å regulere områder til "spesialområde bevaring"). Siden slutten av 1980-tallet har det likeledes vært en klar offentlig målsetting om å fortette i byer og tettsteder, for å spare arealer og transport (Rikspolitiske retningslinjer for samordnet areal- og transportplanlegging). Dette er to ulike hensyn som lett vil kunne komme i strid med hverandre. Fra samfunnets side er det viktig å legge til rette både for vern og for videre utbygging. For den enkelte som får sin eiendom vernet, kan dette imidlertid oppleves som en ulempe, noen ganger så sterkt at det føles som å bli sittende med svarteper. Det legges restriksjoner på eiendommen som medfører redusert handlingsrom og ofte økte kostnader, ulemper som eieren selv må bære. De grunneierne som får økte utbyggerrettigheter vil derimot kunne regne med økt handlingsrom og nye muligheter for avkastning på sine eiendommer. Kort oppsummert vil utbyggingsrettigheter kunne gi økte inntekter, mens vern vil kunne påføre økte utgifter. I en slik situasjon bør det ikke overraske at strategier vedtatt på overordnet nivå blir møtt med motstand og taktisk opptreden fra grupper og individer – både i planfase, gjennomføringsfase og vedlikeholdsfase.

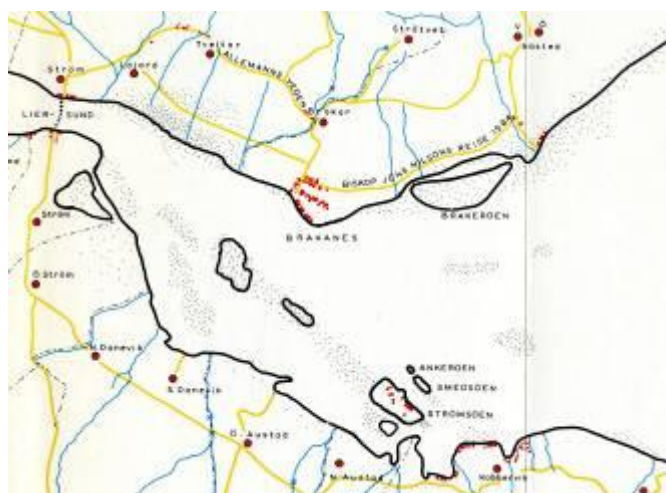
Til tross for dette ser vi at det finnes en rekke godt fungerende bevaringsområder rundt omkring i landet. En undersøkelse viser at mange av disse ble vernet tidlig og omfatter hele, eller store og sentrale deler av et tettsted. Hvorfor har det blitt oppslutning om disse, også fra de enkelte eieres side? En informant i en av trehusbyene sier det slik: "Her i byen må vi bruke en type vinduer som er dyrere å kjøpe og vanskeligere å pusse. Men dette er den prisen vi må betale for å bo i en så vakker by." Dette kan tas som et uttrykk for at estetiske kvaliteter er viktige, men også for at verneområder bør være så pass store at det oppstår et "vi", en følelse av et fellesskap. Når det som er fordyrende for den enkelte også er fordyrende for naboene, og dette fører til at området som helhet får et løft og blir mer attraktivt å bo og leve i, kjennes ikke pliktene lenger som tyngende, men som et nødvendig "onde" for å oppnå et gode som mer enn oppveier ulempen med de pålagte restriksjonene og pliktene (Nyseth og Sognæs 2009).

3 Strømsø før og nå

3.1 Kort historikk

Strømsø steg ventelig opp av elvevannet mellom år 1400 og 1500 (Knudsen og Alfsen, Generalplan for Drammen 1966-1990) som flere små øyer. Disse ble brukt som beitemark for krøtter før de ganske raskt ble bebygget etter hvert som tømmerhandelen tiltok. Mot fastlandet dannet "Den store Grav" en slags kanal omtrent der Bjørnstjerne Bjørnsons gate går i dag. Kanalen fikk også tilførsel fra Flisebekken over Marienlyst som rant ut ved nåværende rutebilstasjon. I den andre enden mot Rundtom, ble utløpet kalt for Gåsevadet.

I 1602 kjøpte storkarer som Gunder Lange og Hans Pederssøn Litleøyene Strømsø, Ankerøya og Smedøya (Tollbodøya). Den store tømmerhandelen var nå i full gang, og som en direkte følge av den vokste tettbebyggelsen på Strømsø fram. Så verdifull og sentral ble Strømsø at da Ulik

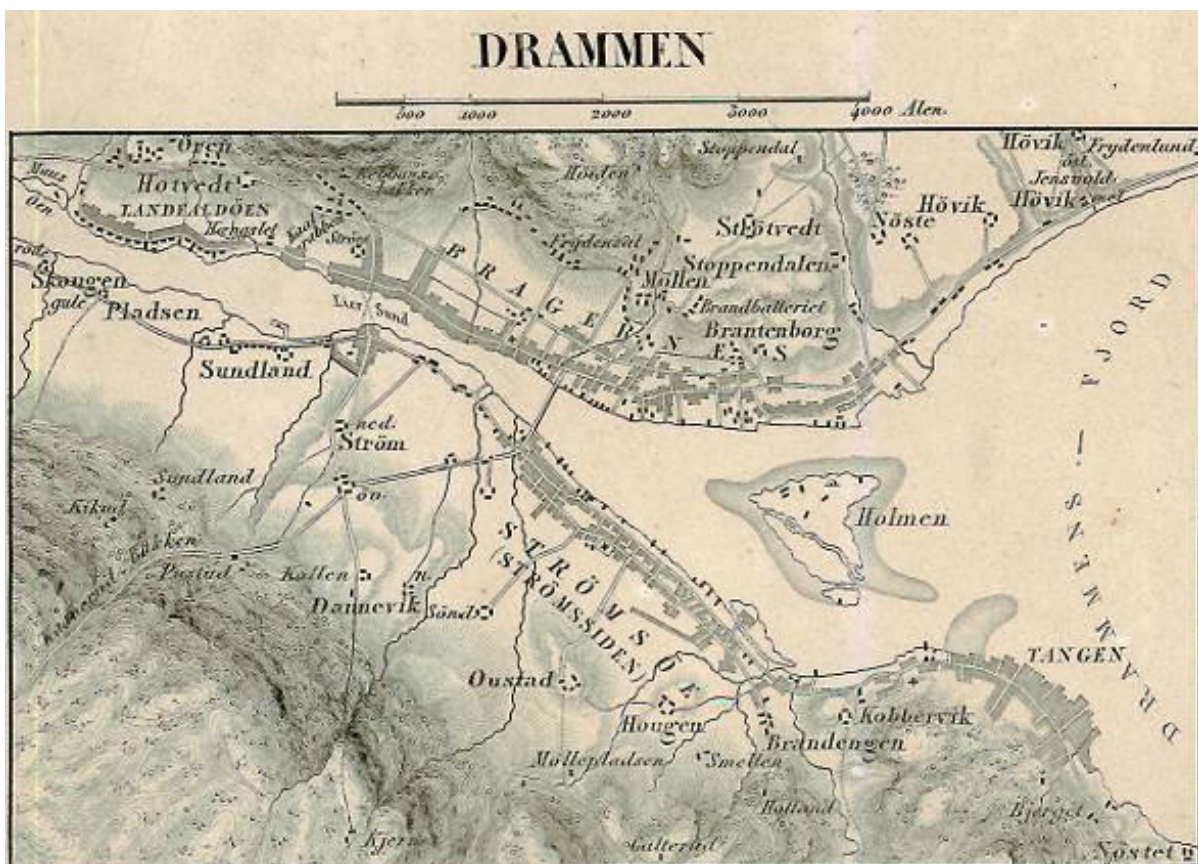

Strømsø ca. 1500 (Kart: Generalplan for Drammen 1966-1990).

Frederik Gyldenløve i 1683 solgte grevskapet Jarlsberg beholdt han Strømsø. “Strømsøkongen” Daniel Knoff bodde da på Strømsø ved Gyldenløves plass og var en drivkraft i Strømsøs utvikling. Knoff flyttet tollboden fra Bragernes til Strømsø i 1652, fikk oppført krana ved Kobbervik i 1663 og var initiativtaker til Strømsø kirke (også kalt Hellig Kors kirke) som ble oppført i 1667 med plass til alle Strømsøs 920 sjeler. I tillegg var Knoff generaltollforvalter og tiendeforvalter samt amtmann helt til Stavanger Amt. Knoff er gravlagt i ett av tre gravkamre i krypten under kirkegulvet. Flyttingen av tollboden fra Bragernes til Strømsø skal ha ført til stor harme fra Christiania siden skatteinntektene dermed tilfalt Tønsberg som den gang administrerte sydsiden av Drammenselva.

Drammen hadde ingen bystatus på 1650-tallet, men var Norges nest største havn og i en tid hovedstad for Norge. I 1715 fikk Strømsø og Bragernes hver for seg kjøpstadsrettigheter. Strømsø hadde ikke bare egen kirke, men også eget rådhus, skole og byvåpen. Byvåpenet til Strømsø hadde en gylden løve som holdt en hellebard i framføttene mot en kirke i bakgrunnen på en rød bunn. På seglet stod det “Civitatis Strømsøensis”, som betyr Strømsø by. Da Strømsø og Bragernes ble forenet til en by i 1811 og den første bybrua over elva ble oppført – ikke minst takket være strømsøbeboeren Peder von Cappelen – ble Bragernes tyngdepunkt i sentrum og Bragernes’ byvåpen ble felles for hele byen. Da bybroen kom ble også torget på Strømsø flyttet fra Gyldenløves plass til det nåværende Strømsø torg, senere også kalt Jernbanetorget.

Da havneområdene i hovedsak kom til å utvikle seg på Strømsø, var det ganske naturlig at de fleste skipsbyggeriene kom her. En av dem var sluppen til Lorentzen, der Mads Wiels plass er i dag (Kullkompaniet), hvor det ble bygget en rekke seilskuter fra cirka 1825. For å skaffe flåten tauverk, anla den foretaksomme Knoff i 1663 også en reeperbane på nåværende Bangeløkka (Baneløkka) som var i drift fram til 1870.

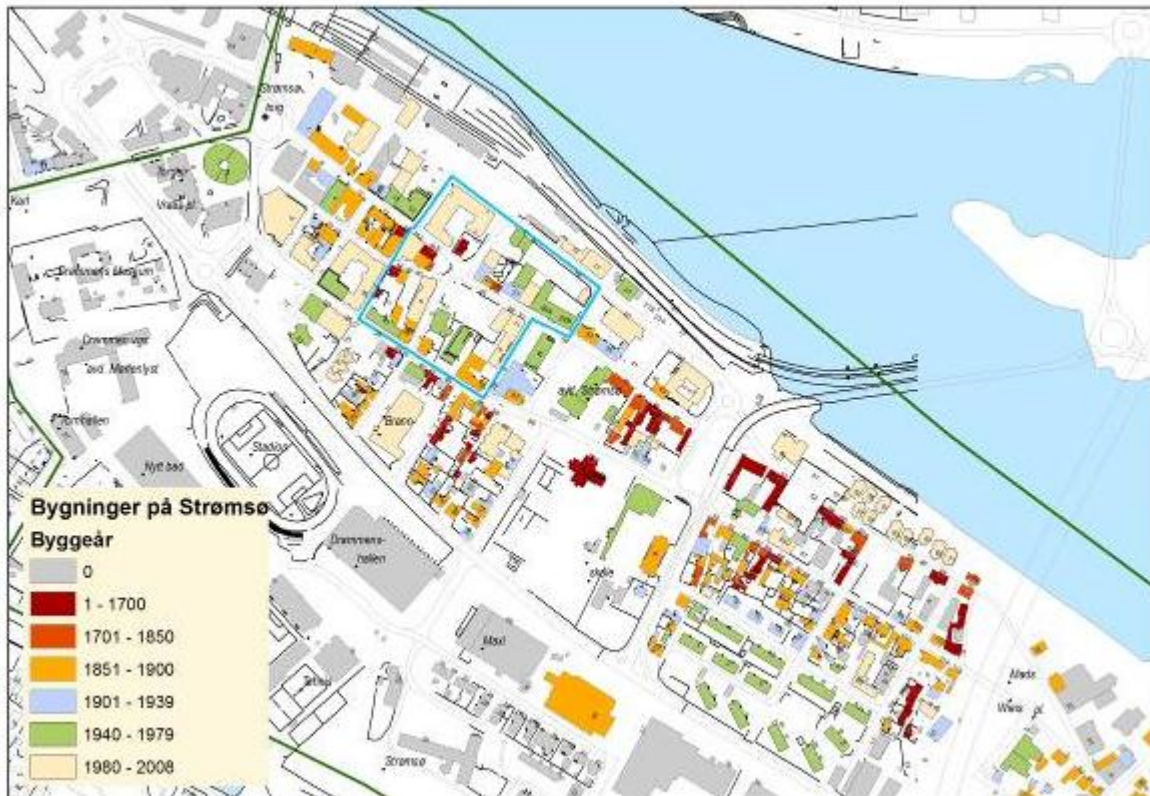
Drammen 1854 (Ill.: Drammen kommune 2009).

Alt langt tilbake har nok Marienlyst vært en slags arena for hesteløp. Da kommunen kjøpte gården Marienlyst i 1910 ble den første stadion, samt Drammen museum anlagt. Turnhallen ble tatt i bruk i 1934, mens Idrettshallen ble ferdig rundt 1970. I 50-årene ble travbanen flyttet til Kjøsterud på Åssiden. Strømsø har gjennom tiden hatt en rekke skoler: Brandengen skole fra 1914 er fortsatt barneskole, Strømsø fra 1893 er nylig nedlagt og under omløkalisering, Drammen videregående skole på Marienlyst er fra 1954 og Strømsø videregående skole (tidligere Handelsgymnas) har historie tilbake til 1816 da det kom "lærd skole" på Strømsø. Man kan også se restene av Strømsø fattigskole (nyrestaurert) fra 1722 ved Strømsø kirke.

Til alle tider har det vært en rekke små bedrifter og forretninger på Strømsø. I løpet av de siste 30 årene har en del av disse forsvunnet samt at en del av småhusbebyggelsen er revet eller erstattet med større bybebyggelse. Bruene som er ført ned på Strømsø har bidratt til å endre bybildet der bilen i dag utgjør et førende element. De fleste byggeepoker og utviklingstrinn fra 1700-tallet og framover er imidlertid representert på Strømsø fra kjøpmannsgårdene i trebyen (Bangegården, Cappelengården, Lærumgården og Børneasylet) til boligkomplekser oppført i betongelementer på 2000-tallet. Bybrannen som ødela mye av Bragernes i 1866 har ikke preget Strømsø i samme grad og gjør at denne delen av byen i dag framstår med såpass mange historiske spor representert. Denne varierte og sammensatte strukturen med sine bygninger og byrom danner den fysiske rammen for dagens befolkning og bruk som utgjør et urbant mangfold av etnisiteter og aktiviteter.

3.2 Bygninger og anerkjente kulturminner i dag

Strømsøs eksisterende bebyggelse består av en sammensatt fysisk kropp som både viser ulike byggeepoker og som gjenspeiler noe av aktiviteten og bruken av området fra 1600-tallet og fram til i dag. Kjøpmannsgårdene langs Tollbugata fra 17- og 1800-tallet utgjør en vesentlig kjerne av Strømsøs bybebyggelse og er formidlere av sentral Strømsø-historie, men det er likevel det fragmenterte Strømsø med variert bebyggelse og mellomrom/tomrom som i dag oppfattes som områdets karakter og samlet gjenspeiler dybden og bredden i Strømsøs historie. Disse ulike fragmentene utgjør alle fysiske elementer som utgangspunkt for å identifisere historiske hendelser, fortellinger, bruk og endring som kan tillegges ulik vekt i en videre utvikling av Strømsø.

Eksisterende bygninger på Strømsø med byggeår. Byggeår 0 = ikke tidfestet (Kart: Ill.: NIKU, Kartgrunnlag: Statens kartverk).

Eksempler på Strømsø-bebyggelse:

Fra før 1700. Tollbugata 54 og 14, Webergs gate 7 (Foto: NIKU 2006/2009).

1860-90. Tollbugata 25, Tordenskiolds gate 57, Langes gate 6 og 7 (Foto: NIKU 2006/2009).

1910-34. Colletts gate 10, Rektor Olsens gate 3, Tollbugata 6 (Foto: NIKU 2006/2009).

1940-70. Tordenskiolds gate 41 og 51, Tollbugata 13, Bj. Bjørnsøns gate 21 (Foto: NIKU 2006/2009).

Etter 1980. Langes gate 4, Tollbugata 27, Tollbugata 15 (Foto: NIKU 2006/2009).

Offentlige bygg:

Strømsø Torg 1, Schultz gate 24, Langes gate 5 (Foto: NIKU 2006/2009).

Strømsø skole, Telthusgata 8 og Strømsø Brannstasjon, Langes gate 11 (Foto: NIKU 2006/2009).

Annen bebyggelse fra 1600-1980:

Tollbugata 16b, Blichs gate 3, Tollbugata 2 (Foto: NIKU 2006/2009).

Tordenskiolds gate 40, Aabys gate 11, Tollbugata 21-27 (Foto: NIKU 2006/2009).

Av denne sammensatte fysiske strukturen er blant annet følgende bygninger vurdert å ha kulturhistorisk interesse og foreslått regulert til bevaring i registreringen som ble gjort i forbindelse med Sentrumsplanen i 2006:

Tollbugata 16. Levende bygning fra 1600-tallet til vår tid (Foto: NIKU 2006/2009).

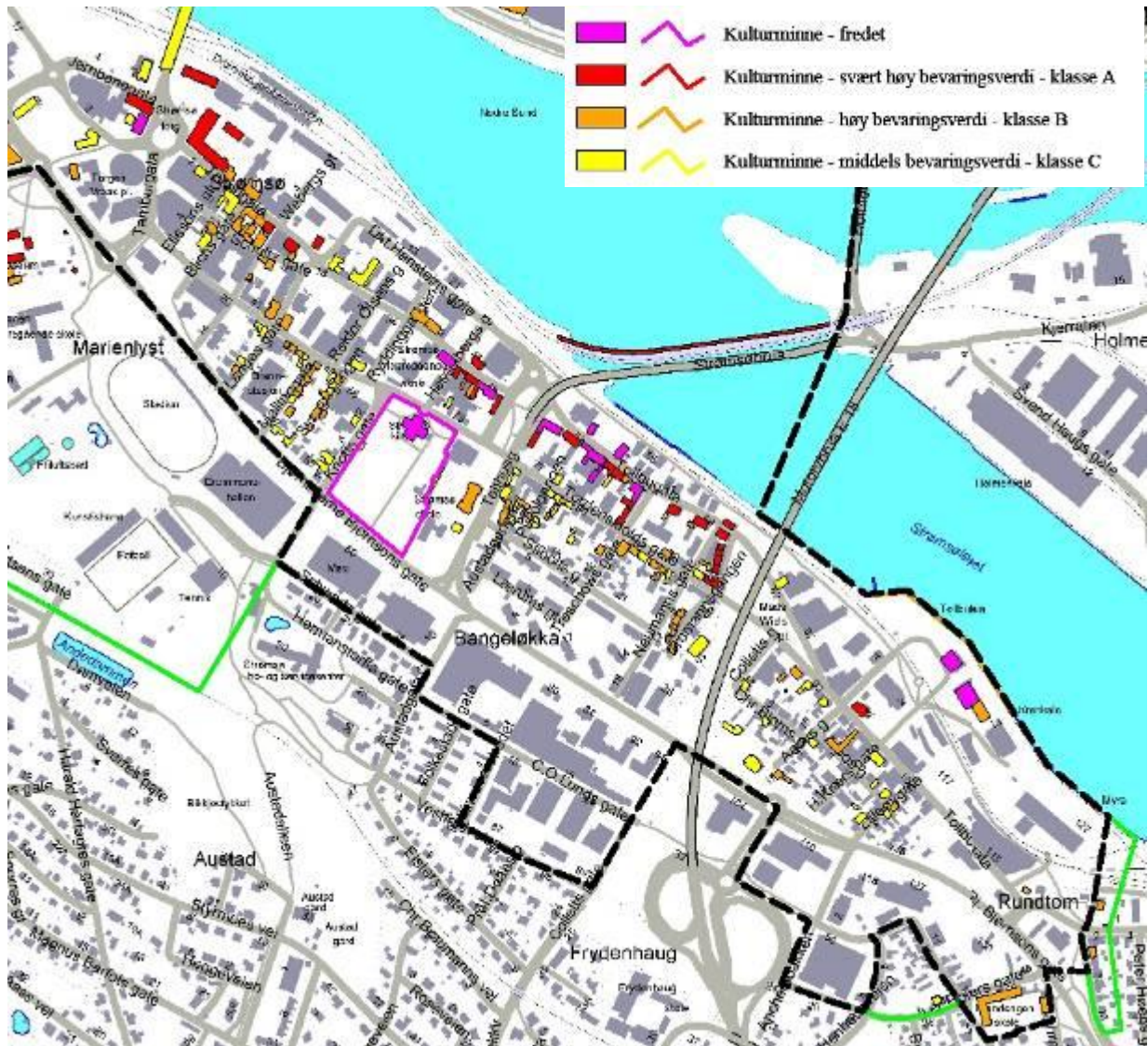

Schultz gate 38 og 36. Fabrikbygning og delvis rekonstruert tømmerhus (Foto: NIKU 2006/2009).

Tollbugata 14, Hauger Meieri (Foto: NIKU 2006/2009).

Utvalget av bygninger som er vurdert å ha verneverdi i sentrumsplanen representerer sentrale deler av Strømsøys bygningshistorie og virksomhet, men er også egnet til å stille spørsmålstegn ved kriterier for verneverdi som autenticitet og representativitet. De utvalgte bygningene kan også belyse hvordan bygningshistorie kun forteller en begrenset historie om Strømsø og at det gjennom denne måten å fortelle historie på fortsatt er vesentlige aspekter i forståelsen av Strømsøys historie og sammensatte karakter som ikke kommer fram. Hvordan fanges denne utvidede historien opp og hvordan kan Strømsøys sammensatte karakter ivaretas og videreutvikles som historisk kvalitet?

Kulturminneregistrering jf. Sentrumsplanen 26.10.04, Drammen kommune (Kart: Ill.: NIKU, Kartgrunnlag: Statens kartverk).

3.3 Byrom og gater på Strømsø

Gater og byrom utgjør fysisk strukturerende elementer i bybildet, men også historiske føringer knyttet til virksomhet og romlig organisering av bydelen. Gatenavn fungerer både som historiefortellere og som strategiske valg for hvilken historie som ønskes formidlet i et område. Strømsøs gater og gatenavn gjenspeiler geografisk orientering, sentrale aktører i området og sier delvis noe om gatenes funksjon (se vedlegg 3).

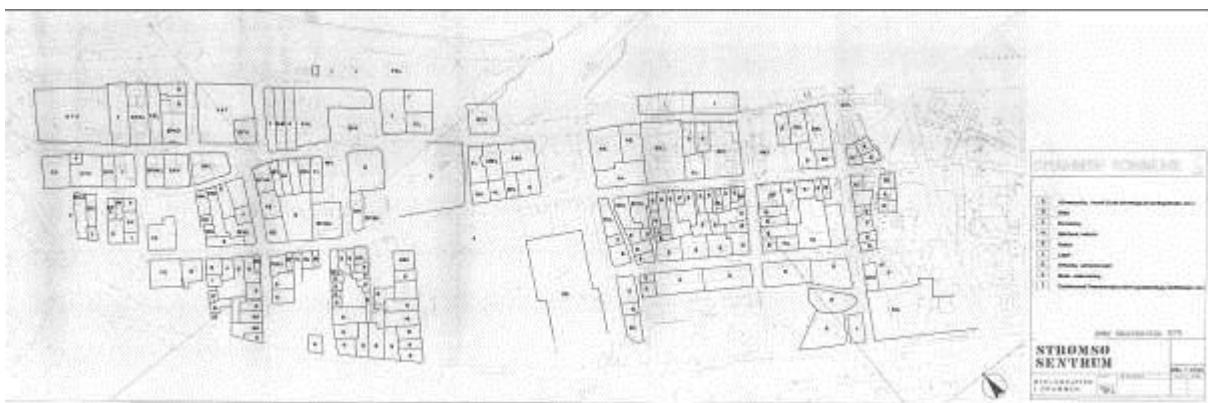
Strømsøs gjeldende gatenavn er hovedsakelig vedtatt ved navnsettingene i 1866, 1892 og 1898. Navnsettingene gjenspeiler i stor grad et historiesyn knyttet til sentrale (mannlige) samfunnsaktører som de førende og viktige drivkreftene for Strømsøs og Drammens utvikling. Som bidrag til å fortelle Strømsøs historie representerer gatenavnene en tilnærmet parallel historie som formidles gjennom handelsgårdene og monumentalbygningene som utgjør en vesentlig del av det som pr i dag anses som Strømsøs kulturhistoriske og verneverdige bebyggelse.

3.4 Virksomhet/Funksjoner

Virksomhet og bruk er sentrale konstituerende elementer for et kulturmiljø, og Strømsøys beboere og næringsdrivende definerer dette gjennom mobilitet, sosiale strukturer og bruk av området. Befolkningen med tilknytning til området kan utgjøre drivkrefter for utvikling, si noe om områdets anseelse og plass i bybildet og er svært ofte sentrale når byhistorie fortelles og formidles (for eksempel gjennom navnsetting av gater og plasser).

Bygningenes funksjon 2009 (Kart: Ill.: NIKU, Kartgrunnlag: Statens kartverk).

Registrert funksjon 1979 (Tegning: Byarkivet, Drammen kommune).

Utviklingen siden bygningenes funksjoner ble registrert i 1979 viser en noenlunde stabil struktur med hensyn til bygningenes bruk. I Tollbugatas øverste del (mot Strømsø Torg) ser det ut til at næringsvirksomhet har overtatt noe av boligfunksjonen og i deler av Tordenskiolds gate er første etasje av boligene i større grad tatt i bruk som næringslokale. En del større boligkomplekser er oppført i perioden med næring i første etasje (Langes gate 4, Rektor Olsens gate 2-4, Tollbugata 15), samt at nye boliger er oppført bl.a. i Eliesons gate, Blichs gate, Langes gate 3 og langs elva ved sjøbodene i Tollbugata. Disse har delvis erstattet tidligere bygg som er revet eller skadet i brann.

Tollbugata 20-26 er revet uten at ny bebyggelse er oppført. Arealet brukes i dag som parkeringsplass. Samlet har antall boliger økt i perioden.

Boliger/Befolkning

Pr 01.01.08 hadde Strømsø bydel 2474 beboere. Andelen av befolkningen mellom 20 og 34 år er betydelig større på Strømsø enn i Drammen som helhet (AsplanViak/Drammen kommune 2009). En del har barn, men ser ut til å flytte når familien blir større. Den sentrale delen av Strømsø preges av relativt små leiligheter, men med romsligere boliger i områdene rundt. Bydelen har siden 2001, med en befolkningsvekst på 1,4 %, hatt en stadig stigende årlig vekstrate og hadde i 2007 en vekst på 7,7 % (180 personer) hovedsakelig grunnet tilflytting. Rundt 12 000 personer i Drammen har innvandrerbakgrunn (19,4 %) hvorav i overkant av 10 000 (16,9 %) har bakgrunn fra ikke-vestlige land (Drammen kommune 2009). I Strømsø bydel er innvandrerandelen 39 % (henholdsvis 34 % og 5 % ikke-vestlige/vestlige). Tyrkere og irakere utgjør de største etniske gruppene.

Historisk sett har innvandring snarere vært normalen enn unntaket i framveksten av Drammen. På 1600-tallet framsto Drammen som en smeltedigel av norsk bonde- og sjømannsmiljø med solide islett av tysk, hollandsk, dansk og britisk innvandring (Ruud 1981, Brøgger 2007). Drammen sies gjerne å være grunnlagt av innflyttere, og historien viser at innvandrere har bygget opp Drammens næringsliv (Borgen 2004, Brøgger 2007). Rundt 1700 etablerte dansken Jens Madsen Wiel Norges første tobakksfabrikk, tyskeren Hermann Arnemann etablerte den første dampsagen i 1859 og svenske fagfolk var nødvendige bl.a. i etableringen av Drammens Glassverk i 1873 og Filten i 1916 (Borgen 2004, Knudsen og Sellæg 1993, Brøgger 2007). Flere kjente familienavn, som i dag regnes som norske, stammer fra denne tidlige innvandringen til Drammen og har bl.a. gitt navn til flere gater i byen. Etter denne etableringen av Drammen som industriby var tilflytningen på 1900-tallet hovedsakelig innflytting fra Østlandsområdet og Sørlandet.

Internasjonal innvandring tiltok igjen på 1970-tallet da mange indere, pakistanere og tyrkere (som samlet fikk betegnelsen "tyrkerne") kom til Drammen for å jobbe i papir- og celluloseindustrien (Brøgger 2007). I 1970 var det rundt 1500 utlendinger med oppholdstillatelse i Drammensdistriktet, hovedsakelig fra europeiske land. I årene fram til 1975 kom 320 innvandrere flyttende fra ikke-vestlige land (Brøgger 2007). Spor etter denne siste bølgen av innvandring er blant annet kallenavnet Kebab-byen som ble brukt om Drammen. Byens første kebab-kiosk, Snappys kebab, ble etablert på Strømsø i 1988 av Mohammed Ansar (med tyrkisk bakgrunn). Virksomheten ble etter hvert utvidet med lokaler i Nedre Storgate på Bragernes. Mange av innvandrerne på 1970-tallet bosatte seg på Grønlandsområdet, som da besto av arbeiderboliger tilknyttet industrien. Etter hvert flyttet mange inn lengre syd på Strømsø og utover 1970- og 80-tallet til Danvik og Fjell som har størst innvandrerandel av Drammens bydeler i dag (Brøgger 2007).

Næring/Virksomhet

Pr 2009 er det registrert 252 bedrifter på Strømsø med flest innen detalj-/engroshandel (61) og tjenesteyting ellers (73). Totalt er det registrert 4574 arbeidsplasser/ansatte på Strømsø (AsplanViak/Drammen kommune 2009).

Det har ikke vært rom for en mer inngående kartlegging og analyse av Strømsøs næringsstruktur i prosjektet, men Strømsø har opp gjennom historien bestått av mange små bedrifter og noen større knyttet til blant annet skipsbygging og trelast. Noen virksomheter med historie på Strømsø er listet opp i kapittel 8, vedlegg 2.

4 Tre bilder av Strømsø

I et forsøk på å utvide fortellingen om Strømsø og fange opp en større del av Strømsøs fragmenterte og sammensatte karakter både fysisk og sosialt vises her tre bilder av Strømsø basert på tre ulike tilnæringsmåter/metoder. Bildene er et forsøk på å utdype noen av Strømsøs karaktertrekk og bidra til å identifisere kvaliteter som ellers ikke tillegges verdi gjennom en kulturhistorisk vurdering av området. Kvalitetene som identifiseres gjennom disse bildene vil gi et utvidet grunnlag for å diskutere mulighetsrom for videre utvikling på Strømsø samt utgjøre et materiale som kan vurderes i relasjon til hvilke kvaliteter som vektlegges i gjeldende planer og pågående utviklingsprosesser på Strømsø.

- Bilde 1: Strømsøs byrom
- Bilde 2: Eiendoms- og næringsutvikling i kvartalene rundt Bølgeplassen
- Bilde 3: Barnas Strømsø

4.1 Bilde 1: Strømsøs byrom

I dette bildet rettes fokus mot Strømsøs byrom. Disse har ulike *romlige* kvaliteter og ulike typer *bruk* som danner utgangspunkt for kategorisering. Vi har valgt å ikke sortere disse i tradisjonelle arealbrukskategorier som trafikkformål, friområder osv., men å ta utgangspunkt i hvordan de *oppleves* av den som trer inn i området. Hvilke betingelser for bevegelse og opphold, anonymitet og kontakt, byr dette miljøet på? Hva kan tolkes direkte ut fra den fysiske formen? Hvordan ser vi at disse rommene brukes? Hva vet vi om *tidligere* bruk? Finnes det kulturaspekter ved bruken av byrommene som kan være av interesse for planleggingen framover? Bygningene spiller her en underordnet rolle og er ikke vurdert som selvstendige objekter, men som elementer som avgrenser de ulike *byrommene* i undersøkelsesområdet.

Teori og metode

Undersøkelsen tar utgangspunkt i en *fenomenologisk studie* av området – dvs. hvordan området *trer fram* for den besøkende slik dette oppleves gjennom en direkte observasjon. Observasjonene dreier seg både om det fysiske miljøet og om bruken av dette. Det fysiske miljøet er forsøkt beskrevet i en enkel og lettfattelig terminologi, på en mest mulig nøytral og etterprøvable måte. Det tas utgangspunkt i Strømsø som et heterogent område, og gjøres forsøk på å identifisere ulike delområder og hva som kjennetegner disse. Det fokuseres med andre ord på *forskjellene* i området, slik disse observeres og oppleves, og de muligheter for videre utvikling som kan ligge latent i disse forskjellene.

Den valgte undersøkelsesmetoden vil også kunne betegnes som *flanørens metode*. I følge forskeren Anke Gleber (Gjessing 2009) bedriver flanøren en slags form for studier eller undersøkelser som har til hensikt *“to read the history of culture from its public spaces”*

Fenomenologi som vitenskapsmetode:

Fenomenologi som vitenskapelig metode er beskrevet av Helmut Seiffert i trebindsverket *Einführung in die Wissenschaftstheorie*, på denne måten:

Die Phänomenologie erzielt also einen gewissen Verblüffungseffekt dadurch, dass sie Dinge, die für jedermann selbstverständliches Alltags Erlebnis sind und die er daher gar nicht mit der Vorstellung von „Wissenschaft“ verbindet, unversehens zum Gegenstand wissenschaftlicher Darlegungen erhebt.

Die Gestaltpsychologen haben von einem „Aha“-Erlebnis gesprochen, in dem einem Verstehenszusammenhänge plötzlich klar werden. Ähnlich könnten wir angesichts einer phänomenologischen Darstellung von einem „Ja, so ist es auch“-Erlebnis sprechen: der Leser findet ganz erstaunt eine Formulierung und Interpretation von Erlebnisse und Gefühlen vor, die er schon

immer gehabt hat, ohne sie so gut in Worte fassen zu können wie der phänomenologische Wissenschaftler. (Seiffert 1983, b.2, s. 43-44)

Kort oppsummert dreier det seg om å gjøre det velkjente, det som det i dagliglivet ikke stilles spørsmålsteget ved, til gjenstand for undring, undersøkelse og fortolkning. Siden fortolkningen tar utgangspunkt i den egne opplevelsen slik denne oppstår i møtet med objektet, vil den alltid være farget av egne erfaringer og forståelsesrammer. Fortolkningen er således ikke noen fasit, ikke noen endelig forklaring, men et skritt på veien i å forstå stedet.

Kommunikativ rasjonalitet:

Opplevelsen og fortolkningen av stedet kan betraktes som et råmateriale. Dersom utsagnene som produseres skal oppleves som „sanne“ av flere enn den som har presentert disse, kreves det at de utsettes for kritikk og består denne prøven. Her viser vi til Jürgen Habermas sin teori om *kommunikativ rasjonalitet* (Habermas 1984). Han har fokusert på det som skjer når mennesker forstår og tar stilling til hverandres påstander, f. eks om at noe er sant eller usant eller at noe er moralsk forpliktende eller uakseptabelt. Gjennom ”kraften i de bedre argumenter” vil man kunne komme fram til – ikke en ”fasit” – men til intersubjektive sannheter.

Vi legger ikke i vår undersøkelse opp til noen omfattende diskusjon, men legger vekt på at våre beskrivelser skal formuleres i et enkelt og konkret språk som gjør det mulig for andre – med andre erfaringer, kunnskaper og forståelsesrammer - enten å si seg enig, eller forme nye og andre utsagn om Strømsø.

Beskrivelse av noen utvalgte områder

Strømsø har mange ulike delområder med ulike kjennetegn. Mange av disse har en tydelig karakter som man husker lenge etterpå, andre er mer anonyme – eller så sammensatte at de er vanskelige å oppfatte - og forsvinner raskt fra hukommelsen. Noen områder oppleves som tiltalende, andre som lite attraktive. Noen karaktertrekk dreier seg primært om den fysiske utformingen, andre om bruken av området. Noen stikkord for det som skaper mangfoldet i området:

- ulike boligtyper
- ulike former for næring/ handel
- ulike rekreasjonsområder
- særpregede enkeltelementer
- stor aldersforskjell på bebyggelsen

I vår undersøkelse har vi lagt vekt på å formidle en opplevelse av hvordan form, størrelse og plassering av bygninger og anlegg påvirker opplevelsen og bruken av uterommene og hvilke muligheter for sosial kontakt dette innebærer. Vi reflekterer også over de endringer som har skjedd over tid, og peker på noe av det som kjennetegner de ulike historiske epokene.

Bruken dreier seg i hovedsak om hvordan menneskene tar det foreliggende fysiske rommet i bruk. Er det rom for opphold, for spaserturer eller noe man passerer hurtigst mulig. Hvordan er interaksjonen mellom menneskene? Innbyr stedene til sosial kontakt eller det motsatte? Er kontakten ”vennlighetsinn” eller bærer den preg av å være en konkurranse om steder, om ”territorier”? Inviterer stedene til møter eller til anonymitet, og synes møtene å være positivt ladet og harmonisk eller konfliktfylt, dvs. om stedene fungerer som sosiale møteplasser eller om de har karakter av å være områder det ”strides” om, der ulike grupper tenderer til å bruke området på en måte som mislikes eller oppfattes som provoserende av andre. Kan områdene betegnes som ”territorier” – dvs. områder som ”eies” mer av noen enn av andre?

I det følgende er det laget beskrivelser av noen utvalgte områder som trer fram med en spesiell karakter, pga. fysisk utforming og/eller bruk. Hvis noen har henvendt seg til oss, er dette referert.

1. Den nye elvepromenaden

(Foto: NIKU 2006/2009).

Gangveien ligger langs Drammenselva, på Strømsø siden av denne. Elva er bred og rolig og danner golvet i et stort, lyst, og luftig landskapsrom. Det er en egen ro her. Motorveien som krysser elva lenger nede kan skimtes, men støyen fra denne når i liten grad ned til elvekanten. Bybrua som krysser lenger oppe, har heller ikke noen negativ innvirkning. Gangveien ligger noen steder som en sti i et naturlig terreng, noen steder som en trekonstruksjon som er hevet over det naturlige terrenget. Det er høy kvalitet på materialbruk og utforming. Enkle, solide materialer, der variasjonen er stor nok til å unngå monotoni og liten nok til at området oppleves som helhetlig. Promenaden ligger egentlig litt *av sides*, i den forstand at den ikke er omgitt av verken boliger, butikker, trafikkerte veier, eller andre sentrumsfunksjoner som skaper liv og røre, og den er heller ikke den raskeste veien for de som har det travelt. Likevel oppleves den som et *trygt* sted. Kanskje fordi det er så åpent, fordi den er ordentlig laget og godt vedlikeholdt. Innvandrerkvinner i lange gevanter kommer gående alene, eller et par stykker sammen. Andre triller barnevogn eller luffer hund. Det er ingen gjenger, ingen tiggere, ingen berusede personer å se. Stedet synes likevel ikke å innby til kontakt, det hilses ikke slik som når man møter fremmede på en sti i skogen eller i et oversiktig nabolag. Elvepromenaden synes å være et godt sted for turgåing, for rekreasjon, et sted der man kan gå sammen, men der det også er greit å være alene blant fremmede. Slik sett er promenaden et sted med et landlig uttrykk og en urban væremåte.

2. Parken ved Tollboden

(Foto: NIKU 2006/2009).

Denne parken gir et noe uklart og tvetydig inntrykk. På den ene siden inneholder den klassiske og tradisjonelle elementer - gressplen, et stort tre, en hekk, steinsatte gangarealer, benker, skulpturer og en fontene. På den andre siden mangler den en tydelig avgrensing i form av gater og bygninger som bidrar til å definere den ikke bare som et grøntområde, men som et byrom. I sørøst grenser den inntil et stort og utflytende veikryss, i nordøst til et rustent og nedlagt jernbanespor. Det er ingen bygninger som står tett nok innpå og har et slik arkitektonisk uttrykk at det skapes romlige kvaliteter som innbyr til opphold. Materialbruk og detaljer bidrar ikke til å skape et helhetlig uttrykk slik som på elvepromenaden, men virker tilfeldig sammensatt. Gangveiene er belagt med betonggatestein og kantet med granittkanter, fontene og skulptur er omkranset av en ring med rullestein. Store,

avrundete steiner bundet sammen med en grov kjetting markerer grensen mot det omgivende trafikkarealet. Benkene synes tilfeldig plassert, de har ingen beskyttende vegg i form av murer, hekker, gjerder eller annen avgrensing å lene seg inntil, og det er ingen vakker utsikt fra dem. Rundt benken ligger søppel henslenkt og det er antydning til tagging her og der. Enten er vedlikeholdet langt dårligere her enn langs elvepromenaden, eller så oppfører brukerne seg annerledes her. Det kan synes som om de som bruker parken ikke verdsetter den. Selv om det er god tilgang på avfallsbeholdere, blir avfall sluppet rett ned på bakken.

Parken synes å ligge i en grensesone som danner overgang mellom det bymessig ordnete og et mer vagt og udefinert område med rester etter tidligere havne- og lagerfunksjoner. Man blir usikker på om man ennå er *inne* i byen eller allerede *ute* av den. Det er noe halvhjertet over gjennomføringen av parken, den oppleves som en utpost, der den ligger på terskelen mellom den "siviliserte" delen av byen og den delen der forfallet og taggerne rår grunnen.

3. Skateparken under motorveibrua

(Foto: NIKU 2006/2009).

Skateparken oppleves som et avansert og nyskapende anlegg. Et problematisk område under motorveien er omdannet til en attraksjon for byen. Platekledningen på undersiden av brua skaper en fornemmelse av å være "inne" i et bymessig "interiør", det er et "tak" over området som gjør at dette oppleves som noe mer enn bare undersiden av ei bru. Skating er en støyende aktivitet, men her er det ingen naboer som forstyrres av denne støyen. Bilkjørerne oppå brua og skaterne under er naboer som ikke forulemper hverandre. Området har fått nye kvaliteter som gjør det mer brukt, den nye bruken gjør at flere oppholder seg i området og at det dermed også oppleves som et tryggere sted å ferdes i. Det er heller ikke utsatt for tagging, noe som tyder på respekt og anerkjennelse.

Skateparken utgjør et relativt stort område og den er omgitt av grønne buffersoner som skaper avstand til annen virksomhet. Det er tatt et fast grep om utformingen og de enkelte elementer har et skulpturelt og ekspressivt uttrykk som gjør at den også kan oppfattes som en park med visuelle kvaliteter, en park til å vandre i, en park som er "utsmykket" på en ny måte.

Skateparken er som ordet sier utformet for skating, og synes å by på mange muligheter innen dette aktivitetsfeltet. Det betyr imidlertid ikke at den er reservert for dette formålet og at annen bruk er utelukket. Formene den består av kan også brukes på andre måter - noen sykler, noen klatrer, noen sitter - og noen bare "henger" omkring og ser på det som foregår. Selv om skatingen er en "hard" sport som "beslaglegger" området, og dermed er ekskluderende for andre grupper mens den pågår, har den også inkluderende aspekter ved at det er en aktivitet som tiltrekker seg tilskuere. Det er stor variasjon i ferdigheter og utøvelse, og mange dristige hopp og sprang som gjør at det er morsomt å se på.

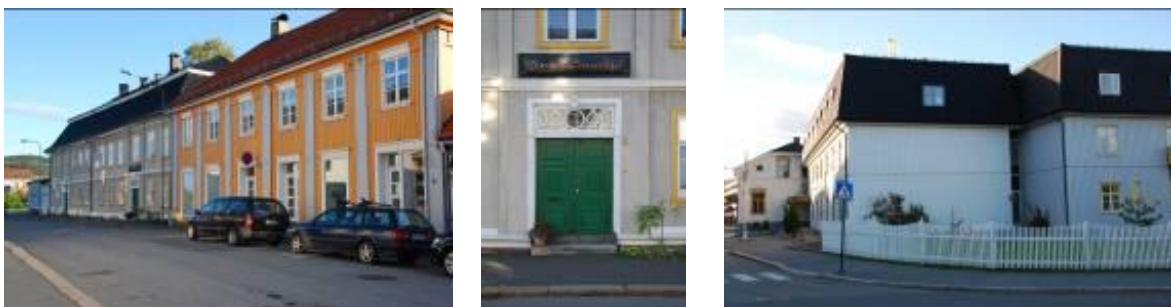
4. Strømsø kirkegård

(Foto: NIKU 2006/2009).

Strømsø kirke og kirkegård er en grønn oase i bydelen, en vakker og velholdt plass som omkranser den gamle hvitmaltetrekirken fra 1600-tallet. I tillegg til selve gravstedene, kan kirkegården by på varierte grønne omgivelser med grusede gangveier, velholdte plener, pent klippede busker og store trær. Den er lukket med støyskjerm mot Bjørnstjerne Bjørnsons gate og ligger også ellers relativt avskjermet fra innsyn. Dette gjør området på den ene siden til en fredet plett og et sted for ettertanke og meditasjon, på den andre siden kan denne avsondretheten også gi en følelse av utrygghet fordi man ikke blir observert fra veier eller hus når man er inne på kirkegården. Man vet ikke hva og hvem man vil komme til å møte der, og om det vil være et hyggelig eller et ubehagelig møte. Stedet brukes ikke bare av folk fra lokalmiljøet som skal se om gravene til sine kjære, men også som oppholdssted for personer som kommer langveisfra og i ukjent ærend. Da vi besøkte stedet, observerte vi et par besøkende menn som satt henslengt med flasker ved siden av seg, foran en vegg tagget med hakekors og andre skriblerier. Dette er en scene som vil kunne skape uro hos enkelte besøkende som mangler forutsetninger for å kunne tolke situasjonen. Er det arbeidsfolk som tar en liten matpause i de vakre og avskjermede omgivelsene, eller er det såkalte "fremmedelementer" som vil kunne opptre truende og potensielt være farlige?

4. Tollbugata og de fredete husene

(Foto: NIKU 2006/2009).

Drammens eldste og flotteste trebygninger fra 1700- og 1800-tallet ligger i Tollbugata på Strømsø. Toetasjes trepaléer danner en stram vegg mot gata. Skillet mellom det private og det offentlige går i husveggen, det er ingen hager eller gjerder som skaper avstand og beskytter det private, husene er heller ikke løftet opp på en høy grunnmur slik at boligplanet ligger over gatenivået. Den passerende på fortauet kan ved et gløtt gjennom vinduet ta et fullt overblikk over den private stua – hvordan denne er møblert, hvem som er der og hva de gjør. Det er imidlertid bare den "pene" siden av huset som vises fram for omverdenen, kjøkkeninngang, boder og gårds plass er skjult på baksiden av huset. De mange, og relativt store, vinduene på gatefasaden gir imidlertid den som ferdes på gata en følelse av å bli sett fra et sted som oppleves som hjemmekoselig og vennligsinnet. I den grad det er lys i vinduene på kveldstid, vil dette kunne skape en følelse av trygghet for den enslige som passerer til fots.

På den andre siden av gata ligger et stort bygg av nyere dato. Det består av et eldre trehus mot Tollbugata og et nytt stort bygg som er delt opp i flere volumer og omkranser et atrium. Fasaden på det nye er trukket tilbake fra gata. Bygningen har en egenartet tredje etasje som er en mellomting mellom en normaletasje og en loftsetasje. "Veggene" på denne er lett skrådde og tekket med takstein. Bygningskroppen er rektangulær og har ingen vinduer på kortfasaden. Inntil denne, men med en spalte bestående av et tilbaketrukket mellombygg, er det plassert en annen rektangulær bygningskropp med samme utforming. Foran dette er det en liten hageflekk omgitt av et hvitt stakittgjerde. Bygningen vekker undring. Den er ikke "tilpasset" den eldre bebyggelsen verken i form eller i forhold til gatestrukturen og oppleves som et fremmedelement i gatebildet. På den andre siden har den heller ikke arkitektoniske kvaliteter som gjør at den oppleves som en interessant og moderne kontrast. Den oppleves som en svært skjematisk og forenklet fortolkning av enkelte av de historiske trekkene ved området, samtidig som den gir inntrykk av å kunne være et moderne modulbygg. Det er mulig bygningen er funksjonell i forhold til formålet, men vurdert ut fra arkitektoniske og miljømessige kriterier oppfattes bygget som et fremmedelement lite tilpasset sted og omgivelser.

5. Miljøer fra 1800- og tidlig 1900-tall

(Foto: NIKU 2006/2009).

Strømsø har ennå partier med små trehus i halvannen etasje, men denne bebyggelsen er fragmentert og danner ikke lenger noe helhetlig miljø. Enten fordi bygninger har forsvunnet og blitt erstattet med store, nyere bygninger eller at den ledige tomta har blitt asfaltert og tatt i bruk til parkering. De fleste bygningene har et slitt preg, og det meste av det som er gjort av moderniseringer synes å ligge et godt stykke tilbake i tid. Noen hus synes å være oppgradert i de senere år og ser ut til å ha en teknisk bra standard. Det opprinnelige fasadeuttrykket, som knyttet enkeltbygningene sammen til et "miljø", har imidlertid gått tapt ved de fleste av disse oppussingene. Likevel er det ennå noe ved disse bygningsmiljøene som gjør dem tiltalende. Den halvåpne bebyggelsesstrukturen, den lave bygningshøyden, den korte fasadelengden, og de individuelle måtene å utforme hus og uterom på gjør at området blir interessant å ferdes i. Man får gløtt inn i det private og det halvprivate og føler seg omgitt av mennesker - ikke bare husvegger - når man ferdes her.

6. Miljøer fra etterkrigstiden

(Foto: NIKU 2006/2009).

Denne bebyggelsen vitner om en modernitetstro og framtidsoptimisme som paradoksalt nok virker "gammelmodig". Industriell bygningsproduksjon har erstattet håndverkerens hammer og sag. Boligene og boligfunksjonene er fjernet fra de passerendes blikk, her kan man ikke se inn i private hjem, hager og bakgårder når man passerer på gata. Også naboer er forhindret fra å se hverandre. Bygningene framstår som en borg som hegner om privatlivets fred. Tette vegger og lukkede garasjeporter sørger for å holde uvedkommende borte. Arealene utenfor bygningen er ikke utformet for opphold, men for å gjøre det lett å komme seg til og fra med bil. De mange overgangssonene mellom privat og offentlig er radert bort. Her er man enten "privat" i sin egen, avsondrete del av bygningen eller i det offentlige rom når man er utenfor husveggen. Fra høytliggende verandaer og balkonger kan man se ned på gatelivet, men avstanden innbyr verken til blikkontakt eller samtale. Her bor man som individer i et bysamfunn, ikke som medlemmer i et nabolag. De lukkede fasadene på gatenivå gir ikke de passerende samme følelse av vennlighet og trygghet som i de eldre bygningsmiljøene.

6. Et miljø fra 1980-tallet

(Foto: NIKU 2006/2009).

Dette er et område med en blanding av bolig og næring, bygget på 1980-tallet. Området ligger på nedsiden av Tollbugata og inneholder noen gamle sjøboder som har tilhørt de store kjøpmannshusene på den andre siden av gata. Disse synes å ha fungert som inspirasjonskilde for både bebyggelsesmønster og utforming av enkeltbygninger. Bolighusene har enkle volumer med saltak og gavlen vendt mot sjøen. Bygningene er holdt i noen få ulike, men tradisjonelle farger – rødt, oker, og grått - som gjør at de glir godt inn i miljøet uten å kopiere dette. Vinduene er litt større og annerledes utformet enn i sjøbodene, små utenpåhengte balkonger og karnapper indikerer boligformål, og et tett beplantet og godt vedlikeholdt utomhusområde gjør at dette området oppleves både som tilpasset til den eldre byggeskikken og som et moderne arkitektonisk uttrykk for sin egen tid. Plasseringen mellom båtplassene ved elva og den eldre, vernede bebyggelsen gjør det til

et attraktivt område å gå tur i. På samme måte som i den eldste bygningsmassen ligger den nederste boligetasjen på bakkenivå, slik at det er synskontakt mellom de inne i huset og de som passerer utenfor på gangveiene. Beplantningene har imidlertid en slik høyde og størrelse at de skaper en viss avstand mellom husveggen og den offentlige ferdselen. Slik er dette et kompromiss mellom åpenheten i den gamle byggeskikken og privatheten i etterkrigstidens blokkbebyggelse.

7. Bilbyen Drammen

(Foto: NIKU 2006/2009).

Drammen har stor bilimport og blir derfor omtalt som "bilbyen". Når man vandrer på Strømsø, kan man få inntrykk av at mange av disse bilene har havnet akkurat her, og at de blir tatt imot med åpne armer. Bilene tar stor plass på Strømsø. Det er ikke ofte man i dag opplever så sentralt beliggende byområder som er så dominert av parkerte biler. Her er både anlagte parkeringsplasser, midlertidig parkering på rivningstomter, og små boligater som er fylt opp av biler. I tillegg er det mange bygninger fra etterkrigstiden der første etasje er disponert til parkering, slik at fasadene mot gata består utelukkende av tette vegger og garasjeporter. Asfalten ligger mange steder som vegg-til-vegg-tepper mellom husene og innbyr til opphold – for biler. Alle bilene påvirker opplevelsen av stedet og gjør det mindre interessant for rusleturer og det å sitte ned. Strømsø oppleves mer som et område som er avsatt til å *betjene* et byområde enn som et byområde som har verdi i seg selv. Det synes å være et sted det gjelder å komme seg raskt bort fra, ikke et sted "å være".

8. Handelens Strømsø

(Foto: NIKU 2006/2009).

Strømsø har en stor innvandrerbefolkning fra ikke-europeiske land, og Tollbugata framstår som disse innvandrernes handelsgate. Her er mange små butikker som selger alt fra reiser og mobiltelefonabonnementer til halal-kjøtt, asiatiske stoffer og brudekjoler. Dette gjør gata på den ene siden eksotisk for "vanlige" nordmenn, på den andre siden oppstår det en type fellesskap som det kan være vanskelig for ikke-innvandrere å forstå kodene for.

9. Framtidens byer – hva nå?

I arkitektkonkurransen om "Framtidens byer" på Strømsø er det mange ideer og skisser som peker mot tettere nabolagskvaliteter og et "grønnere" miljø. Hvis dette blir realisert, vil det kunne bety en revitalisering av mange av de kvalitetene som ligger i de eldre bygningsmiljøene. Parallelt med utformingen av disse visjonene foregår det samtidig en tung og tett utbygging som må anses som en videreføring av etterkrigstidens idealer, der skillet mellom det private og det offentlige er sterkt, og der bilen fortsatt synes å ha en dominerende rolle.

Drøfting av observasjoner

Territorier?

I omtalen av begrepet territorialitet viste vi til Kärrholm som definerer et *territorium* som "en romslig avgrenset og verksam kontroll". Vi har i vårt kapittel med områdebeskrivelser vist at vi oppfatter Strømsø som bestående av en rekke ulike delområder med hver sin karakter. Det foreligger i så måte en *romlig avgrensing*. I hvilken grad denne er koblet mot en "verksam kontroll" - lar seg ikke i samme grad avlese direkte ved en sporadisk og kortvarig tilstedeværelse i området. Vi har likevel funnet tegn på at enkelte områder synes å være "noen" sitt domene i større grad enn andres, mens andre områder synes å bli oppfattet som noe som tilhører "alle".

Ved vandringen i området observeres ulike aktører som umiddelbart oppfattes som "grupper" med enkelte fellestrekk:

1. Beboere
2. Eiere av småbutikker
3. Turgåere
4. Bileiere
5. Båteiere
6. Skatere
7. Taggere

Selv om disse er observerbare som en form for grupperinger, er de ikke nødvendigvis hensiktsmessige å bruke som analytiske kategorier. Det vil være mulig å si noe om den observerte

atferden til disse gruppene, men ikke å forklare *hvorfor* de har denne atferden. Bileiere vil også være enten beboere, næringsdrivende, kunder, eller turgåere og vil kunne ha ulike begrunnelser for sin måte å bruke bilen på. Det vi ser, er at bileierne forholder seg både til opparbeidete parkeringsplasser, dvs. plasser som er uttrykk for *designation* eller *strategi*, men kan også smette bilen inn på steder som ikke er avsatt til parkering, dvs. den atferden kan karakteriseres som *appropriation* eller *taktikk*. En slik *appropriasjon* eller *taktikk* kan også betraktes som en måte å underlegge seg et *territorium* på. Peter Butenschøn forteller i boka *Byen- en bruksanvisning* om hvordan planleggerne som jobbet med byfornyelsen i Oslo dirigerte noen eldre damer til å innta de nyetablerte parkbenkene for slik å etablere et "territorium" for denne brukergruppen og dermed holde "uønskede elementer" borte (Butenschøn 2009).

På Strømsø observerte vi at et nyere opparbeidet parkanlegg i søndre del av området syntes å være behersket av grupper som i liten grad verdsatte anlegget. Da vi var der, lå det søppel henslengt rundt sittebenkene og det var mye tagging i nærområdet. Denne parken lå i overgangssonen mellom det aktive byområdet og en randsone preget av en blandet og nokså nedslitt bebyggelse, som syntes å ha vært oppført for havne- og lagerformål. Om dette kvalifiserer for å omtale området som "utkanten av sivilisasjonen", og et "taggernes territorium", er vanskelig å si uten å undersøke dette mer grundig enn hva vi har hatt anledning til i denne studien.

Tollbugata er ei gate som er sterkt dominert av innvandrere, både på butikkeiersiden og på kundesiden. På vår vandring i bydelen opplevde vi et sted at en butikkeier ble sint og prøvde å jage oss i det vi tok bilder av hans butikk. Om dette skyldes konkrete og ubehagelige opplevelser eieren hadde hatt med fotografer tidligere, eller om denne hendelsen kan tolkes som et tegn på at gata oppfattes som et "territorium" for innvandrerbefolkningen er umulig å si noe om på bakgrunn av en slik enkeltepisode. Et annet sted i samme gate var en "norsk" huseier opprørt over at kundene til en av de andre innvandrerbutikkene i området ikke overholdt parkeringsforbudet i den gata hennes hus lå i. Hun opplevde trafikken som støyende og forstyrrende. Her kan man igjen spørre om dette skyldes at bileiere generelt "annekterer" områder som ligger lagelig til, eller om dette er noe som kjennetegner akkurat dette handelsområdet, dvs. at det oppfattes som et "territorium" som hører noen til mer enn andre.

4.2 Bilde 2: Byutvikling i kvartalene rundt Bølgeplassen

For å kartlegge forholdet til nærmiljøet samt kvaliteter som vektlegges lokalt er det gjennom intervju med eiere og næringsdrivende i området rundt Bølgeplassen identifisert orienteringspunkter, lokaliseringsgrunnlag og framtidssønsker for utvikling av området. Hva oppfattes som Strømsøs kvaliteter og utfordringer for områdets næringsdrivende og hva er viktig for at de skal bli værende i området framover?

I tillegg til intervjuene tegnes et bilde av kulturmiljøet tilknyttet Bølgeplassen gjennom å se på eierskap/eierskifte samt bruk/funksjon på tomtene/bygningene som omfattes av de fem tilgrensede kvartalene rundt Bølgeplassen. Eiendomsforhold er innhentet fra Infoland/Statens kartverk, mens bruk/funksjon er angitt for utvalgte år basert på folketellinger (1875, 1900 Riksarkivet), Drammen byleksikon, arkivøk i Drammen Byarkiv samt egne registreringer og informasjon fra lokale informanter. Registreringene følger som eget vedlegg 1 i kapittel 8.

Møtepunktet mellom Tollbugata og Langes gate er også valgt ut som ett av fire delområder Drammen kommune har fokusert på i By- og boligutstillingen Oslo – Drammen i perioden 2009-2018.

Utfordringen som er adressert i forbindelse med utstillingen er:

- Å videreutvikle Tollbugata som en handelsgate
- Hvordan kan plassen hvor Langes gate møter Tollbugata gis en bymessig og vakker utforming som tar hensyn til ulike brukere av byen?
- Hvordan kan en utbygging av Tollbugata 26 bidra til å skape et godt byrom og hvilke funksjoner bør/kan eiendommen romme?

Samlet vil planer, intervjuer og historisk struktur kunne si noe om drivkrefter og potensial for videre utvikling i området og danne grunnlag for å diskutere mulighetsrom for utvikling med bruk og virksomhetshistorie som del av det kulturhistoriske perspektivet.

Metode

Forespørsel om intervju er rettet via telefon til 11 næringsaktører lokalisert i nærheten av Bølgeplassen hvorav intervju/samtale er gjennomført med 8 av disse. Informantene har som introduksjon til samtalen fått muntlig informasjon om undersøkelsen samt fått utdelt et kort notat som beskriver forskningsprosjektet. Intervjuene/samtalen har tatt utgangspunkt i en på forhånd utarbeidet intervjuguide (vedlegg 4), men med vekt på å få tilbakemeldinger basert på aktørens egne beskrivelser og ordbruk. Intervjuene er gjennomført i arbeidstiden innenfor en ramme på 1-1 1/2 time og omfatter både eksisterende og tidligere næringsaktører i området.

Aktørene er bedt om å beskrive Strømsø, definere landemerker og orienteringspunkter, lokal identitet og lokaliseringsfaktorer for virksomheten. Intervjuguiden trekker veksel både på visuell metoder inspirert av Kevin Lynch (Lynch 1960) og forsøk på identifisere kvaliteter ut fra en "on site"-tilnærming som blant annet er beskrevet i *As Found*-tilnærmingen omtalt i kap 2.2.5 (Smithson & Smithson 1990; Chemetoff 2009; Lichtenstein & Schregenberger 2001).

Undersøkelsen av områdets virksomhetshistorie er inspirert av DIVE-analysen utviklet av Riksantikvaren i samarbeid med Riksantikvarieämbetet i Sverige og Museiverket i Finland. DIVE-metoden er utviklet med tanke på å integrere kulturhistoriske kvaliteter i planlegging og stedsanalyser og er beskrevet i veilederen *DIVE - kulturhistorisk stedsanalyse* (Riksantikvaren 2009). DIVE står for Describe (beskrive), Interpret (fortolke), Valuate (vurdere) og Enable (aktivere). Gjennom analysen klarlegges hva som har vært og er sosialt, økonomisk, kulturelt og fysisk viktig for stedets utvikling og hvilke fysiske spor som har vært og er sentrale funksjons- og betydningsbærere for stedet.

D - Hva forteller dagens landskap og miljø om analyseområdets opprinnelse, utvikling og karakter?

I - Hvorfor har enkelte elementer og karaktertrekk i analyseområdet hatt spesiell samfunnsmessig betydning?

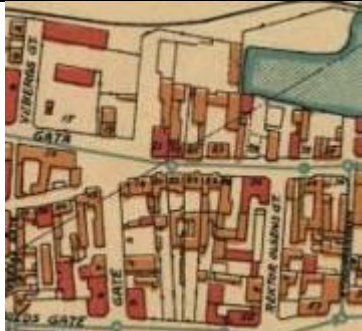

V - Hvilke historiske elementer og karaktertrekk har spesiell verdi, kan de utvikles og hvor går grensene for hva de tåler?

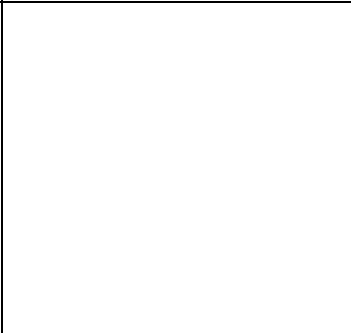
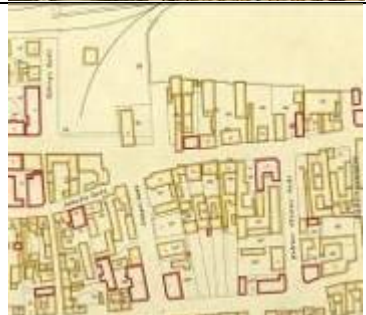

E - Hvordan kan stedets prioriterte, historiske karaktertrekk og ressurser forvaltes og utvikles?

Med utgangspunkt i dagens bygninger på Strømsø og bruken av disse søkes bakover i historien for å finne bygningens historie og bruken fram til i dag. Samlet vil dette bidra til å vise utsnitt av Strømsøs endringsdynamikk samt tydeliggjøre hvilken tidsdybde dagens versjon av Strømsø reflekterer. Undersøkelsen av Strømsø vektlegger i større grad enn det DIVE legger opp til hvordan bruk, virksomhetshistorie og sosiale strukturer er en del av undersøkelsesmaterialet og hvordan disse bidrar til å skape mulighetsrom for videre utvikling. Undersøkelsen av Strømsø vil i mindre grad enn det DIVE-analysen legger opp til foreta verdivurdering og prioritering, men i større grad synliggjøre mangfoldet av kvaliteter og hvordan flere aktører enn kulturminneforvaltningen kan bidra til å definere disse kvalitetene.

Beskrivelse av nærområdet (se også vedlegg 1, kapittel 8)

I krysset mellom Tollbugata og Langes gate, der også Schultz gate ender, ligger den såkalte Bølgeplassen, som har fått sitt navn etter skulpturen som ble satt opp på plassen mellom Schultz gate og Tollbugata i 1953. Langes gate ble først anlagt rundt 1900, men Mellemgaden (nå Schultz gate) og Fremgaden (nå Tollbugata) har møttes her siden Strømsø ble bebygget på 1700-tallet. Bygningene/tomtene som henvender seg mot Bølgeplassen inneholder i dag boliger, Møbelforretning, Istanbul Palas gavebutikk, Arthur Berntzen Monumentforretning AS, Sonja Frisør, Jølstad begravellesbyrå, Drammens Misjonsmenighets kirke, tyrkisk forsamlingslokale og en parkeringsplass og kan gjerne ses som et tverrsnitt av de aktivitetene som utgjør Strømsø i dag. Bebyggelsen i de fem kvartalene nærmest Bølgeplassen omfatter 4 bygninger fra 1600-tallet, 9 1800-tallsbygg, 2 bygninger fra første halvdel av 1900-tallet, 6 bygninger fra perioden 1950-80 og 8 bygg oppført etter 1980. Dette spennet av fysiske spor etter byens utvikling over nærmere 400 år viser noe av Strømsøs særpreg samtidig som det kulturminnefaglig utgjør en utfordring å la et så vidt sammensatt bymiljø gi føringer for videre utvikling.

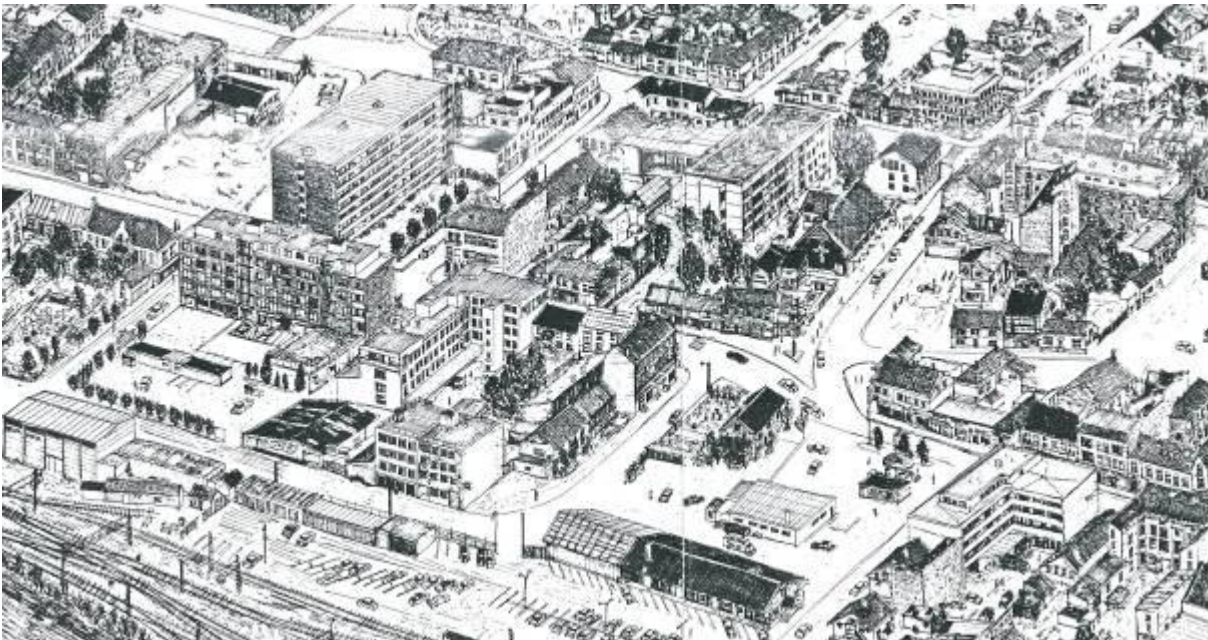
Tid /	Tidsvinduer Bølgeplassen	Historiske fotefar/lesbarhet 2009	
2009			Boligblokk i Tollbugata 15 (2008) Boliggård i Tollbugata 27A (2005) Boligblokk Langes gate 3 (2001) Boliggård Rektor Olsens gate 2-4 (1990) Boligblokk Langes gate 4 (1988) Næringsbygg Tollbugata 28 (1981)
1979 ?			Bygård i Tollbugata 29 (1974)
1965			Kirke Langes gate 5 (1962) Boliggård Tordenskiolds gate 51 (1962) Boliggård Tordenskiolds gate 41 (1962) Bygård Langes gate 1 (1955) Bygård Dr Hansteins gate 18 (1950) Bygård Webergs gate 9 (1950)
1939			Bygård Tollbugata 27 (1930?)

<p>1926</p>			<p>Bygård Tollbugata 21 (1910)</p>
<p>1906</p>			
<p>1900</p>			<p>Boliggård Langes gate 7 (1900) Bygård Langes gate 6 (1896) Bygård Tollbugata 23 (1890) Bygård Tordenskiolds gate 55 (1890) Fabrikbygning Schultz gate 38 (1880)</p>
<p>1870</p>			<p>Bygård Tollbugata 25 (1850?)</p>
<p>1750</p>			<p>Bolig Webergs gate 7 (1700-tall) Duegården, Tollbugata 19 (før 1700) Schultz gate 36 (før 1700?) Tollbugata 16 (før 1700?)</p> <p>(Kart og ill: Drammen kommune 2009)</p>

Kvartalene rundt Bølgeplassen (Kart: Drammen kommune 2009. Foto: Norge i bilder 2008).

Bølgeplassen rammes inn av fem kvartaler og fem hushjørner. Plassen som består av bølgeomonumentet og et areal med benker defineres videre av fem gateløp som styrer retningen ut fra og inn til plassen, siktlinjer mot elva og mot Aas bryggeri på Bragernessiden, mot Strømsø Torg langs Tollbugata, aktivitetene i lokalene som vender mot plassen og ferdselen gjennom området.

Bølgeplassen 1979? (Tegning: Drammen kommune).

Bølgen

Bølgen er en liten bronsefontene som i 1953 ble reist på triangelen mellom Tollbugata og Langes gate. Skulpturen står på toppen av en søyle av polert, rød granitt, og forestiller en mann som hviler på en bølge mens han løfter en svevende fugl med begge hender. Skulpturen er utført av Nic. Schiøll og var en gave fra ti av de næringsdrivende i strøket. Bølgen var opprinnelig laget som et utkast til konkurransen om utsmykningen av Oslo rådhus i 1939. Opprinnelig sprutet vann opp under skjellet, som ble samlet i «skålen». Etter hvert som skålen ble full, rant den over og ned i det store, praktfulle blomsterbedet som var anlagt under fontenen, med andre ord et selv-vannende blomsterbed. I midten av 1960-årene glemte kommunen en høst å skru av vannet for vinteren, noe som førte til at ledningene frøs og det oppsto bl.a. en sprekk i sokkelen slik at hele fonteneopplegget ble ødelagt. Skadene var for omfattende og kostbare til å kunne rettes på, og fontenen har deretter stått uten vann (Borgen 2004). (Foto: NIKU 2006).

Intervjuer

Bølgeplassen defineres også av virksomheten i området og hvordan aktivitet tilknyttet lokalt næringsliv påvirker og forholder seg til plassen. Basert på kartleggingen av eksisterende næringsliv og eierforhold samt Strømsøs historiske næringsstruktur ble et utvalg næringsaktører lokalisert i nærheten av Bølgeplassen kontaktet over telefon med forespørsel om samtale/intervju. Målet med intervjuene var å belyse forholdet til nærmiljøet gjennom å identifisere orienteringspunkter, lokaliseringsgrunnlag og framtidswønsker for utvikling av området. Hva oppfattes som Strømsøs kvaliteter for områdets næringsdrivende og hva er viktig for at de skal bli værende i området framover?

Åtte av de som ble kontaktet aksepterte å delta i undersøkelsen og ble spurt om å beskrive nærmiljøet og definere hvilke kvaliteter som anses styrende og viktige for deres oppfatning av Strømsø og lokalisering av virksomheten. De intervjuede representerer ulike næringer, ulike virkeperioder på Strømsø og ulik opprinnelse.

Forespørsel via telefon kan være utslagsgivende for deltakelsen i undersøkelsen ved at kun de som føler seg komfortable med temaet svarer ja til å delta. De forespurte som ikke ønsket å delta har henvist til andre som "vet mer", vært uinteressert i å delta eller ikke hatt tid på tross av gjentatte forespørslar. Med 8 informanter vil ikke resultatene nødvendigvis være representative i forhold til å vurdere hva som er viktig for det lokale næringslivet, men som kvalitativt materiale er svarene relevante i forhold til å fange opp områdets mangfold og den sammensatte identiteten som karakteriserer området. Materialet tilsier også at noen tendenser til fellesnevnerer kan spores.

Resultater

For de næringsdrivende er parkering og tilgjengelighet med bil en sentral lokaliseringsfaktor. Særlig knyttes dette mot å være tilgjengelig for kunder. Av enkelte er atkomst med bil beskrevet som en forutsetning for å bli i området, mens en av de intervjuede var på flyttefot delvis på grunn av varslede parkeringsrestriksjoner. Tilgjengelighet til offentlig transport og offentlige tjenester (jernbane, buss, post) er imidlertid også framhevet, men da med fokus både på å bli nådd og selv å

kunne være mobil. En av de spurte anså graden av tilgjengelighet med bil som underordnet bedriftens lange historie i området som viktigste lokaliseringsfaktor.

Begrenset utbyggingspress i området har både medført lave priser og færre restriksjoner; noe som delvis oppfattes som positivt. Lave priser har gjort det mulig å etablere seg med lavere innsatskapital og løpende utgifter, kjøpe egne lokaler og drive virksomhet med lavere inntektsgrunnlag. At området oppfattes å ha færre restriksjoner er knyttet til at investorer og Drammen kommune oppleves å ha vært fraværende over lengre tid og at det dermed ikke er gjort endringer og grep på Strømsø som styrer utviklingen i noen spesiell retning. Dette oppfattes dermed som et område der utviklingen skjer tilfeldig og planløst. Oppfatning av å være nedprioritert og "glemt" på 1970- og 1980-tallet medførte et negativt forhold til kommunen som man dermed helst ville unngå kontakt med, men også dermed en mulighet til å styre seg selv hvis kommunen holdt seg unna. I dag oppleves fokus på Strømsø og samarbeid med kommunen som gjennomgående positivt blant de spurte. Imidlertid med betenknninger knyttet til hva framtidig utvikling vil medføre av prisnivå og restriksjoner for biltrafikk. Områdets "lavstatus" verdsettes dermed på enkelte premisser. Samtidig uttrykkes ønske om flere boliger og økt aktivitet for å styrke områdets sosiale liv ut fra en oppfatning av at området har mistet mange beboere de siste tiårene med tomme gater og manglende offentlig liv som resultat.

En preferanse for Strømsøs noe rufsete karakter ble også uttrykt (av en arkitekt) ved at dette skaper en mer attraktiv urban situasjon enn på Bragernes med det kommersielle sentrum og en mer homogen bygningsmasse reist etter bybrannen i 1866. Synet på Strømsøs innhold varierer imidlertid blant informantene fra å "ha alt" til å være et område der "ingenting finnes" – henholdsvis formidlet av en pensjonert tredje-generasjons næringsdrivende og en restauratør i etableringsfasen.

I beskrivelsen av viktige landemerker og orienteringspunkter er postkontoret, jernbanestasjonen, Drammen museum og biblioteket/Papirbredden framhevet av flere. Disse er nevnt både som landemerker knyttet til egen oppfatning av Strømsø og som orienteringspunkter for å beskrive området overfor eventuelle besøkende/tilreisende. Papirbredden er i tillegg framhevet som en sentral motor for videre byutvikling på Strømsøsiden av Drammenselva. Dette er delvis godt synlige bygninger i bymiljøet som kan framheves på bakgrunn av monumentalitet og fysisk uttrykk. Det at alle bygningene representerer en offentlighet kan likevel være av betydning for hvordan disse konstitueres som orienteringspunkter. Postkontoret utgjør for eksempel første etasje av en 1960-talls bygård med andre funksjoner i resten av bygget og er dermed ikke knyttet til noe som er ansett å være et sentralt bygg i seg selv.

Lang historikk i området ble av en informant påpekt som viktig for bedriften i forhold til å være lokalisert et sted som er kjent for kundene. Historikken ble også antatt å gi bedriften et solid og stabilt preg og dermed noe som kunne gagne bedriftens renommé.

Drøfting av resultatene

Sentrale kvaliteter som er vektlagt gjennom intervjuene kan knyttes til

- Tilgjengelighet
- Lav terskel/Lave priser
- Preferanse for urbane gråsoner

Tilgjengelighet kan defineres bredt både som sosial, økonomisk og fysisk variabel. Når tilgjengelighet anses som en kvalitet av de næringsdrivende er det her først og fremst knyttet til at det skal være enkelt for potensielle kunder å nå dem. Hvorvidt det er til fots, med offentlig transport eller med bil er til en viss grad avhengig av typen aktivitet, men få restriksjoner i forhold til parkering og tilgang med bil ser ut til å dominere. Om bilrestriksjoner ville endre næringsstrukturen kan ikke sies sikkert ut fra undersøkelsen, men oppfatningen av at utvikling synes å foregå der det er enkel tilgang, som uttrykt av Peter Smithson (Smithson & Smithson 2005), er ikke nødvendigvis riktig selv om enkel

tilgang anses å være en kvalitet for enkelte næringer. Tilgjengelighet med bil tilsier også at andre brukergrupper delvis fortrenses (jf observasjoner i Bilde 1) og at manglende restriksjoner også medfører territoriell konflikt mellom ulike interesser.

Få restriksjoner, lav terskel og lave priser indikeres som en kvalitet i seg selv, men kan også være uttrykk for muligheten som ligger i å etablere virksomhet som er mindre innbringende eller befinner seg utenfor det som kan oppfattes som en konform næringsstruktur. På Strømsø, som i mange andre lavt programmerte eller "slitne" områder, har dette gitt rom for framvekst av nye næringer som ellers ikke ville eksistert og ofte et utgangspunkt for etablering av ulike etniske grupperinger.

Verdsettingen av urbane områder av mindre striglet karakter kan oppfattes som en preferanse knyttet til det slitte, modne og distingverte som gjerne preger slike områder. Oppfatningen av disse områdene som noe uferdig eller som råmateriale kan også være en parallell til det Tim Edensor ser i tidligere industriområder som mulighetsrom for inkludering av det tilfeldige, usagte, mindre presentable, ukodede, sanselige, heterogene som ofte etterlyses i dagens byer (Edensor 2005:19).

Vurdert opp mot kvalitetene iboende i *opportunity space*, som beskrevet av Pendlebury, og delvis As Found-tilnærmingen kan flere av kvalitetene vektlagt i intervjuene understreke viktigheten av at det finnes rom for aktivitet som ikke tilhører det kommersielle, regulerte og planlagte i en by. Framkommelighet med bil som styrende for arealbruk og næringsstruktur er i dag ikke en ønskelig kvalitet for å skape gode byrom og attraktive byområder, mens dette er en kvalitet som gjennomgående bemerkes av de intervjuede som positivt ved Strømsø. Jf. observasjonene i Bilde 1 har også bilen i dag en framtrekkende rolle i Strømsøs bybilde, noe som nok gjenspeiler både tidligere planleggingsideologi og at en del arealer i påvente av ny bruk midlertidig er disponert som parkeringsarealer.

Kvalitetene som er identifisert har ikke nødvendigvis en åpenbar sammenheng med det som kan hevdes å være kulturarv eller noe som kan underlegges vern. Imidlertid gir disse kvalitetene en indikasjon på hva som konstituerer et steds karakter eller stedsfølelse - noe som både utgjør viktige bidrag til å definere et kulturmiljø og til planleggingen av urbant mangfold. Ingen av enkeltobjektene utpekt som kulturminner i forbindelse med Sentrumsplanen er framhevet som viktige orienteringspunkter eller referanser for de intervjuede næringsaktørene, og det kan derfor stilles spørsmålstegn ved hvilken kvalitet disse representerer for nærmiljøet. Tilegnelse og bruk som førende for verdsetting kan åpne for at brukergrupper det ellers ikke planlegges for bidrar til å introdusere kvaliteter som ikke oppdages på annen måte. En slik tilnærming kan bidra til å ivareta mangfold og gjennom det generere en bredere tilnærming til hva som kan oppfattes som kulturarv.

Undersøkelsen kan også ses som en måte å identifisere erindringssteder på i tråd med Noras tilnærming til hvordan historien konstitueres. Konteksten for hvordan identitet og minner oppstår er gjerne vel så viktig som hvordan dette materialiseres fysisk, og Noras vekt på erindringsstedenes symbolske verdi kan bidra til å frigjøre fokuset fra det materielle som en absolutt verdi og det som er best egnet til å formidle et steds karakter eller *sense of place*.

4.3 Bilde 3: Barnas Strømsø

I det tredje bildet fra Strømsø er det skoleelevers forhold til bydelen som beskrives nærmere. Bildet er utviklet med hjelp av 6.klassinger ved Brandengen skole som har fotografert og fortalt om sine omgivelser og orienteringspunkter.

Bakgrunnsinformasjon

Ved valg av skole og klassenivå ble følgende resonnement lagt til grunn: Det var ønskelig å få kontakt med barn som var i en alder hvor de fortsatt hadde en "barnslig nysgjerrighet" i forhold til miljøer

der de bor eller ferdes daglig. Det vil si at det burde være barn i alderen 11-12 år, hvor de er i stand til å videreformidle sine oppfatninger både via tekst og visuelle media (fotografier) ved å ta i bruk de kreative ressursene de sitter med. Aktuelle klassesertrinng på barnetrinnet var dermed 5. eller 6. klasse.

I bydelen Strømsø ligger både ungdomsskoler og videregående skole, mens nærmeste barneskole, Brandengen skole, ligger i bydel Tangen på grensen mot Strømsø. Den umiddelbare nærheten til Strømsø tilsa imidlertid at en del av elevene sannsynligvis utnytter bydelen i løpet av en normal skoledag og dermed ville være i stand til å sette ned på papiret noen av sine tanker om steder i bydelen de har et forhold til. Parallelt med at det våren 2009 ble tatt kontakt med rektor ved Brandengen skole, ble det utarbeidet et kort informasjonsskriv om prosjektet som kunne leses både av lærer og elever. Etter positiv respons fra rektor, ble det opprettet kontakt med aktuell lærere, og en lærer for 6. klasse, som hadde ansvar for Forming og design-faget meldte seg som interessert i å gjennomføre prosjektet. Etter at vi hadde opprettet personlig kontakt og muntlig formidlet tankene omkring prosjektets mål, utarbeidet hun et opplegg som samsvarte med hennes målsettinger for faget og elevenes kunnskapsoppnåelse. Det var enighet om at det beste tidspunkt for oppstart av prosjektet ville være tidlig på høsten, men flere uheldige forhold (sykdom, skifte av jobb) gjorde at oppstart på prosjektet ble noe forsinket fra skolens side. Ny lærer sa seg interessert i å føre prosjektet videre, men i en lett revidert form. Det ble gjennomført et innledende møte, og prosjektet startet opp rett etter nyttår 2010.

Det skisserte opplegget besto i å inndele klassen i små grupper og utstyre hver av gruppene med kamera. De ble bedt om å beskrive "sitt Strømsø" ved å ta opptil 15 fotografier fra Strømsø. De kunne selv velge hva de ville legge vekt på å vise fram (enten noe som de likte godt, brukte mye, at det hadde skjedd noe der som de hadde fortellinger om, eller at det var steder de av ulike grunner mislikte). Det ble påpekt at det var viktig at elevene var nøye med å angi hvor bildene var tatt og grunnen til at de hadde valgt dette motivet. Med utgangspunkt i bildene de hadde tatt, ble hver av gruppene bedt om å gjøre et utvalg. Til de utvalgte bildene ble de så oppfordret til å skrive en fortelling: Her ble de bedt om å fortelle om et sted de var glad i, eller som de kjente historien til, eller hvor de hadde opplevd noe som det er moro å skrive om.

Betydningen av at det var elevene selv som sto for valg av steder som skulle fotograferes og hvilke fotografier de skulle ta utgangspunkt i når de skrev fortellingene sine ble understreket flere ganger overfor lærerne. Ideen var at valgene skulle gjøres ut fra barnas ståsted, upåvirket av voksnes forforståelse. For å stimulere interessen hos elevene for prosjektet, ble det vurdert å utdele premier til de som hadde levert noen av fotografiene med fortellinger som av ulike grunner pekte seg ut som spesielt interessante. Utstilling av resultatene, for eksempel på Drammen Bibliotek, ble vurdert, men ble droppet ettersom arbeidet trakk ut i tid. I stedet ble det lagd en utstilling ved at alle barnas bidrag ble foliert og hengt opp på veggen i klasserommet. Avslutningen av samarbeidsprosjektet ble markert ved at hele gruppa møttes i Filmrommet på skolen, der NIKUs prosjektmedarbeider takket for samarbeidet og presenterte noen utvalgte resultater fra samarbeidet. Alle som hadde deltatt fikk diplom, mens tre ble premiert og fem fikk spesielle påskjønnelser.

Om motivasjonen bak prosjektet

Intensjonen med å velge barn i denne aldersgruppen var å forsøke å danne seg et inntrykk av hva som oppfattes som viktig i hverdagsmiljøet når man er barn. Hva er det som fanger barns oppmerksomhet: Er det for eksempel slikt som at det fins mange lekeplasser og fotballøkker der – at det er fine tur- og sykkelstier – at det er lett å finne kiosker og forretninger å kjøpe godterier i – at det er trygge og trafikkfrie områder – at det er noen "flotte" bygninger og anlegg i området – at det er noen de kjenner godt som bor der – at de kjenner noen historier om området som gjør det spennende osv.? I brukerundersøkelser tas det ofte utgangspunkt i voksne befolkningsgrupper hvor parametere som kjønn, alder, etnisk tilhørighet, inntektsnivå og utdanning er viktige når resultatene

skal systematiseres og bearbejdes. Det gjelder også undersøkelser som dreier seg om hva slags forhold folk har til kulturminner og kulturmiljø. Det betyr ikke at ikke slike parametere kan ha innflytelse på hvordan barn forholder seg til omgivelsene – og da vurdert i forhold til miljøene barna vokser opp i – men slike kriterier kan muligens komme til å stille seg i veien for å fange opp andre forhold som influerer barns iakttakelser.

Hvordan oppgaven ble løst

Roser er røde

Fioler er blå–

Vi bor i Strømsø

Hva venter du på

(et utsnitt av P26)

På Brandengen skole var det i skoleåret 2009/2010 to 6. klasser der halvparten av hver klasse deltok i forming - og designfaget, med undervisning to timer annenhver uke. 19 jenter og 20 gutter deltok i prosjektet. Samlet ble det innlevert 38 presentasjoner med foto og fortelling. I et tilfelle deltok en elev med to presentasjoner, mens det i et annet tilfelle dreide seg om et samarbeidsprosjekt mellom tre elever. Dette var to utpreget flerkulturelle klasser med elever hvor en eller begge foreldre var tyrkisk, vietnamesisk, filippinsk, polsk, afghansk og fra flere afrikanske land, og selvsagt norske.

Ved gjennomgangen av presentasjonene, var det naturlig å dele dem inn i fire grupper ut fra motivene som var avbildet, som var institusjoner, offisielle kulturminner og – miljøer, offentlige rom og rekreasjonssteder og en diverse gruppe. Noen institusjoner som gikk igjen flere ganger, var Marienlyst (3), Drammenshallen (3), Biblioteket (2), Strømsø skole (3) og elevenes egen skole, Brandengen (5). Dette var samlet den største gruppa.

Biblioteket

Drammenshallen

Marienlyst stadion

Strømsø skole

(Foto: Brandengen skole 2010).

Brandengen skole

De fire kulturminnene som ble presentert, var Austad gård, helleristningen og Strømsø kirke, samt en annen kirke som befinner seg utenfor bydelen.

Austad gård

Helleristningen

I den tredje gruppa – offentlige rom og rekreasjonssteder – som er den nest største gruppa, er det flere presentasjoner som beskriver Elvebredden og detaljer derfra (6). Både speilkulen og gangbrua Ypsilon er steder langs elvebredden som har fanget oppmerksomheten hos flere.

I tillegg var det ei jente som beskrev utsikten fra elvebredden over mot kjøpesenteret Magasinet på Bragernes som noe hun satte pris på. Et friluftsområde rett ved skolen, som kalles Tegger'n er et populært lekeområde både sommer og vinter (3). Det samme gjelder Skateparken (3). Diversegruppa (3) består av en presentasjon av en kjær strand, El-kjøpet og en eldre bygning med kunstgalleri.

Tegger'n

(Foto denne siden: Brandengen skole 2010).

Skateparken

Noe av grunnen til å velge 11-12 år gamle barn som deltakere var som nevnt et ønske om å få fram en barnslig spontanitet og kreativitet som noen ganger kan komme til uttrykk gjennom barns observasjonsevner. Materialet hadde noen slike innslag, selv om forholdsvis mange av tekstene var nokså faktoorienterte og tidvis utvilsomt basert på internett-tilgjengelig informasjon. En del av presentasjonene var resultater av samarbeidsprosjekter i den forstand at eleven som hadde levert inn presentasjonen hadde produsert teksten selv og skaffet seg bilde via andre kanaler. Men hoveddelen av fotografiene var produsert av elevene selv. Det var en av elevene som allerede fra starten av pekte seg ut som en spesielt interessert og teknisk dyktig fotograf og samtidig hadde et kreativt blikk for detaljer i omgivelsene. Vedkommendes bilder ble populære og ble brukt flere ganger av elever som av ulike grunner ikke klarte å skaffe egne bilder. Av de 38 presentasjonene var det 19 hvor tekst og bilde var utarbeidet av en og samme elev. I noen tilfeller var bilder lastet ned fra internett, men da var dette blitt tilkjennegitt i samråd med instruksjonen elevene hadde fått fra læreren.

Noen eksempler fra materialet

En fotodokumentasjon av Marienlyst. Den ble lagd av en gutt som helt tydelig hadde en sterk forkjærlighet for Strømsgodset idrettsforening (P3). Her var det framgangsmåten hans – illustrert via fotomappa hans - mer enn selve presentasjonen som gjorde spesielt inntrykk. Presentasjon besto av et bilde av et mosaikkutsnitt i gulvet, og ble fulgt opp med en fototekst om SIF-klubben og treningsarenaen til fotballklubben, og det var en gjennomarbeidet oppgave han hadde levert fra seg. Men framgangsmåten han hadde valgt var imidlertid spesiell: Når han ønsket å fotografere arenaen, hadde han tatt for seg anlegget bit for bit. Han begynte med å fotografere inngangsporten, fortsatte med sentrale deler av anlegget og endte opp inne i kaféen, der portretter og effekter fra noen av de fremste spillerne på laget hang innrammet på veggen. Det var en uventet systematikk han hadde lagt for dagen da han gikk inn i oppdraget.

Elvebredden full av overraskelsesmomenter. Bidragene fra fotografen som allerede har blitt omtalt tidligere illustrerer dette til fulle (P1). Vedkommende hadde laget sin egen fotomappe, som jeg fikk tilgang til. Her hadde helt sikkert valgets kval meldt seg når hun skulle lage sin endelige presentasjon, for det var mye å velge mellom. Valget falt på et bilde av speilkulen, der hun selv reflekteres med mobilkameraet i handa. I mappa for øvrig fantes detaljbilder av vindeltrappa på utsiden av Union brygge, et midtvinters tre som hadde beholdt noen få blader i høstvakre farger, flytende ballonger på Drammens elva osv.

Detalj fra vindeltrappa på Union brygge (Foto: Brandengen skole 2010).

(Foto: Brandengen skole 2010).

Men elvebredden har også gitt rom for annen kreativ utfoldelse blant elvene – her eksemplifisert ved at henholdsvis lyd-kulen (P15) og Ypsilon (P17) har gitt inspirasjon til to nye dikt:

Lyd-kulen

Lyd
Ypsilon
Diger
Kule
Underlig
Lyden
Enorm
Nydelig

Ypsilon

Det var en gang en haba
Som likte obama
Hun dro til Furn
Og drakk Burn.
Så møtte hun Shohub.

Hva kulturminner er – og kan bli... Kulturminner ble ikke nevnt som noen spesiell tematikk da prosjektet ble presentert første gang for elevene, og det var bevisst. Det var ønskelig at en eventuell påpeking av at slike steder ble verdsatt spesielt i barnas nærområde skulle komme fra barna selv og ikke ut fra en tanke oppstått hos dem om at det skulle finnes "riktige svar" på oppgaver av denne typen. To av beskrivelsene som gjaldt kulturminner gir rom for ettertanke: Den ene besto av et vakkert bilde av Austad tildekt av snø i vintermørke, som ble ledsaget av et personlig dikt som beskriver vennskap (P16). Diktet kunne minne om dikt av en typisk dagboksjanger hos piker. Beskrivelsen spilte på de emosjonelle strengene som kulturminner så vel som spesielle landskapsbilder kan bidra til å skape hos individet, jf. dimensjonen "delight" som har blitt trukket fram som en betydningsfull dimensjon i landskapsarkitekturen (Thompson 1999). Den andre presentasjonen gjaldt en kirke som lå i et annet nabolag (P6), og her fungerte diktet som en påminnelse om at det kan finnes mange ulike kulturelle oppfatninger av hva en kirke kan romme.

Austad presentert gjennom bilde og dikt

Vennskap <3<3<3
Evig troskap, finnes det!
Jeg tror det er "spesielle" mennesker,
Som bryr seg på sin måte,
Det er en gåte...
Vi rår ikke over hverandre,
Ingen vet hva morgendagen vil bringe!
eller hvem som ringer!
Så er livet vakkert,
Og likevel.

Det er en gammel kirke.
Og en du kan like,
der kan man synge, høre og be,
Men nei, ingen gratis te.

Betydningsfulle steder i barnas nærmiljø. Gjennom presentasjonene fikk vi et godt innblikk i de stedene; dvs. institusjoner og rekreasjonsområder på Strømsø og nær omegn som barn liker å oppsøke og som de har et forhold til. *Marienlyst* var et slikt sted fordi "Det er gøy å spille fotball på *Marienlyst*" (P27). Det var her Strømsgodset IFs A-lag spilte hjemmekampene fikk vi vite (P12), og hjemmearenaen het "Gamle Gress" (P3). Begrunnelsen for å bruke *Drammenshallen* i sin presentasjon beskrev en gutt slik: "Jeg valgte å ta bilde av *Drammenshallen* fordi det er et viktig minne for mange, og det er håndballbaner der og det er noe jeg synes er gøy. Så dette er et minne for meg" (P5). De to som hadde valgt seg *Biblioteket*, påpekte begge at det var fordi det var stille og rolig (P19,P7). Det hadde imidlertid mange andre kvaliteter også: "Lese, kle seg ut, lekser. Jeg låner bøker der" (P19). *Skateparken* ble trukket fram av en av guttene fordi det "gir gode muligheter for skate- og sykkelport. Fint område, masse gøy. Håper den aldri blir borte" (P29), mens en annen også framhevet at "man får gode muskler av å skate" (P30). *Tegger`n* er navnet på et friluftsområde som ligger i nærheten av skolen, med både fine akebakker og turterreng. Det var populært fordi mange barn kommer dit på sommerstid, og de driver da og "spiller fotball og hopper hoppetau" (P25). "På sommer`n er det grønt og varmt, om vinteren er det kaldt og morsomt! Vi aker og står på skii! Og har det fantastisk gøy! Litt skummelt om kveldene når du går forbi" (P21). I presentasjonene var det åtte av elevene som hadde valgt en skole som motiv. *Strømsø skole* har fram til sommeren 2010 fungert som ungdomsskole. "Den er en fin skole. De som går på *Strømsø skole* skal gå på ny skole. Den nye skolen heter *Marienlyst skole*" (P4). Om deres egen skole, *Brandengen*, ble det pekt på at "Den er en fin skole, jeg liker den. Den er gammel" (P10), og vi fikk vite at skolen ble grunnlagt i 1914 og at det var tyskernes base i krigen (P 8). At skolen har en arkitekturhistorie å være stolt av, ettersom den er tegnet av Arnstein Arneberg, var ikke den typen opplysninger vi kunne lese ut av elevenes tekstlige presentasjoner. Men derimot kunne vi her lese ut av fotografiet som ledsaget en av tekstene at de sju buene i skolegården ble verdsatt høyt som mål når guttene spiller fotball i friminuttene (P28) – en type opplysning som lett fortolket kan brukes til å illustrere hvordan multifunksjonalitet kommer til uttrykk gjennom konkrete handlinger.

"Brandengen skole er grunnlagt i 1914. Dette er et av målene vi spiller fotball på. Målene er lagd av murstein som dere ser. Vi har 7 fotballmål på denne skolen." (Foto: *Brandengen skole* 2010).

Drøfting av resultatene

Et viktig spørsmål å stille til denne typen undersøkelser er hvor sterk påvirkningen utenfra har vært – enten det dreier seg om påvirkning fra lærere, foreldre og/eller andre i klassen. I startfasen av prosjektet møtte jeg klassen og fortalte om prosjektet og hva som var grunnen til at vi ønsket at de skulle bidra. De ivrigste elevene var på dette tidspunktet allerede i gang med å fotografere og jeg ba om å få deres synspunkter og erfaringer fra fotograferingen. Et tilsvarende møte ble gjennomført da prosjektet var ca. halvveis gjennomført, for å få et overblikk over framdrift. Allerede i den første samtalen jeg hadde hatt med læreren før oppstart hadde jeg understreket betydningen av å la elevene stå fritt i å foreta valg av motiver. I de tilfellene der enkelte elever hadde problemer med å komme i gang, måtte det imidlertid følges opp fra lærerens side gjennom oppmuntringer og enkelte konkrete forslag underveis. I hovedsak ble imidlertid intensjonen om minst mulig påvirkning fra lærerens side fulgt opp, noe jeg ved direkte spørsmål fikk bekreftet fra læreren. Ut fra materialet er

det mulig å se at for eksempel en del bilder ble skaffet fram av andre: via internett, tatt av foreldre eller av medelever. Indirekte kan elevene sikkert også i noen grad ha vært påvirket av aktuelle diskusjoner i tiden: Det gjaldt eksempelvis Strømsø skole, som var i ferd med å bli fraflyttet mens prosjektet pågikk og hvor diskusjon om andre former for bruk av bygningen figurerte i avisene. Et annet tema som også har vært mye framme de siste par årene var anlegging av promenaden langs elva med utsmykninger og gangbrua.

I en klasse med sterkt kulturelt mangfold, var det interessant å spørre seg i hvor stor grad dette kan ha hatt noen innflytelse på hva slags presentasjoner som ble lagd. Et tilsvarende spørsmål kunne reises når det gjelder kjønnsdimensjonen: Var det markante skiller mellom hva gutter og jenter valgte å presentere? Det var en større gruppe med gutter som leverte presentasjoner av idrettsanlegg, og der var det helt jevnt mellom norske og utenlandske gutter. Det var også flere gutter enn jenter som hadde valgt ut en skole som motiv, og der var det de utenlandske guttene som dominerte. Det var et lite antall som hadde valgt å presentere et kulturminne (4), men det var bare jenter, og der var det like mange med norsk og utenlandske bakgrunn. Det var ingen markante forskjeller i den gruppa som hadde valgt seg ut temaer som hadde med rekreasjonsområder å gjøre, bortsett fra der det var snakk om skateparken. De tre guttene som valgte det som motiv, var alle norske. Materialet hadde med andre ord ikke en karakter som gjorde det mulig å trekke noen entydige konklusjoner omkring slike spørsmål. Der den ulike kulturbakgrunnen skinte sterkest igjennom, var i de to presentasjonene som har blitt presentert i diktform tidligere (P6, P17).

Selv om presentasjonene favner over et vidt spekter av steder, har de ett viktig fellestrekk – majoriteten hadde tatt utgangspunkt i motiver som hadde karakter av å være møteplasser av ulike typer som er offentlig tilgjengelige. Det var steder hvor skoleelevene ferdes enten sammen med foreldre, klassen, skolekamerater eller venner. Materialet kan samtidig leses som en bekreftelse på at byutviklingsprosjekter hvor prosjekter av typen elvebredden og skateparken har inngått som viktige elementer, har lyktes med å inkludere barn som en av sine tilfredse brukergrupper.

Strømsø

Jeg har vært her mange ganger før. Jeg synes det er veldig fint her på vinteren, våren, sommeren og høsten.

Strømsø er best
ingen protest.
Når jeg går der
Så blir (jeg) glad.
(P11)

Tanker omkring metoden: Litteraturgjennomgang

Denne metodepresentasjonen har tatt utgangspunkt i et utvalg bøker/artikler som har spesielt fokus på visuell metode samt barn og unge involvert i visuelle forskningsprosjekter.

Noen sentrale punkter som framheves ved bruk av foto som visuell metode:

- *Foto kan innta en rolle som innebærer noe mer enn å illustrere øvrige forskningsfunn*

Det dreier seg om slike situasjoner hvor bildene brukes aktivt i forskningsprosessen side om side med andre typer kilder, eksempelvis intervjuer og observasjoner. Forskere som har vært opptatt av visuelle tilnæringsmåter, har framhevet at fotografisk arbeid er viktig fordi man gjennom bruk av fotografier kan oppnå noe som metoder som utelukkende baserer seg på tale og skrift ikke kan. På den måten kan det inngå som en særegen kilde innenfor samfunnsvitenskap. Ved siden av å skaffe tilveie nytt grunnlagsmateriale, gir de også deltakerne i forskningsprosessen muligheter for å bidra med refleksjoner rundt aspekter av sine liv som de ellers ikke ville ha viet særlig oppmerksomhet (ref

Blinn and Harrist 1991; Holliday 2004; Latham 2003 i Rose 2007). Disse samfunnsforskerne begrunner sin aktive bruk av foto i sine undersøkelser med at de er tilbøyelig til å fremme spesielt sterkt tre viktige aspekter: informasjon, følelser og refleksjon. Derfor har det også blitt sagt om foto at det lykkes i å bidra til “a more transparent representation of the life experiences of participants in (a) study” (Rose 2007:237, 238). I slike arbeider kan de reaksjonene som foto er i stand til å framskape, supplere men samtidig overskride det en ren tekst klarer å formidle. Likevel blir det understreket at det er en gjensidig avhengighet mellom tekst og bilde. Selv når metodene utnyttes til fulle, er det slik at det visuelle materialet fortsatt vil trenge en viss skriftlig kontekst for å kunne virke fullt ut (Rose 2007:255)

Det er lignende aspekter som trekkes fram av den svenske medieforskeren Karin Becker i en artikkel hvor hun drøfter fotografi som en metode som kan bidra til det hun omtaler som refleksiv etnografi (Becker 2004). Utgangspunktet for artikkelen er at hun selv har brukt foto aktivt som et ledd i forskningsprosessen i forbindelse med en kjøpesenterstudie - “Passage-prosjektet” - og hun viser at den arbeidsmåten som ble utviklet i dette prosjektet knytter an til nye retninger innenfor forskning om visuell kultur (Becker 2004:153). Hun refererer til at det de siste årene har vært en økende interesse for visuell kultur som har gitt opphav til så vel kritisk oppmerksomhet på bildenes representasjonsformer som til en problematisering av forholdet mellom på den ene siden visuelle representasjoner som sådan, f eks fotografier, og på den andre siden det å se (det visuelle) som en kulturell og historisk konstruert praksis. Pussig nok har den forskningsretningen som har framstått under navnet *cultural studies*, til tross for dets betydelige interesse for visuell kultur og representasjon og dets økende anvending av etnografien som metode, gjort svært lite selv for å integrere bildene i sin forskningspraksis. Samtidig genererer interessen for visuell kultur en voksende flora av metodelitteratur. Men det er en metodelitteratur som for en stor del slutter seg til tradisjonelle forestillinger om det etnografiske feltarbeidet og som innpasser den fotografiske dokumentasjonen i en allerede fastsatt forskningsmetodisk ramme. I sin iver etter å tilpasse fotografiet til et tradisjonelt vitenskapelig paradigme begrenser disse forskerne seg stort sett til å la fotografiet støtte opp under og bekrefte teksten, i stedet for å interessere seg for den kunnskapen som kan utvinnes av dem og finne støtte i det visuelle materialet selv. Ambisjonen om å anvende seg av det visuelle som *både* en datainnsamlingsmetode og et medium der ny kunnskap og kritisk refleksjon kan oppstå er imidlertid tydelig i visse antropologers og sosiologers arbeid.

- *Når barn og unge deltar i prosjekter som medforskere*

Pat Thomson skiller i innledning til sin antologi mellom to typer visuell forskning: de hvor barn og unge inngår som tema for undersøkelsen og de hvor forskere samarbeider med barn og unge omkring bruk av visuelle medier. Prosjektet som har blitt presentert her inngår i siste kategori. Det er mindre faglitteratur som forholder seg til det siste problemfeltet, men denne antologien har flere interessante artikler som bidrar til å trekke fram problemstillinger som knytter seg til situasjoner der barn og unge trekkes inn som medforskere (Thomson 2008:11,12).

- *Betydningen av at barns stemmer høres, omtalt som “barns visuelle stemmer”*

Pat Thomson ser denne typen forskning i lys av tendenser man har hatt innenfor mange disipliner for å utvide perspektivene til å inkludere grupper og aspekter som tidligere har vært fortidd eller marginalisert (jf framveksten av genusforskere, forskere med fokus på imperialisme etc.). De har forfektet et syn på at dominerende former for kunnskap trengte å tilføres nye innfallsvinkler. Eller som hun uttrykker det; “shift from the idea of a singular (oppressed) voice to diverse and multiple voices” (Thomson 2008:2). Her problematiseres det hva slags ulike ståsteder som anvendes når man gjør bruk av “voices” (fra et autoritativt ståsted, kritisk, terapeutisk, konsumentstyrt eller pedagogisk). Den sosiale konteksten blir også problematisert. Problemet med “voices” henger sammen med at barn og ungdom kan ha forventninger om hva slags stemme som forventes fra dem (Thomson 2008:4-6).

- *Beskrivelse av bestemte utprøvde visuelle metoder*

Cathrine Burke skriver om det hun kaller barns visuelle stemmer i deltakende forskning. Metoden innebærer at barn utstyres med kameraer. Med utgangspunkt i materialet som blir innsamlet, oppfordres det til samtaler rundt bilder. Først ble alle barn invitert til å snakke om sine fotografier og så velge ut ett og forklare hvorfor akkurat dette ble valgt ut. Det tilsvarer framgangsmåten i prosjektet som vi har gjennomført. Barna hadde valgt å ta flest bilder utendørs i åpne rom (betegner dem som in-between eller non-places, som er egnet for barns spontane lek). Og det var også disse som de selv valgte ut til å fortelle omkring. Hun påpeker at engasjement fra forskernes side over lengre tid er nødvendig (Burke 2008:28,29). I konklusjon trekker hun fram at dette er en metode som er i tråd med Freire's synspunkter om betydningen av å betrakte barn som eksperter i sin egen verden (Burke 2008:34). Pat Thomson betegner sitt arbeidsfelt som "visual sociology" – som er situasjoner hvor barn og unge er involvert i å framstille bilder, enten foto eller tegninger, som del av et forskningsprosjekt (Thomson 2008:9). Hun beskriver forholdsvis detaljert hva som ligger i den treleddete prosessen rundt å gjøre et utvalg (selection), valg involvert i selve framstillingen (processing) og i redigeringen (editing). Hun påpeker at når barn er involvert i å lage bilder, må de dras inn i en diskusjon rundt hva slags utvalg de gjør (Thomson 2008:10). Hun peker samtidig på at det er viktig å være bevisst at det kan være en diskrepans mellom en voksen og et barns oppfatning av hva som er beskrevet. Barn kan bli overrasket over hvordan deres bilder tolkes fra en voksens ståsted (Thomson 2008:10).

- *Visuelle metoders styrke*

Denne typen visuelle metoder kan betraktes som positive tilskudd til metodefloraen fordi det gjør det mulig for barn å ta kontroll over den faktiske forskningsprosessen uten at prosessen påvirkes negativt eller begrensende ved at en voksen forsker er til stede. Barns verdensbilde er annerledes enn voksnes. Ved selv å kunne bestemme hva som skal inkluderes kan de bidra til å skaffe fram informasjon som ofte ville vært oversett av en voksen. Av disse grunner er visuelle metoder viktige i en forskningsprosess, de kan være morsomme å delta i, og er barnestyrt aktivitet som sammen med andre metoder kan gi viktig forståelse av sosio-romlige strukturer (Young & Barrett 2001:151).

- *Kombinasjoner av flere ulike visuelle kilder*

I sin artikkel gir Young & Barrett et godt innblikk i hvordan de har gjort bruk av en kombinasjon av ulike visuelle metoder og drøfter styrke og svakheter ved de ulike metodene. Det dreier seg om følgende fire metoder: 1. mentale kart 2. tematiske og ikke-tematiske tegninger 3. daglige tidslinjer 4. fotodagbøker. De kritiserer mye av det som har vært gjort for å ha vært voksenstyrt. Kart (1) dreide seg om å tegne et "kart" som markere viktige steder barnet oppholdt seg i løpet av et vanlig døgn. Med hensyn til de tematiske- og ikke tematiske tegningene (2), ble barna bedt om å ta utgangspunkt i vanlige gjøremål og bedt om å tegne trygge steder – utrygge steder. Tittel på tegningen ble bestemt og påført gjennom samtaler med den voksne. Bildene ble etterpå brukt for å få fram mer informasjon gjennom samtaler. Oppgaven med å tegne Daglige tidslinjer (3) hadde form av å være gruppearbeid, der 11 aktiviteter ble beskrevet med bestemte symboler som gruppa var blitt bedt om å lage (gruppearbeidet beskrives som mindre vellykket og at symbolene ikke var velegnet for å få fram individuelle erfaringer). Fotodagbok (4) innebar at engamskameraer ble utdelt. Denne beskrives som en vellykket metode av flere grunner: Den ga både et godt innblikk i barnets daglige liv og ble dermed et godt utgangspunkt for samtaler. Noen foto er tatt i situasjoner hvor forskerens tilstedeværelse ellers ville ha influert på situasjonen. I tillegg gir de mye informasjon om hva som foregår i bakgrunnen, dvs. ikke bare om den som er "hovedmotiv". Prosjektet bidro til selvaktelse og ga teknisk innsikt hos gatebarna samt skapte glede (Young & Barrett 2001:149).

- *Etiske spørsmål rundt prosjekter der barn deltar som medforskere*

Flere av forfatterne som er omtalt ovenfor bringer også opp etiske spørsmål spesielt: Forskere som arbeider med barn må også spørre hvem som eier bildene – barnet eller den voksne forskeren? Spørsmålet om hvordan de reproduseres og hvem som skal gi tillatelse er spørsmål som må avklares (Thomson 2008:12). Young & Barret (2001) poengterer i tillegg betydningen av å forklare på en slik måte at barnet er i stand til å ta en beslutning om å delta. Et tilleggsmoment som de ikke utdyper særlig videre er behovet forskeren har for å minimalisere sin posisjon som "utenforstående".

Barns visuelle røster: undersøkelsens begrensninger

I dette sluttavsnittet følger noen betraktninger om selve metoden med å involvere barn i prosjektarbeidet, både ut i fra hva det har bidratt med og hva som har vist seg som klare svakheter omkring denne måten å arbeide på.

Skoleprosjektet har beskrevet en situasjon der elevene ble involvert i aktiviteten med å oppsøke et sted de verdsetter i sitt nærmiljø og skulle forsøke å formidle via kamera og tekst hva det var ved stedet som fikk dem til å velge nettopp dette ut for nærmere presentasjon. Som gjennomgangen av materialet har vist, er det langt fra alle som løste oppgaven helt i tråd med lærerens anvisning, dvs. lyktes fullt ut med å skaffe tilveie både egenproduserte foto og tekst. Sett i lys av at deler av fotografiene og delvis også tekstene ble framskaffet via andre kanaler, har det gitt mer mening å vurdere materialet samlet enn å vurdere enkeltbidragene opp mot hverandre.

Prosjektet har falt inn under den kategorien som Pat Thomson har beskrevet hvor barn og unge går inn i en form for medforskerrolle (Thomson 2008). Det har gitt muligheter for å få tilført nye innfallsvinkler i et prosjekt fra mer "marginale" grupper som sjeldnere inkluderes. Men det har også ligget åpninger i en slik arbeidsform for at barn har villet fortelle deg det de tror du ville ha. Selv om det i dette prosjektet ble understreket sterkt innledningsvis at det var elevenes egne oppfatninger som skulle fram, har det selvsagt vært vanskelig å vurdere i hvilken grad dette fikk gjennomslag. I noen sammenhenger kan det ha gjort seg gjeldende implisitte forestillinger om hva som menes med kulturminner. Men i denne sammenhengen ser det ikke ut til å ha gitt så sterke utslag, ettersom det ikke var spesielt mange bidrag som dreide seg om presentasjoner av det som tradisjonelt oppfattes som kulturminner. Barnas egne forbilder kan også ha ledet an: Det var enkelte elever som var ivrige allerede fra starten og raskt ute med å komme i gang med fotograferingen. Deres valg av motiv kan ha vært medbestemmende for hva noen av de andre valgte ut; som vist ble eksempelvis bilder tatt av medelever brukt flere ganger. Det skal heller ikke ses bort fra at læreren kan ha kommet med forslag overfor visse elever for å få trukket de mest motvillige med inn i arbeidet.

Som Thomson er inne på, kan barn bli overrasket over hvordan deres bilder tolkes fra et voksent ståsted. Men det er også mulig å stille et motspørsmål: Hva gjør man når man ikke får hjelp av eleven til å tolke? Det fikk jeg erfare da jeg i en humoristisk tone påpekte at jeg satte stor pris på diktet i presentasjonen fra eleven, men at jeg trengte hjelp til å skjønne teksten. Jeg fikk et tvert nei til å gi noen tips for å sette meg å på riktig kurs – til tross for flere innstendige oppfordringer (P17).

I forbindelse med avslutningen av prosjektet ble de etiske spørsmålene rundt opphavsretten til fotografiene og tekstene drøftet med læreren. I utgangspunktet kunne man ha tenkt at temætt opphavsrett kunne ha vært innarbeidet som en del av prosjektoppgaven for elevene. Læreren har antagelig ansett spørsmålet for å ligge litt på siden av den egentlige prosjektoppgaven. Vedkommende var imidlertid nøye med å sikre at opphavskilder til foto og tekst ble angitt i de innleverte presentasjonene. Siden det ble understreket allerede ved prosjektoppstart at personlige og "originale" bidrag ville bli etterspurt, kunne man ha tenkt seg at opplysninger om fotograf og forfatter hadde fulgt presentasjonene når de ble presentert videre, for eksempel i denne rapporten. Læreren var imidlertid av den oppfatningen at prosessen med å innhente tillatelse fra de foresatte

ville bli for omfattende. I denne rapporten har derfor presentasjonene blitt nummerert på bakgrunn av en intern oversikt hvor navn, kjønn og nasjonalitet er blitt angitt.

Rent konkluderende må det understrekes at dette delprosjektet har hatt karakter av å være en avgrenset undersøkelse med tilsvarende begrensede resultater. Men prosjektet har gitt erfaring som tilsier at fokuset på elever som medforskere har potensial i andre undersøkelser, for eksempel hvis forskeren har mulighet for å tre inn i lærerens sted i forhold til et spesielt emne som skal utforskes – og følge elevene nært i valgene de gjør og argumentasjonen de foretar. Denne tette oppfølging som Burke (2008) påpeker er nødvendig over lengre tid, vil bidra til å kunne minimalisere posisjonen som "utenforstående". Det kan gjøre det mer sannsynlig at produktiviteten av den "barnlige nysgjerrigheten" hos denne aldersgruppen - som også var den egentlige motivasjonen for å igangsette dette skoleprosjektet - kan utløses maksimalt.

5 Planer for Strømsø

Strømsø står foran en omfattende transformasjonsprosess som hovedsakelig er forankret i *Kommunedelplan for sentrum* fra 2006 og Bolig- og byutstillingen *Future Built* som pågår på Strømsø i perioden 2009-18 med idékonkurransen *En by å leve i* som utgangspunkt. Sentralt med tanke på vurderingen av kulturhistoriske kvaliteter er også strateginotatet *Oppfølging av kulturminnevernarbeidet i Drammen sentrum* fra 2007.

Future Built er et tiårig program med hovedfokus på å utvikle klimanøytrale byområder og arkitektur med høy kvalitet. Drammen bruker programmet for å stimulere til bærekraftig og klimaeffektiv utvikling på Strømsø også med fokus på transport, gater og byrom. På prosjektnivå er både gjenbruk, nybygg og grøntområder inkludert. Tilpasning til bilbruk betones i stor grad som den miljødeleggende faktoren både når det gjelder utslipp og arealbruk. Arealer tapt til trafikken skal vinnes tilbake og anses som en sentral del blant annet for å styrke og gjenskape Tollbugata som kulturmiljø og sentralt byrom gjennom Strømsø.

Bølgeplassen er valgt ut som ett av fire delområder i konkurransen. I dette området kan flere av Strømsøs utfordringer sies å være synliggjort og materialisert; Tollbugata som viktig handelsgate, Langes gate som mulig tilfartsåre til jernbanestasjonen og betjening av handelsgaten, møtet mellom Strømsøs eldste og nyeste bebyggelse (Tollbugata 15) og muligheten for nybygg på ubebygget areal (Tollbugata 26). Utfordringene skissert for dette området er indikert å være videreutviklingen av Tollbugata, utforming av Bølgeplassen som tar hensyn til ulike brukere av byen, hvordan nybygg kan bidra til å skape et godt byrom samt hvilke funksjoner eiendommen i Tollbugata 26 kan romme.

I forbindelse med sentrumsplanen ble det gjort en kulturminneregistrering på Strømsø. Registreringen er fokusert på bygningsnivå, og klassifiserer bygningene med hensyn til verneverdi som deretter er gitt en anbefalt vernestatus. Svært høy verneverdi tilkjennes objekter som anses å være viktige i både lokalt og regionalt perspektiv. Bygninger klassifisert med høy verneverdi vurderes som viktige for lokal identitet og med egenverdi som er uavhengig av plassering og miljø. Kulturminner som hver for seg ikke er spesielt interessante eller verdifulle, men som er viktige for helheten i et verneverdig miljø gis i planen middels verneverdi med mulighet for å vurdere verneverdien opp mot kvaliteten på det byggverk som eventuelt vil erstatte bygningen. For forståelsen av Drammen anses forskjellen på Strømsø og Bragernes som et viktig trekk å ivareta. Sju områder på Strømsø er definert som verneområder i tillegg til byaksen som forbinder Strømsø og Bragernes. Gater og plasser, og spesielt Tollbugata, er framhevet som viktige å ivareta for å oppnå sammenheng og styrke aktiviteten i et ellers fragmentert område. Tollbugata anses å være et sentralt strukturerende element som binder de utpekte kulturmiljøene sammen og et betydningsfullt offentlig byrom som definerer bevegelse og samhandling internt på Strømsø. Tollbugata eksemplifiserer også Strømsøs historiske særtrekk som åsted for flerkulturell påvirkning med flere

fotoavtrykk materialisert som viser denne aktiviteten og utgjør verdifulle og betydningsfulle meningsbærere for forståelse av området i dag.

Strømsø's sammensatte karakter vurderes ikke som "kvalitet" i denne registreringen, men i grunnlagsmaterialet for idékonkurransen framheves Strømsø's byform som variert med tanke på bygningsmasse, gater og plasser og utfordringen knyttet til hvordan en interessant helhet kan skapes av så mange ulike visuelle og funksjonelle elementer. Dette kan leses som problematisk knyttet til å vurdere området som kulturmiljø, men også med oppfordring om å se potensialet i denne settingen. En "reduisering" av kulturmiljøet kun til å gjelde bygningene som er tilkjent verneverdi kan oppfattes å være en forenkling av Strømsø der verditilskrivelsen av kulturminneverdi kan bidra til å begrense snarere enn å bygge opp under variasjon og diversitet.

I strateginotatet for oppfølging av kulturminneverdier vektlegges hvordan kulturminnenes mange stemmer kan samles både ved at *nimbus* (det tradisjonelle synet på at det er monumentalbygg og nasjonale kulturskatter som skal bevares) og *dissonans* (uttrykk for manglende enighet om historiefremstillingen) tas hensyn til i den videre utviklingen. Tollbugata framheves her som representant for den interkulturelle smeltedigelen Drammen både historisk og i dag og som en sentral åre på Strømsø der prinsipper for vern og nyutvikling basert på gatas mangfold kan utvikles.

I rapporten fra idékonkurransen har juryen konkludert med at ingen "totalløsning" eller "storslagen ide" kan implementeres på Strømsø siden området er såpass sammensatt og dermed krever ulike løsninger. I bedømmelsen er det vektlagt å legge til rette for en videreformidling av dette mangfoldet og finne løsninger som styrker områdets komplekse karakter uten at mangfoldet går tapt. Ett grep for å oppnå dette er å skille mellom gater som kan generere viktige møteplasser og andre gater med mindre offentlighet som om nødvendig kan gis ny bruk. Nedskalering av rommet og fokus på intime møteplasser med tydelige avgrensninger er også vurdert å kunne bygge oppunder og inngå i et tett positivt avhengighetsforhold til handels- og næringsvirksomheten på gateplan. Ingen spesiell type arkitektur er prioritert, men som prinsipp har juryen støttet forslag om at bygninger mot elvefronten bør utformes av mange ulike arkitekter for å skape variasjon. Eksempler på dette grepet finnes også i kvartalene på Sluseholmen i København der flere arkitektkontorer med både erfarne og nyutdannede arkitekter har vært med på å prege fasadene gjennom bruk av ulike høyder, farger og materialer og at ingen av bygårdene i samme fasaderække er tegnet av samme arkitekt. Strømsø er vurdert i sin helhet som kulturminne/kulturmiljø, men også ut fra enkeltbygningers status. Juryen konkluderer med at også historien om Strømsø er meget fragmentert og at den dermed ikke gir en klar og entydig strategi for videre utvikling og fortetting.

Offentlige rom og urbant mangfold er vektlagt i de foreliggende planene for Strømsø og kan slik sett sies å være i tråd med flere av de kvalitetene som er påpekt i vårt materiale. Tilgjengelighet og tilgang på ulike offentlige rom er vektlagt både av barna og de næringsdrivende, og gjennom observasjonsstudier kan det se ut som om flere ulike brukergrupper finner sine territorier og tar ulike deler av Strømsø i bruk. I prosjektet som ble valgt som vinner av arkitektkonkurransen på Strømsø, Look to Strømsø levert av Norconsult og Alliance Arkitekter, kan noen av de kvalitetene som er identifisert enten gjennom bruk eller beskrivelse sies å være fanget opp eller forsøkt ivaretatt blant annet gjennom at fem byrom med ulike programmer er valgt som generatorer for å styrke byliv og fremme videre utvikling av bydelen. Strømsø Torg skal være kollektivtorget; en ny markeds plass etableres nær jernbanestasjonen; klimaplassen (på Bølgeplassen) etableres for å drive klimariktig utvikling framover gjennom informasjon, rådgivning, oppfølging og støtteordninger; 200-årsstedet knytter Strømsø kirke sammen med den historiske bebyggelsen og skolen og Torghuset etableres som møteplass for beboerne for å synliggjøre betydningen av deltakelse i byutviklingsprosessen; Huset etableres i Strømsø skole som et privat-offentlig samarbeid for byens kreative.

Hvorvidt disse ulike byrommene bidrar til å ivareta Strømsø's sammensatte karakter og styrke opplevelsen av mangfold gjenstår å se i praksis. Likeså hvorvidt og i hvilken grad det som i dag oppleves som kvaliteter definert gjennom bruk (appropriation) av våre informanter fortsatt vil oppleves slik etter en transformasjonsprosess. Opplevelsen av at Strømsø er mindre planlagt og kontrollert en Bragernes og at bydelen tilbyr rimelige lokaliseringmuligheter for enkelte typer bedrifter og beboere vil i stor grad utfordres ved at bydelen fortettes og at bruken intensiveres. Dette vil ikke nødvendigvis redusere mangfoldet, men kan endre mangfoldets karakter gjennom at flere nye aktiviteter og beboere kommer til mens andre kanskje fortreges eller forsvinner. Som historisk kvalitet kan noen typer egenskaper eller karaktertrekk dermed gå tapt i en form for gentrifisering, mens mangfold og diversitet som en historisk urban kvalitet som er verdt å ta vare på like fullt kan være ivaretatt som overordnet grep for Strømsø. Endring og utskifting vil slik sett også være et uttrykk for et byområdes mangfold og dynamikk og bygge opp under Strømsø som generator for ny aktivitet.

Strømsø 2040, Look to Strømsø (Kart: Norconsult/Alliance Arkitekter 2010).

6 Mulighetsrom for videreføring av historiske kvaliteter

Av kapittel 4 framgår at det finnes flere fortellinger om Strømsø. Disse fortellingene identifiserer ulike kvaliteter og karakteristika som alle bidrar til å forstå hvorfor Strømsø framstår som det gjør i dag og sier noe om hvilke muligheter og potensial som ligger i en videreutvikling av Strømsø som bysentrum.

De tre historiene vi har valgt ut er bare tre av flere mulige måter å fortelle historien på. Disse kan likevel illustrere noen kvaliteter ved Strømsø som man kan velge å vektlegge i en videre utvikling. Formålet med å diskutere mulighetsrom med utgangspunkt i historiske kvaliteter er å vise hvordan disse verdiene kan inspirere og bidra til nyskaping på Strømsø samt vise hvordan elementer kan tilføres som spiller på lag med de kvalitetene man ønsker å bygge videre på. Dette kan ses som en videreutvikling av historisk stedsanalyse, men med vekt på å belyse hvordan videreføring av kvaliteter kan være en mer inkluderende og framoverskuende tilnærming enn hvordan vern av verdier kan oppfattes som statisk og medføre begrensninger for videre utvikling.

6.1 Mulighetsrom for Strømsø

Strømsø befinner seg i dag i en uavklart mellomposisjon, både i rom og tid. Geografisk grenser bydelen til områder som i de senere år har blitt definert på nytt og som har fått et betydelig løft og mye positiv oppmerksomhet. Når tid framheves som et sentralt element er det fordi mye av den eldste og mest bevaringsverdige bebyggelsen i Drammen ligger på Strømsø, samtidig som Strømsø er et byområde med relativt store tomtereserver og dermed kan sies å være på vei fra noe til noe annet. Dette nye har ennå ikke funnet sin form, men det finnes flere mulige utviklingsforløp med basis i hva som allerede finnes på Strømsø og de rammevilkår og tendenser som er synlige i dag. Strømsø vil kunne innta noen "kjente" byroller basert på karaktertrekk som finnes i dag og som vil kunne forsterkes.

1. Fokus på næring - næringslivskrybbe/ klekkested for nye bedrifter
2. Fokus på boliger og kulturarv - en gentrifisert bydel
3. Fokus på boliger og entreprenørstyrt utvikling - samme blokker som over alt ellers
4. Fokus på boliger og miljøvennlighet - en eksperimentell, mangslungen by
5. Fokus på innvandrere - en eksotisk bydel etter Chinatown-mønster

Enkelte av disse rollene søkes ivaretatt og tilrettelagt for gjennom planene som legges for Strømsø, men flere aktører og drivkrefter er involverte i hvordan disse planene realiseres og finner sin form. Å planlegge for muligheter medfører også en åpning for at noe utvikler seg i uforutsigbar retning, og hvilken av disse rollene som er ønskelig og mulig for Strømsø kan bare delvis planlegges. Dagens sterke fokus på miljøvennlige løsninger både transport- og bygningsmessig er i større grad basert på endring enn kontinuitet og medfører i så måte en utfordring for bygningsvern og autentisitet knyttet til arealbruk og materialbruk. Fokuseres derimot på endringskapasitet for å opprettholde og styrke en bys/bydels dynamikk må andre kvaliteter vektlegges som historiske meningsbærere. Flere mulige historier og tilnærminger vil være mulig med utgangspunkt i hva som allerede finnes på Strømsø. Kulturell verdsetting gjennom bruk (appropriation) som belyst gjennom våre bilder viser bare én av flere måter kulturhistoriske kvaliteter kan legges til grunn for hvilke grep som gjøres i utviklingen av et byområde.

Gjennom de tre bildene vi har vist av Strømsø er noen eksisterende "posisjoner" vist som vil påvirkes av hvilke grep som gjøres i den videre utviklingen av Strømsø. Barnas tilgang på offentlige rom, de næringsdrivendes ønsker om tilgjengelig parkering og ulike grader av offentlighet kan beskrives som

kvaliteter som verdsettes av dagens brukere og som bidrar til å utfylle det samlede bildet av Strømsø slik det framstår i dag. Det er imidlertid ikke åpenbart hvordan disse kvalitetene kan omsettes til kulturarv og hvordan disse kvalitetene eventuelt skal balanseres med andre hensyn og interesser knyttet til videreutvikling av Strømsø. Avslutningsvis i rapporten diskuteres kort noen av de mulighetene som er avdekket gjennom bildene framkommet i vårt arbeid med Strømsø.

6.2 Planlegging eller bruk som utgangspunkt for vern

Forholdet mellom kommunale intensjoner om vern og utfordringene knyttet til realisering av disse kan knyttes opp mot de teoretiske innfallsvinklene vi har benyttet oss av i denne studien. Samtidig har andre aspekter enn de som tradisjonelt blir ivaretatt gjennom verneplaner vært aktuelle å se nærmere på i en bevaringskontekst. Hvordan kan disse eventuelt videreføres?

Kommunale strategier og individuelle taktikker

Noen kulturminner er fredet og forvaltes dermed av nasjonale og fylkeskommunale myndigheter. Kommunen vil imidlertid også måtte ta hensyn til disse kulturminnene gjennom sin plan- og byggesaksbehandling, for eksempel ved å stille spesielle krav til nye bygg og anlegg som kommer i nærheten. Når det gjelder de kulturminnene som er regulert til bevaring gjennom Plan- og bygningsloven, er disse primært kommunens ansvar.

I kommuneplan for Drammen sentrum, vedtatt i 2006, er flere eldre mindre områder på Strømsø satt av som verneverdige. Det dreier seg om bruddstykker av sammenhengende miljøer – oftest bare deler av et kvartal eller den ene siden av ei gate. Flertallet av disse bygningene er endret i større eller mindre grad. Noen er dårlig vedlikeholdte og bærer preg av forfall, andre kan være satt i stand på teknisk tilfredsstillende vis, men med tap av autentisitet. Når det gjelder valg av områder som skal bevares, er ikke kriteriene for utvalgene umiddelbart synlige. Det er en rekke andre bygninger og miljøer som synes å være like bevaringsverdige som de som faktisk er avsatt til bevaring.

Vi har tidligere, i kapitlet om metoder og teori, vist til en undersøkelse som tyder på at det kan være viktig at verneområdene er så store at det oppstår et fellesskap, et "vi". De restriksjonene som legges på den enkelte vil være lettere å bære når mange føler at de er i "samme båt" og at disse restriksjonene hever kvaliteten på området på en slik måte at det oppleves som et gode for alle som bor der.

Når det gjelder de foreslåtte bevaringsområdene på Strømsø, vil det kunne bli en utfordring at disse for det første er små og fragmenterte, for det andre at de i utgangspunktet ikke er mer interessante og "bevaringsverdige" enn mange andre mindre miljøer i samme område. Dersom det oppstår en følelse av forskjellbehandling og av å være den tapende part, vil dette med stor sannsynlighet redusere motivasjonen hos den enkelte huseier for å ta vare på den eldre bebyggelsen.

For folk flest er det vanskelig å forholde seg til områdegrensene trukket opp på et kart, dersom man ikke ser at disse grensene samsvarer med hva som *oppleves* som naturlige avgrensninger av et bestemt bygningsmiljø. Idealet om "lik behandling av like saker" inngår i forvaltningsloven og står vanligvis sterkt også i publikum sin bevissthet. Dersom det legges ulike restriksjoner på bygninger som tilsynelatende er like, vil det kunne vekke harme og motstand.

"Ubehaget i kulturen"

Det er fristende å vri på Freuds "ubehaget i kulturen" og dreie dette til "ubehaget i de fysiske omgivelsene". I følge Freud oppsto ubehaget i møtet mellom kulturens krav og menneskets drifter (Freud 1966). Når det gjelder de fysiske omgivelsene, dreier ubehaget seg om møtet mellom de idealer og visjoner som ligger til grunn for planleggingen, og den praksis som kommer til uttrykk gjennom konkrete handlinger. Spriket mellom idealer og praksis er synlig for alle som jobber fra et

arkitekturfaglig ståsted, enten tilknyttingen er til nybyggsektoren eller til vernesektoren. Man kan heller ikke unngå å legge merke til at der kommunen har satset på utvikling av nye omgivelser og nye tilbud, synes resultatet å være mer vellykket enn der hvor kommunen har satset på vern og tilpasning til et historisk miljø. Hva kommer dette av og hvordan kan det forklares? I begge tilfeller dreier det seg om *strategier* fra det offentliges side. Forslagene er i begge tilfeller utarbeidet av en kommunal administrasjon, og vedtatt av en demokratisk valgt politisk ledelse. En vesentlig forskjell er at gjennomføringen foregår på ulikt vis. For nyanleggene – elvepromenaden og skateparken – er gjennomføringen tatt hånd om av det offentlige. Det er satt av penger på offentlige budsjetter og tidsfrister for gjennomføring. Når det gjelder verneområdene er det kun strategien som er offentlig. Gjennomføringen er overlatt til private eiere (evt. også offentlige eiere), uten at det er avsatt offentlige midler til formålet eller tidsfrister for gjennomføringen. Det vil si at det er et betydelig handlingsrom for de berørte parter til å ta *taktiske* hensyn. I førstnevnte tilfeller er handlingsrommet for det taktiske kun på bruksnivået (på å *bruke* skateparken, på å *bruke* elvepromenaden) ikke på gjennomføringsfasen. Når det gis rom for det taktiske på et høyere nivå vil resultatet bli mindre styrt, mindre forutsigbart. De individuelle tilpasningene vil i sterkere grad påvirke resultatet.

	Skatepark og elvepromenade	Vern av bygningsmiljø
Strategi (designation)	Offentlig / institusjonell	Offentlig/ institusjonell
Gjennomføring	Offentlig/ institusjonell	Privat/ individuell
Tidsavgrenset prosjekt	Ja	Nei
Bruk (appropriation)	Privat/ individuell	Privat/ individuell

At kvaliteten på skatepark og elvepromenade oppleves som høyere enn på vern av bygningsmiljø, dreier seg ikke om at dette er utført i offentlig regi - ikke i privat regi. Den avgjørende forskjellen ligger trolig i at det er utført på institusjonelt og strategisk nivå, ikke på individuelt og taktisk. Dette innebærer større kontroll over resultatet, prosjektet er fulgt opp helt fram til bruksfasen. Bruken har i tillegg en så høy definisjonsgrad at lite er overlatt til individuell tolkning. Skateparken er til å skate i, elvepromenaden er til å spasere på. Begge ferdigstilles på et bestemt tidspunkt, det er publisitet om dette og de "rette" brukerne overtar anleggene og bruker dem som forutsatt straks de er klare. Områdene blir *appropriert* i samsvar med det de er *designated* for, strategi og taktikk stemmer overens.

Når det gjelder de avsatte verneområdene på Strømsø, er situasjonen en ganske annen. Strømsø anses primært som et omdanningsområde, verneområdene er et innslag som strategisk betraktet skal tilføre området historiske og kulturelle kvaliteter. For de private som står som eiere, er ikke dette nødvendigvis like attraktivt. Vern begrenser utnytting og muligheten for økonomisk gevinst, men stiller krav om kvalitet. Denne kvaliteten forutsettes bekostet av de private eierne, men "høstes" av de som bruker området og de som selger lokaler i tilgrensende og høyere utnyttede deler av Strømsø. Dette er rammebetingelser som gjør det hensiktsmessig for private eiere å ta i bruk taktikker som gjør bebyggelsen mindre verneverdig, for slik å øke mulighetene for å oppnå gevinst ved å rive og bygge nytt.

Et annet forhold som skiller tiltakene fra hverandre er at skatepark og elvepromenade er definert som prosjekter, det vil si de er tidsavgrensede og har en administrativ styring som følger prosjektet fra begynnelse til slutt. Vern av bygningsmiljø har på sin side ingen tidsavgrensning – utbedring og vedlikehold er kontinuerlige oppgaver som ikke kan kreves gjennomført (unntatt når forfallet blir så dramatisk at det representerer en fare for omgivelsene). Det betyr at innsatsen – både på den private eiersiden og på den offentlig-administrative myndighets og forvaltersiden - vil kunne variere sterkt både når det gjelder kompetanse, målsetting og vilje til gjennomføring.

Kulturarven

Vår målsetting med dette prosjektet har vært å teste ut andre innfallsvinkler enn de vanlige til *kulturarv*, definert som en interesse som skal ivaretas i og gjennom den offentlige, fysiske planleggingen. Kulturminneforvaltningen har tradisjonelt hatt fokus på konkrete objekter i form av bygninger og anlegg. Vi har i stedet ønsket å sette søkelys på rommene mellom husene for å se om vi kan finne aspekter ved disse som kan karakteriseres som kulturarv.

Et forhold som kjennetegner den eldste bebyggelsen på Strømsø, er nærheten mellom det offentlige og det private rom. Dette kommer til uttrykk ved at fortauene går langs med husfasadene og at det er store vinduer på høyde med de passerende som gir mulighet for blikkontakt mellom de som er inne i det private og de som er ute i det offentlige rom. Det samme forholdet gjelder mellom gata og private hageflekker, gårdsrom og andre utearealer i deler av denne bebyggelsen. Gjerdene er verken høye nok eller tette nok til å blokkere for synskontakt. Sosial kontakt er noe som utvikles trinnsvis, og denne muligheten bedres dersom man ferdes på en slik måte at man kan se andre mennesker, gjengjelde blikk, ansiktsuttrykk og evt. starte en samtale.

Sosialantropologen Edward T. Hall har undersøkt hvordan den fysiske distansen (målt i meter) mellom personer innbyr til – eller ikke innbyr til – kontakt. Han har vist at det finnes bestemte "avstandssoner" som han kaller personlig, sosial eller offentlig (personal, social or public), som påvirker måten man forholder seg til andre på. Disse sonene finnes i ulike kulturer, men den nøyaktige avstanden som bestemmer når man forflytter seg fra en sone til den neste, vil variere i ulike kulturer. Han sier om dette:

I think that it will ultimately be proved that scale is a key factor in planning towns, neighbourhoods, and housing developments. Most important, urban scale must be consistent with ethnic scale, since each ethnic group seems to have developed its own scale. (Hall 1969 s.170)

Hvis vi legger dette til grunn, betyr det at bebyggelsen i det "gamle" Strømsø tilrettela for sosial kontakt i en langt større grad enn den bebyggelsen som ble oppført de første tiårene etter krigen. Vi ser videre at det beskrevne området fra 80-tallet, har tatt tilbake noen av disse kvalitetene. Når det gjelder planene for den framtidige byen, viser de skissene vi hittil har sett at dette med skala på bebyggelsen, og etablering av distanser mellom boende, og mellom boende og passerende, som innbyr til uformell kontakt er et tema som vektlegges også der.

6.3 Byrom som formidler av kulturhistoriske kvaliteter

Strømsøs sammensatte karakter både visuelt og funksjonelt framheves både som potensial og utfordring for videre utvikling. Styrking av områdets komplekse karakter er ønskelig uten at mangfoldet går tapt, og møteplasser og byrom med ulike roller tillegges stor vekt som generatorer og mulighetsrom for å underbygge en slik utvikling. Undersøkelsene av hvilke kvaliteter som framheves av næringsdrivende og skoleelevene og hvilken bruk som preger byrommene tyder på at offentlighet og tilgjengelighet oppleves som kvaliteter og at rom og funksjoner som ivaretar offentligheten verdsettes.

Observasjonsstudiene i utvalgte byrom på Strømsø ble gjort med tanke på å identifisere hvordan disse rommene tas i bruk, hvilke kvaliteter som verdsettes og hvordan både fysiske og oppfattede grenser styrer bruken av rommene. Observatørrollen inkluderer naturlig nok en situerthet som kan påvirke de som observeres, men undersøkelsen indikerer likefullt at enkelte områder framstår som "noens" domene der andre ekskluderes mens andre områder i større grad framstår som felleseie. Graden av offentlighet kan ut fra studien ikke sies å ha en tydelig fysisk eller sosial forankring, og varierer både med hensyn til fysiske og oppfattede grenser for bruk. Bilbruk og småbutikker drevet av innvandrere er den mest iøynefallende aktiviteten som preger helhetsinntrykket av Strømsø,

mens skateparken under E18 ("parken" blant skaterne) og elvepromenaden framstår som eksempler på henholdsvis et rom dominert av én brukergruppe og et rom som oppfattes å tilhøre "alle".

Mulighetsrommet som ligger i offentlighet og tilgjengelighet for "flest mulig" er imidlertid en sårbar posisjon med hensyn til planlegging og fornyelse. En viss dominans og territorialitet oppstår gjerne der plassen gjøres tilgjengelig og brukergrupper som bilbrukere og barn lar seg vanskelig forene i samme byrom. Områder med distinkt karakter viser seg å være enklere og håndtere enn utydelige og mangfoldige byrom. En skalering av både byrom og gater innenfor Strømsø kan imidlertid bidra til å finne plass for begge. Ved å dyrke fram ulike typer byrom som tilpasses ulike brukergruppers behov for offentlighet kan dette være en måte å la bruk styre verdsettingen på og en måte mangfold som en sentral urban kvalitet opprettholdes og ivaretas.

Byrommet eller det offentlige rom kan ut fra våre undersøkelser sies å representere en kvalitet som ellers ikke ivaretas i den urbane konteksten og samtidig utgjøre en verdi som i begrenset grad fanges opp gjennom kulturminnevurderinger. Verdsetting gjennom bruk (appropriation) kan dermed sies å gi et annet resultat enn gjennom overveid vurdering og fokus på fysiske objekter (designation). Byrommet karakteriseres i større grad gjennom bruk enn det som er tilfelle med bygninger/anlegg og representerer et møtepunkt mellom sosiale og fysiske egenskaper som begge bidrar til å konstituere forståelsen av rommet. Ivaretagelsen av det som oppfattes å være offentlig framstår gjennom vår undersøkelse som en viktig påminnelse og kanskje som den mest sentrale tilnærmingen til hvordan Strømsø og andre byområder med ønske om mangfold møtes fra planleggerhold. Verdsetting av mulighetsrommet som det offentlige, tilgjengelige og inkluderende kan i mange sammenhenger være den urbane kvaliteten som i størst grad ivaretar muligheten for at historiske og nyskapende elementer kan møtes.

Bølgeplassens kvaliteter som offentlig rom

Bølgeplassens fysiske rammer defineres av bygninger og gater som rammer inn og styrer bevegelsen til, fra og gjennom plassen. Funksjonelt kan Bølgeplassen defineres av de virksomhetene som henvender seg mot plassen. Intervjuene med eiere/brukere av tomtene og bygningene nærmest Bølgeplassen har vist noe av lokaliseringsgrunnlaget og framtidsoønskene for utvikling av området hos disse.

De kvalitetene som er vektlagt av eierne/brukerne er ikke nødvendigvis gjenkjennbare som kulturminneverdier ut fra tradisjonelle kulturminnefaglige kriterier for vurdering av områdets og bygningenes verdi. Kvalitetene som er identifisert i undersøkelsen er delvis informantenes egne utsagn og ordbruk, men også en tolkning og sammenfatning av de uttalelsene som er innhentet. Omsetningen av disse til å representere kulturhistoriske kvaliteter baseres dermed på at intervjuemetoden synliggjør og fanger opp stedskvaliteter og egenskaper som definerer Strømsø som levende kulturmiljø og dermed bidrar til å belyse hvordan det sammensatte, fragmenterte og dynamiske kan oppfattes som en kvalitet i byområder. Endring og dynamikk er pr i dag en utfordring å fange opp med dagens kriterier for å tilskrive kulturminneverdi som i stor grad vektlegger det opprinnelige og autentiske knyttet til fysiske strukturer. Representativitet knyttet til å fortelle "hele" historien samt hva som skjer med bygninger etter at de er bygget (Brand 1994) forsvinner gjerne i denne måten å formidle historien på.

Sett i sammenheng med bygninger, eierstruktur og bruk gir intervjuene grunnlag for å vurdere Bølgeplassen ut fra As Found-prinsippet i leting etter hva både fysiske strukturer og virksomheten i området kan tilføre av positive kvaliteter.

Ett av ønskene som er uttrykt av næringsaktørene rundt Bølgeplassen er økt aktivitet på gateplan og gjerne gjennom flere boliger i området. I kartlegging av funksjoner i 2009 utgjør boliger hovedvekten

av bruken i kvartalene nærmest Bølgeplassen, men dette er ikke i dag tilstrekkelig til å fylle området med aktivitet. For å kombinere eksisterende situasjon med ønsker for området vil det i tillegg til boliger ventelig være nødvendig å tilrettelegge for at de som faktisk bor der anser Bølgeplassen som attraktiv og tar den i bruk i større grad enn i dag. Det finnes i tillegg arealressurser i Tollbugata 26 og Doktor Hansteins gate 20-22 som kan bygges ut og bidra til å gi Bølgeplassen en enda mer sentral funksjon. Parkeringsarealene som delvis legger beslag på disse tomtene i dag oppfattes å være en lavkostnadsutnyttelse av arealene i vente på en mer lønnsom bruk og bidrar i begrenset grad til å ivareta det uttrykte behovet for tilgjengelighet og enkel tilgang med bil.

Bølgeplassen kan representere et møtepunkt for mange av de interessene som skal balanseres og kombineres på Strømsø (transport, nybygging/vern, gammelt/nytt, hovedgate/sidegate, handel/bolig), og med utgangspunkt i både dagens og det historiske bildet av Bølgeplassen kan flere ulike kvaliteter velges opprettholdt, styrket, videreutviklet eller fjernet/endret. Verken tidsmessig, bygningsmessig eller funksjonsmessig framstår Bølgeplassen som entydig lesbar og kan dermed oppfattes som robust for ny byutvikling, men vektlegges for eksempel offentlighet og tilgjengelighet som sentral kvalitet som ønskes for Strømsøs byrom vil dette være førende både for hvilke funksjoner som lokaliseres rundt plassen og hvilken type trafikk det tilrettelegges for.

6.4 Byutvikling for barn

Undersøkelsen som har fokusert på “Barnas Strømsø” er med på å understreke at lett tilgang til ulike offentlige rom er en kvalitet som ikke minst barn vet å sette pris på. De områdene som skoleelevene har trukket fram i sitt prosjekt, er i hovedsak kulturmiljøer i en svært vid oppfatning av begrepet, ettersom de i svært liten grad skiller mellom hva som er gammelt/ nytt eller særegent/vanlig, selv om det også omfatter enkelte steder som er definert som kulturminner i offisiell forstand, slik som Austad Gård, helleristningen og Strømsø kirke. Bydelen Strømsø har urbane kvaliteter som også inngår i barns hverdagsliv, i den forstand at området rommer mange tilbud som er tilgjengelig innenfor et forholdsvis avgrenset område, og som er lett å oppsøke også for barn og unge. Det er områder som først og fremst har til felles at de oppsøkes i fellesskap med andre, og dermed har klare elementer i seg av å fungere som møteplasser og treffsteder. Når steder som Tegger’n, Skateparken og Elvebredden nevnes av flere, kan vi utlede at slike områder må ha kvaliteter som gjør dem attraktive i barns øyne; både ved at de gir dem utfoldelsesrom og muligheter for å treffe andre man har lyst til å møte. Det er med andre ord de sosiale egenskapene som ligger implisitt i disse områdene som gir dem kvaliteter i barns øyne, ikke primært visuelle egenskaper. Det å oppfatte kulturmiljøer som sosiale rom representerer alternative tilnærminger til mer tradisjonelle kulturminnefaglige vurderinger av hva som karakteriserer verdifulle kulturmiljø. Vern gjennom bruk er en tilnærming som for lengst har fått fotfeste innenfor kulturminnevernet. Den innfallsvinkelen som barnas fortellinger åpner opp for, tar imidlertid steget videre: at noe blir meningsfullt gjennom aktive handlinger som utspiller seg på et sted. Dette perspektivet knytter an til diskusjonen om erfaringsbaserte stedsforståelser.

Vi skal ikke se bort fra det at flere av områdene som har blitt framhevet i skolebarnas fortellinger dreier seg om “nyanlagte” områder, slik både Elvebredden og Skateparken er, kan være et tegn på at slike områder også i barns øyne har bidratt til å gjøre bydelen til et bedre sted å bo og gå på skole. Det ble også nevnt av noen at det knyttet seg spenning til hvordan det nye stasjonstorget ville bli, fordi stasjonen var et område de hadde et forhold til. Men her bør det også understrekes at mye av den allmenne diskusjonen i byen har dreid seg om de nye anleggene som byen har fått som resultat av bevisste plangrep som planleggerne og politikerne i Drammen har stått bak for å gi byutviklingen en ny retning. Skoleprosjektet viste at 6.klassinger er bevisste brukere av informasjonen som ligger ute på nettet og i media og må tas med i betraktning når resultatene skal tolkes. Like fullt kan det slås fast at barn og ungdom i alle fall tilhører en av de aktive brukergruppene av disse områdene. Med hensyn til å vurdere hvor godt allment tilgjengelige områder fungerer kan dette betraktes som en

måloppnåelse i seg selv, ettersom barn og unge i en del sammenhenger betraktes som grupper som lett blir oversett. Ingen av skolebarna omtalte trafikkproblemene som Strømsø erfarer i øyeblikket, et forhold som kan virke noe overraskende på folk som ikke er lokalkjente på Strømsø. Noe av grunnen kan ha vært at disse skolebarna hadde gått flere år på samme skole og var blitt lommekjente i nærmiljøet. Det tilhørte skolebarnas hverdag å ta seg fram via diverse gangtunneler, rundkjøringer og lyskryss, noe som må ha fortont seg som en nokså forvirrende opplevelse første skoledag, selv i følge med foreldre.

6.5 Strømsøkvaliteter

Kvalitetene vi har påpekt i beskrivelsen av Strømsø er flere. *Variasjon* er én slik kvalitet. Bredden i utvalget bygningstyper, alder og i funksjoner som bygningene rommer bidrar til å skape variasjon i bydelen. Et rimelig kostnadsnivå gjør dem attraktive som forretningslokaler. At strøket rommer mer enn kun boliger trekker dessuten andre folk til bydelen og bidrar til aktivitet i gatene, særlig i den øvre delen av Strømsø. Tilstedeværelse av folk i bybildet og aktivitet i gatene karakteriseres gjerne som en urban kvalitet. Den *sentrale beliggenheten* med gåavstand til byens sentrum på Bragernes er en annen kvalitet ved bydelen. Som ledd i ønsket om å koble de to bysentraene sammen, blir nå aksene i bystrukturen framhevet, der Bybrua, Bragernes Torg og det nye Strømsø Torg ved stasjonsbygningen inngår som sentrale byrom. Strømsø er et strøk som allerede har en rekke allment tilgjengelige rom og plasser, skoler og offentlige institusjoner, og dette er også forhold som bidrar til å trekke folk hit fra andre deler av byen. Når vi ser bort fra randsonene, slik som Bjørnstjerne Bjørnsons gate og området ved Rundtom, der Brandengen skole ligger, har store deler av Strømsø et oversiktlig trafikkbilde. Det har med andre ord kvaliteten *oversiktlighet*, som er en betydningsfull egenskap når man vurderer om et område er brukervennlig for barn og ungdom og representerer et godt sted å bo. For barn betyr lett framkommelighet, trygge skoleveier og varierte aktivitetsmuligheter mye. Fellesnevneren i det som skoleelevene har trukket fram som steder de liker å oppholde seg, er som vist tidligere, steder som innebærer muligheter for å drive med aktiviteter sammen med andre. Når et område skal legges ut for opprustning, er derfor forhold som variasjon og oversiktlighet trekk som bør tas med i betraktning. Hvis ikke ønsket om variasjon er lagt som tydelig premiss fra starten, kan byggeprosesser som følger prinsipper om størst mulig kostnadseffektivitet føre til monotoni og spesialisering av bydeler, for eksempel ved at det primært blir lagt ut til boligbygging. Faren er da til stede for at nye kvartaler fører med seg gjennomgripende endringer i gatestrukturen og i bybildet. På den andre siden kan det gjennom bevisste plangrep foreslås endringer som nettopp bidrar til å forsterke og videreutvikle det preget av variasjon som allerede eksistere. Her ligger ett av flere mulighetsrom Strømsø nå står overfor.

8 Vedlegg

Vedlegg 1: Oversikt over eiere og bruk av eiendommene i kvartalene rundt Bølgeplassen

Eieropplysninger er innhentet fra Infoland og Drammen kommune. Bruk/funksjoner er innhentet fra folketellinger (1875 og 1900), Byarkivet i Drammen, litteratur og samtaler med informanter i området. Dagens bruk er basert på egne registreringer i 2008/2009.

Kilder: Folketellinger gjennom ført i 1801 (finnes i Riksarkivets digitalarkiv) og hvert 10 år i perioden 1815-85. Statlige folketellinger hvert 10 år fra 1900 (begrenset adgang 100årsregel).

Kvartal 1:

Tollbugata 15 ABCDE (110/934)

Boligkompleks oppført i 2008 på tomte som tidligere har vært brukt til jernbaneformål og bensinstasjon. 2-4 roms boenheter i 3 til 5 etasjer med næring/butikker i første etasje mot Tollbugata. I første etasje mot Bølgeplassen er det kafé/møtelokaler tilsynelatende med overvekt av tyrkiske gjester. Utenfor den tidligere bensinstasjonen var det etter nedleggelse møtested for tyrkere i området.

Eiere:

2008: Borettslaget Zitty/Brager Finans?

2004: ROM Eiendom AS

1977: Jernbaneverket

1979: NSB

Funksjoner:

2009: Boliger + næring i 1.etasje mot Tollbugata

1979: Bensinstasjon, bilverksted, garasjer for NSB

1940: Bensinstasjon

1900: Sidespor til jernbanen

1875: Ubebygd/Sjøbod?

Tollbugata 15 1950-tallet? (Foto: Sellæg) og 2009 (Foto: NIKU 2009).

Tollbugata 19 (110/555)

Tidligere Strømsø Fremgade 133. Bygningen i Tollbugata 19 kalles bl.a. Duegården og har vært brukt som krambod siden 1700-tallet. Bygningen kan inneholde deler fra 1600-tallet. Fram til rundt 1930 stakk bygningen lengre ut i Tollbugata enn i dag (jf kart 1926), men ble kuttet for å rette ut gateløpet.

Bygningen har vært fredet, men ble avfredet av Riksantikvaren i 1967. Steinhugger Arthur Berntzen etablerte seg her i 1917 og holder fortsatt til i bygningen og leverer monumenter og gravsteiner. Eiendommen eies av John Berntzen. Samarbeider med Jølstad Begravelsesbyrå rett over gata (?). Sonja Frisør i første etasje mot Tollbugata.

Eiere:

1988: John Berntzen

1917: Arthur Berntzen

1900: Karen Holmen

Funksjoner:

2009: Steinhuggeri, Frisør

1940: Steinhuggeri

1900: 8 beboere (musikkhandlerske, tomtearbeider, kagehandler, tjenestegut, rengjøringskone)

Tollbugata 19 (Foto: Sellæg, NIKU 2006-2009. Kart: Ill.: NIKU, Kartgrunnlag: Statens kartverk).

Kvartal 2:

Tollbugata 21 (110/557)

Tidligere Strømsø Fremgade139. 3 etasjes bygård oppført rundt 1910 med næringslokaler i første etasje og boliger i de to øverste+ loft. Bygget om med takoppløft når boligblokken i Langes gate 3, som er samme tomt, ble oppført i 2001. Gården ble delt opp i 12 seksjoner etter at Tollbugata 21 AS gikk konkurs i 2005. Første etasje leies av Jølstad begravelsesbyrå (tidl. Drammen/Centrum Begravelsesbyrå) som holdt til i Tollbugata 25 fram til ca 1990. På tomten lå det fram til ca 1900 trehusbebyggelse/sjøboder tilknyttet Jens Langes handelsvirksomhet.

Eiere:

2005: Delt i 12 seksjoner etter Tollbugt 21 konkurs

2000: Tollbugt 21 AS
 1994: Beto AS / Horgen Byggesystemer AS
 1988: Tollbugt 21 AS
 1960-79: E.O. Uggen
 1953: Drammens møbelfabrikk A/S

Funksjoner:

2009: Begravelsesbyrå + boliger
 1979: Salg av møbler og tepper
 1900: Bolig/Sjøbod (7 beboere, bl.a. kontorchef og lagerexpeditør ved Eduard Werners Magasin)

Tollbugata 21, 1992 (Foto: Sellæg) 2009 (Foto: NIKU 2009. Kart: Ill.: NIKU, Kartgrunnlag: Statens kartverk).

Tollbugata 23 (110/837)

Tre etasjes bygård oppført rundt 1890. Tidligere Strømsø Fremgade med hovedbygning mot gata og sidebygning mot elva (110/559). Næring i første etasje (kontor, kjøreskole, trykkeri, BlomsterJensen, forsamlingslokale for Dobbelststatsborgerskaps Klubb), men vekselvis bruksendring bolig/næring i resten av bygget. Innredning av loft i 2002.

Eiere:

1994: Braathen AS
 1988: Tollbugt 21 AS
 1977-87: Drammen Port og Gjerdefabrikk A/S
 1959-65: Harald Ibsen A/S
 1900: Gaardbruger A. Narverud

Funksjoner:

2009: Bolig/Næring
 1995: Forsamlingslokale Dobbelststatsborgerskaps Klubb
 1979: Kjøreskole/Trykkeri/TV-verksted
 1940: Bolig/Næring
 1900: Åtte boenheter + to butikker (59 beboere)

Tollbugata 23 (Foto: NIKU 2006/2009)

Tollbugata 25 (110/561)

To etasjes bygård oppført rundt 1850 (?) med glassveranda mot bakgård. Fasaden mot Tollbugata er endret flere ganger (bl.a. murkledning av tidl. rappet fasade i 1978, vindusutskifting i 1978 og 2001). Veksthus i bakgården ble oppført for Drammen begravellesbyrå i 1965. Carport oppført i 1986.

Eiere (eiendom opprettet 1963):

2006: Nils Cato Andersen / Arne Olav Johansen

2005: Crown Invest DA (Tollbugt 21 AS konkurs)

2000: Tollbugt 21 AS

1999: Drammen bolig og næringsutvikl AS

1998: Jølstad Byråer AS

1959-65: Drammen Begravellesbureau AS

1921: Tollbugaten Byrå AS

Funksjoner:

2009: Kontor/bolig

1940: Begravellesbyrå

Tollbugata 25, 1971 (Foto: Sellæg) bakgård 2009 (Foto: NIKU 2009).

Tollbugata 27 (110/942)

Melsomgården ble oppført som forretningsgård i fem etasjer for grosserer Melsom (papir) rundt 1930 og erstattet det to-etasjes trehuset fra 1891 som ble oppført ved firmaets etablering. Gården ble bygget om i 2005 jf. oppføring av boligblokken i 27a

Eiere (utskilt fra 110/563 i 2004):

2007: Urådighet ?

2002: Tollbugt AS
1965: Gunnar Melsom
1891: Gustav Melsom

Funksjoner:

2009: Kompetanسهuset lmente/lmente fagskole
1979: Trykkeri/Engroshandel papir
1940: Kontor/Næring
1875:

Tollbugata 27 (Foto: NIKU 2006).

Tollbugata 27A (110/943)

Boliggård med 16 eierseksjoner, Mellombygget, oppført i 2005 for Bragernes Utvikling AS.

Eiere (utskilt fra 110/563):
2002:Tollbugt AS

Funksjoner:

2009: Boliger
1940: Ubebygd/Sjøboder
1875: Ubebygd/Sjøbod (Fremgaden 146)

Tollbugata 27a (Foto: NIKU 2009).

Tollbugata 29 (110/566)

Bygård i seks etasjer oppført ca 1974 etter sammenslåing av tomtene 29-35. Næringslokaler i første etasje og boliger i de øvrige. Seksjonert i to deler i 1977. Nye balkonger mot bakgården ble oppført i 2001.

Eiere seksjon 1:

1998: Zico Drammen AS

1998: Drammen sanering og byggeselskap AS

1977: Drammen sanering og byggeselskap AS / Tollbug 29 Borettslaget

1957: Malermester Jahren

1952: A/S Andr. Grønneberg (Tollbugata 33)

Eiere seksjon 2:

1977: Tollbug 29 Borettslaget

Funksjoner:

2009: Boliger + musikkforretning i første etasje

1979: Salgskontor for ferdighus/Bildeler/Boliger

1940: Næringsbebyggelse i nr. 29-35

1875: Sjøboder, brygge og lager? (Fremgaden 148 og 151)

Tollbugata 29a (NIKU 2006).

Tollbugata 29B (110/569)

Eiendom fradelt 100/566 i 1987/88.

Eiere:

1977: Tollbug 29 Borettslaget (andel 2/3)

1971: Bilringen Holding AS (andel 1/3)

Funksjoner:

2009: Boliger + bilutstysforretning i første etasje

1940: Næring (tilsvarende tidligere nr. 35)

1875: Næring (Fremgaden 151a)

Tollbugata 29b (Foto: NIKU 2009).

Langes gate 1 (110/838) tidl. Doktor Hansteins gate 4

Bygård/Kontorbygg i fem etasjer mot Doktor Hansteins gate oppført som verkstedsbygning ca 1955. Delvis ubebygd areal mot Langes gate. Tidligere del av Tollbugata 23 (110/837). Fasadeendring og takoppløft utført i 1993.

Eiere (utskilt fra 110/559 i 1994):

2008: Ing. Stener Sørensen A/S (etablert 1954)

2005: Prins Oscar Invest AS

1994: Stryken & Gudbrandsen AS

1988: Tollbug 21 AS

Funksjoner:

2009: Kontor

1940: Ubebygd/Utfylling av elva ca 1930

1875: Elv

Langes gate 1 (Foto: NIKU 2006/2009).

Langes gate 3 (110/557)

Boliggård med 11 eierseksjoner oppført i 2001. Tidligere trehusbebyggelse revet etter 1987 (iflg kart).

Eiere:

2005: Tollbugt 21 AS konkurs

2000: Tollbugt 21 AS

1994: Beto AS / Horgen Byggesystemer AS

1988: Tollbugt 21 AS

Funksjoner:

2009: Bolig

1940: Sjøboder + boliger

1875: Ubebygd (Fremgaden 139)

Langes gate 3 (Foto: NIKU 2009/2010).

Doktor Hansteins gate 18 (110/927) tidl. nr. 8

Boliggård oppført på 1950-tallet. Utskilt fra 110/561 i 1998. Vinterhage på taket oppført i 2006. Ombygd til 7 leiligheter i 2007.

Eiere:

2005: Reseksjonering/Sammenslåing

2002: Seksjonering i 7 andeler

2001: Elster Brygge AS

1999: SCI Norway AS

1998: Jølstad Byråer AS

Funksjoner:

2009: Boliger

1940: Elv (utfylt rundt 1950)

1875: Elv

Doktor Hansteins gate 18 (Foto: NIKU 2006).

Doktor Hansteins gate 20-22 (110/113) tidl. nr. 14

Ubebygde tomter omadressert og planlagt for byutvikling 2008. Tidligere bebyggelse tilknyttet Tollbugata 27a og Melsoms virksomhet.

Eiere:

2009: Drammen byutvikling AS/ Edgar Haugen (opprettet 25.09.09)

2007: Origo utvikling AS

2002: Tollbugt AS

1968: Melsomgården AS

Funksjoner:

2009: Ubrukt/P-plass

1940: Lager/Næringsbygg for Melsom (nr. 27) Elv (nr. 29)

1875: Ubebygd/Elv (Fremgaden 146-148)

Doktor Hansteins gate 20-22 (Foto:NIKU 2006).

Doktor Hansteins gate 24 (110/944) tidl. nr. 16
Lagerskur/Verksted for Bilringen Holding AS.

Eiere (utskilt fra 110/113 i 2004):

2005: Bilringen Holding AS

2002: Tollbugt AS

Funksjoner:

2009: Parkeringsplass + skur

1940: Elv

Doktor Hansteins gate 24 (Foto: NIKU 2009).

Kvartal 3:

Tollbugata 26 (110/554)

Ubebygdet areal brukt som P-plass fra ca 1985. Tidl. Tollbugata 18-26 (Strømsø Fremgade 137, 138-44) med trehusbebyggelse fra 1600-tall/tidlig 1700-tall (forretning mot gaten + boliger i bakbygninger). Nr. 18, 22-26 ble revet tidlig på 1980-tallet. Nr. 20 ble flyttet/revet i 1984/85.

Eiere (eiendom opprettet 1988):

2009: Drammen byutvikling AS/Edgar Haugen (opprettet 25.09.09)

2007: Origo Utvikling AS

1998: Tollbugt AS

1992: Erteløkka Eiendom AS

1989: OKK Invest AS

1977: Bjørg Jensen

Funksjoner:

2009: Parkeringsplass

1940: Boliger/Forretning (bakeri i nr. 20)

1875: Boliger/Næring (Langes gate ikke etablert)

Tollbugata 28-20, ca. 1920 (Foto: Sellæg).

Tollbugata 28 (110/565)

Næringslokaler oppført etter brann i 1981. Tidligere Fremgaden 145.

Eiere (utskilt 1985):

2007: Nor Bolig AS

2006: Crown Invest AS

1998: Sparebanken Øst Eiendom AS

1991: Hauk Sport AS

1987: Åge Norvald Tandberg (1/5)

1977: Hauk Sport AS (4/5)

1900: Else Bølum, Gaardens Inbringelse

Funksjoner:

2009: Næring/Forretning

1940: Bolig

1875: Bolig

Tollbugata 28 (Foto: NIKU 2009).

Tollbugata 30/Rektor Olsens gate 2-4 (110/567)

Boliggård i 4-5 etasjer oppført i 1990 med butikk i første etasje på hjørnet mot Tollbugata. Tidligere Fremgaden 147.

Eiere:

2005: Elite Dagligvarer AS (seksjon 2)
 2002: Halise og Niyazi Taskaya (seksjon 2)
 1996: Casa AS / Bjørnar Kildebo (seksjon 2)
 1990: Veidekke ASA (seksjon 2) / Rektor Olsensgate Borettslag (seksjon 3)
 1988: Christensen Eiendom AS
 1965: Christensen ++
 1937: J. Nielsen (Rektor Olsens gate 4)

Funksjoner:

2009: Boliger + dagligvareforretning i første etasje
 1979: Sportsbutikk + 13 leiligheter
 1940: Boliger
 1875: Bolig

Rektor Olsens gate 2-4 (Foto: NIKU 2006).

Langes gate 5 (110/287)

Kirkebygning oppført i 1962 (ark Nils Boye) for Drammens Misjonsmenighet. Oppført på samme tomt som tidligere bedehus for Misjonsmenighetens stiftelse fra 1890. Nr. 3 og 5 slått sammen i 1959. Garasje oppført 1972. Skilt over inngangsparti 1978. Påbygg over inngangsparti 2004.

Eiere (eiendommen utskilt 1894):

1894: Drammens Misjonsmenighet

Funksjoner:

2009: Kirke + leilighet/vaktmesterbolig i bakbygning
 1940: Kirke
 1875: Ubebygd

Langes gate 5, ca. 1940 (Foto: Sellæg) 2007 (Foto: NIKU 2007) (Kart: Ill.: NIKU, Kartgrunnlag: Statens kartverk).

Langes gate 7 (110/289)

Boliggård i to etasjer oppført rundt 1900. Ominnredning til 3 leiligheter + loft i 1990. Seksjonert i 7 andeler 1997. Tidligere Langesgade 137a med boliger og diakonissehjem.

Eiere:

2001: Langesgate 7 B ANS

1990: Bjørn Vidar Rygg / Kaare Rune Bjørløw Røysi

1972: Drammen kommune

1964: Strømsø og Tangen Menighetspleie

Funksjoner:

2009: Bolig

1979: Musikkonservatorium + én leilighet

Langes gate 7 (Foto: NIKU 2006/2009).

Tordenskiolds gate 51 AB (110/590)

Boliggård i fem etasjer oppført i 1962 for Drammen boligbyggelag (Ark Bjørka). Garasjeporter i første etg i 1988. Fasadeendring + søppelskur i 2001.

Eiere (utskilt fra 110/556 i 1958):

1961: Tordenskioldsg 51 Borettslaget

Funksjoner:

2009: Bolig

1940: Ubebygd

1875: Ubebygd

Tordenskiolds gate 51 (Foto: NIKU 2007).

Tordenskiolds gate 55 (110/593)

Bygård i 2 etasjer oppført på slutten av 1800-tallet i pusset tegl. Opprinnelig bygget som bakeri og hadde bakeri fram til ca. 1970. Har også vært brukt som losjesal/menighetsal og rørleggerverksted. Tidligere Baggaden/Tordenskiolds gate 147b/Rektor Olsensgate 147a. Nye vinduer i 2008.

Eiere (eiendom opprettet 1988 inkl del av Rektor Olsens gate 4 revet i 2005):

1988: Ariel Invest AS

1964-79: Jensen Varme & Sanitær

1937: J. Nielsen (Rektor Olsens gate 4)

1933-37: G. Arntsen

1900: Bager Gunerius Arntzen

Funksjoner:

2009: Næring + bolig

1979: engroshandel med rør og sanitær, kontor + 6 leiligheter

1900: Bakeri + boliger

1875: Ubebygde

Tordenskiolds gate 55 (Foto: NIKU 2006).

Kvartal 4:

Schultz gate 36 (110/430)

Laftehus i halvannen etasje med bygningsdeler fra 1600-tallet. Det er søkt om oppføring av seterstue fra Gol i tilknytning til eksisterende bygg.

Eiere:

2001: Reidar Sverre Fjeldheim

1945: Drammen kommune

1932: Schultzg 36/38 AS

Funksjoner:

2009: Selskapslokale/restaurant

1979: Trykkeri/Kontor/Lager

Schultz gate 36-38, 1972 (Foto: Sellæg), Schultz gate 36 (Foto: NIKU 2006).

Schultz gate 38 (110/431)

Fabrikkbygning opprinnelig oppført i to etasjer for tobakksfabrikant Johan F Schultz i 1880. I dag boliger delt i 6 eierseksjoner. Tilbygg/trapp i bakgård i 2003. Lagerbygning revet 1982.

Eiere:

2006: Seksjonering

2001: Reidar Sverre Fjeldheim

1965-94: Drammen Centraltrykkeri

1932: Schultzg 36/38 AS

1922: Th. Andersen

1915: Olaf A Borgeng

1868: Jens Lange

Funksjoner:

2009: Boliger/Atelier mot Schultz gate

1979: Trykkeri/Kontor/Lager

Schultz gate 38-42, 1896 (Foto: Sellæg), Schultz gate 38, 1972 (Foto: Sellæg) 2009 (Foto: NIKU 2009)

Schultz gate 40 (110/432)

Ubebygdt tomt i bruk som parkeringsplass. 4 bygninger revet etter brann i 1977.

Eiere:

2002: Arken eiendom ANS

1989: Christensen Tapethuset AS / Christensen Tor Nikolay

1984: Christensen Tapethuset AS / Christensen Herreklær AS

1982: Arne Johansen & Co AS

1979: Alfild Haug og Trygve Nygaard

Funksjoner:

2009: Parkeringsplass

1940: Bolig, garasje + uthus

1875: Bolig (11/2-etasjes laftehus)

Langes gate 4 (110/286)

Boligkompleks i tre-fire etasjer oppført i 1988 som omfatter Langes gate 4 og tidligere Schultz gate 42. Schultzgate 42, tidligere kjent som møbelhjørnet, brant ned i 1977. Langes gate 4 brant ned i 1969.

Eiere:

1988: Langesgate Borettslag AL (seksjon 1)

2005: Jarl-Vegar Andersen (seksjon 2)

2000: Møbelstudio AS

1993: Sneve/Gjellebæk/Kjæksli/Sakandar
 1988: Seksjonering i 2 andeler
 1979-84: Gunvor Gjellebæk

Funksjoner:

2009: Boliger/Forretning på hjørnet mot Bølgeplassen

1940: Møbelforretning

Schultz gate 42, 1950 og 1977 (Foto: Sellæg).

Langes gate 4 (Foto: NIKU 2007) (Kart: Ill.: NIKU, Kartgrunnlag: Statens kartverk).

Langes gate 6 AB (110/288)

Bygård i fire etasjer med bakgårdsbebyggelse oppført 1896.

Eiere:

1981: Juel AC AS (+ AC, TC og PC Juel)

1894: Eiendommen opprettet

Funksjoner:

2009: Boliger + næring i 1.etg

1979: Lager, verksted, garn/broderier, radio/tv, damekonfeksjon+ 17 leiligheter

1875: Ubebygd

Langes gate 6 (Foto: NIKU 2006/2009).

Tordenskiolds gate 41 AB (110/584)

Boliggård i 4-5 etasjer oppført i 1962 på tidligere Tordenskiolds gate 41-45 og Langes gate 11.

Eiere (utskilt fra 110/637 i 1957):

1960: Tordenskioldsg 41 Borettslaget

Funksjoner:

2009: Boliger (20 leiligheter)

1875: Ubebygde

Tordenskiolds gate 41 (Foto: NIKU 2009).

Webergs gate 7 (110/635)

Bolig oppført i laft på 1700-tallet. Tidligere Weberggaten 129. Påbygg/Nybygg omsøkt i 2005 jf. riving av uthus/verksted.

Eiere (eiendom opprettet/utskilt 1988):

2004: Juel AC AS

1979: Halvorsen & Søn Sagbladsliperi

1977: Helene Ingerda Halvorsen

1947: Jens Halvorsen

Funksjoner:

2009: Tom/Forfallen

1979: Slipeverksted + bolig

1900: Bolig (4 beboere, logiværtinde, 2 bryggearbeidere, arbeider)

1875: Bolig

Webergs gate 7, 1972 (Foto: Sellæg) 1990 (Foto: NIKU 2009).

Webergs gate 9 (110/637)

Toetasjes bygård oppført rundt 1950? Tidligere Weberggangen 128.

Eiere (eiendom utskilt/opprettet 1977):

2005: Juel AC AS

1998: Reidar Sverre Fjeldheim

1978: Helge Paul Ingebrigtsen

1960: K. Ingebrigtsen

Funksjoner:

2009: Nedlagt verksted

1979: Glassliperi og speilfabrikk, lager, sjåførlærerskole, garasje

1940:

1900: 2 boenheter (12 beboere)

1875: Bolig

Webergs gate 9 (Foto: NIKU 2006/2009).

Kvartal 5:**Tollbugata 16 A (110/553)**

Del av handelsgården i 16b, men hovedsaklig nybygd på 1980-tallet. Oppdelt i 6 eierseksjoner. Tidligere del av Strømsø Fremgade 132a.

Eiere:

2002: Seksjonert

1994: Interiørgården AS

1987: Ragnar Christensen (2/3)

1964: John Erik Christensen (1/3)

1900: Jarman Olsen

Seksjon 2:

2003: Per Kristian Graf

2002: Tormar Shipping AS (konkurs 2003)

Seksjon 3:

2008: Finn Arild Østgård

2002: Birgitte Giæver Tømmeraas

Seksjon 4:

2009: Rune Smedstuen

2005: Morten Solberg Helgerud

2002: Janne Clausen

1994: Interiørgården AS

Seksjon 5:

2003: Morten Schelander

2002: Tormar Shipping AS (konkurs 2003)

1994: Interiørgården AS

Seksjon 6:

2009: David og Iren Been

2002: Bjørg Sire

1994: Interiørgården AS

Funksjoner:

2009: Bolig/Næring

1940:

1900: Butikk i 1.etasje (syforretning?) + 6 boenheter (37 beboere, skræddermester, folkeskolelærer, folkeskolelærerinde, telefonistinde, skomagermester, handlende, graastensarbeider, nåttelelærling, snedkermester, snedkersvend)

1875:

Tollbugata 16a (Foto: NIKU 2009).

Tollbugata 16 B (110/676)

Bygård/Handelsgård oppført på 1600-tallet med tilbygg mot Bølgeplassen fra 1800-tallet. Rundt 1900 holdt Edvard Strøms bogtrykkeri og Papirhandel til i gården. Senere Christensen A/S som drev manufaktur i en årrekke og som har gitt grunnlaget for at gården fikk navnet Christensengården. Stil-Mote-Kvalitet – Stedet med personlig service. Deler av bygningen i Tollbugata 16 er oppført på 1600-tallet og er sammen med nr. 12 og 14 den største bygården fra denne perioden som er bevart i Drammen. Området representerer en viktig del av gatebildet og plassdannelsen og viser utviklingen i handel og byggeskikk over flere århundrer.

Eiere:

200?: Seksjonert i 9 enheter (Nana Eiendom DA, Casa Investment, private eiere)

2002: Arken Eiendom ANS

1987: John Erik (1/3) og Tor Nikolay Christensen (2/3)

1979: Tor, Ragnar og John Christensen

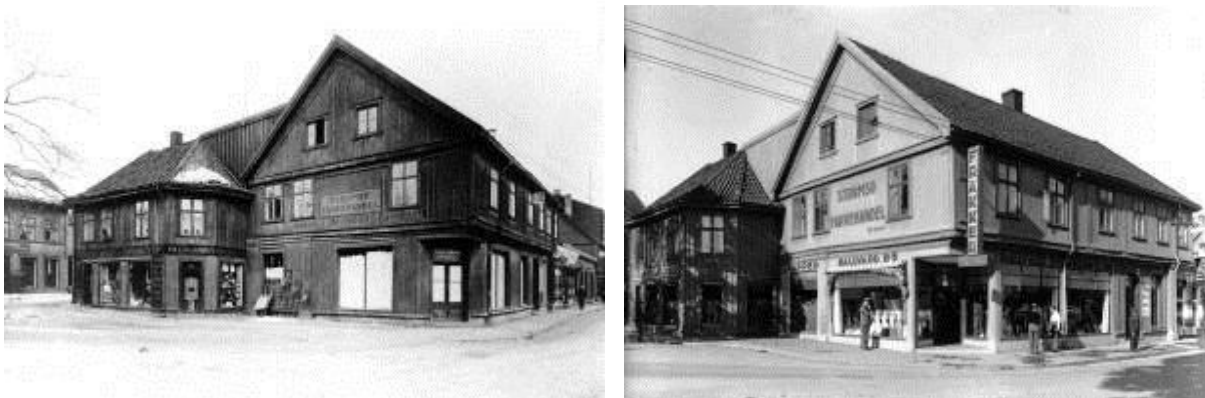
Funksjoner:

2009: Palas gavebutikk ++

1979: Herrekonfeksjon, tapet/tepper, fargevarer, fotoartikler, broderivarer, frukt & tobakk, 2 boliger

1940: Herrekonfeksjon, fargehandel

1875:

Tollbugata 16 ca. 1930 og 1950 (Foto: Sellæg).

Tollbugata 16b (Foto: NIKU 2007). (Kart: Ill.: NIKU, Kartgrunnlag: Statens kartverk).

Vedlegg 2: Et utvalg virksomheter med historie på Strømsø

Skoger Sparebank (1858-)

Holdt til i leide lokaler i Flisebekken fram til Brandforsikringsselskapet Norges bygning ved Strømsø torv ble kjøpt i 1871. Nybygg oppført på samme tomt i 1898 hvor de ble fram til ny bygning ble oppført i Bankgården ved bybrua i 1962.

Drosjeeiernes innkjøpslag (1930)/Drosjebilsentralen (1946)/ Drammen bilservice A/L (1957)

Bensinstasjon/Innkjøpslag/Servicehall etablert på hjørnet av Treschows gate/Tordenskjolds gate (Treschows gate 3) i 1929. Fast tilholdssted for drosjeeierne. Etter hvert også bussgarasje.

Opplandshotellet/Warloffs hotell

Opprinnelig herberge i Schultz gate 2 kjent som "Støa". Oppgradert til Warloffs hotell og senere Opplandshotellet særlig beregnet på opplandsfolk. Kafeen i drift fram til 1980.

Victoria Hotell

Hotell i Schultz gate (adr Jernbanetorget 3)

Hotel Olaf

Samme tomt som Victoria med hovedfasade mot Jernbanetorget/Strømsø Torg og kafe Globus i første etasje.

Hotell Norge

Schultz gate 8. Sammen med Olaf og Victoria de mest populære hos bøndene fra Valdres og Hallingdal som kom for å selge krøtter

Britannia Hotell

Tollbugata 10

Central Hotell

Jernbanegata 7. Oppført 1877 og var i mange år byens mest fasjonable hotell med populær hagestue og hage mot Flisebekken.

Schjeldrups konditori

Etablert i Tollbugata 20 i 1914. Ble kalt Bølgen på 1950-tallet etter at skulpturen på Bølgeplassen ble satt opp. Nedlagt senere på 1950-tallet. Revet 1984 og gjenoppført utenfor inngangen til friluftsmuseet på Bragernesåsen.

Seeberg & Nielsen Ltd. A/S

Skipsmegler i Drammen fra 1861. Hans Kiærs gate 3 kjøpt av firmaet i 1871 og 1976.

Tollvesenet

Tollvesenets historie i Drammen kan føres tilbake til 1400-tallet og har gjennom tidene stått sentralt i norsk eksport- og importnæring. Trelast, tremasse, papir, brensel/kull, biler, appelsiner og stålplater har vært viktige varer som har vært omsatt i Drammen. Første tollbod på Bragernes, men på Strømsø fra 1651. Ny tollbod i 1752 som brant i 1870 og ble erstattet av dagens tollbod i 1877. Tollboden er en del av Drammen havn selv om tollvesenet og havnevesenet ikke har noen organisatorisk tilknytning.

Drammen havn

Drammen havnevesen (1715/35-). Drammen bilhavn (1964-) er Norges største bilhavn. Portalkranene Thor-Bjørn (TB), Henrik (H) og Pernille (P) er havnas stolthet (Schandy 1988). Drammen bryggearbeiderforbund (1895-), hadde egen gård i Tollbugata 76 (revet 1974). Gyldenløve kai bygget rundt 1850, forlenget 1908. Bragernes kai bygget etter brannen i 1866, lokaltrafikken overført til Gyldenløve kai 1959, avviklet rundt 1980.

C.A.Thoresen A/S (1891-)

Salg av gjødsel, torv, kalk, korn, frø, plantemidler, sporstoffer, parafin og olje. Holdt til i Tollbugata 57 og 62 fram til 1973 med privat brygge.

Arthur Berntzen AS

Stenhuggeri i Tollbugata 19 etablert i 1917 og overtatt av AB i 1925. Holder fortsatt til her.

B.H.Ramberg A/S (1929-)

Omsetning av kull og koks om vinteren og is om sommeren, samt virke som skipsmeglere, redere og linjeagenter. Senere papir, og fra 1970 fruktimport sammen med Seeberg & Nielsen i Fruktsped A/S. Holdt til i Drammen Sjømandshjem fra 1930 fram til motorveibrua ble bygget i 1974 og flyttet da til Aabys gate 4.

Erik Bache jr. A/S

Skipsmeglerfirma etablert 1918. Holdt til i Aabys gate?

Pehrson & Wessel A/S

Etablert 1867 som Pehrson & Gullichsen opprinnelig som rederi, men etter hvert også skipsmegling og spedisjon.

Star Paper Mill/Gåsevadfabrikken A/S Kierulf & Ryberg (1904/1926-)

Papir- og plastindustri. Strømsø Papirfabrikk fra 1916. Deretter A/S Oversea Paper Mill. A/S Star Paper Mill fra 1926. 65 ansatte i 1930.

Skoler

Brandengen skole 1914 (Iver Holters gate 48), Strømsø skole (Telthusgata 8), Marienlyst skole (ny 208), Frydenhaug skole (Frydenhaugveien 30), Drammen videregående skole (Tordenskjolds gate 63, Danvikgata 25, Schwartz gate 2)

Sykehus/Apotek

Collett-gården på Mads Wiels plass ble tatt i bruk som sykehus i 1867
Strømsø apotek Svanen etablert i 1852

Skoger Meieri

Etablert i Tollbugata 14 i 1878.

Styrmoes bryggeri (1854-1906)

Opprettet av J.Styrmoe i 1877 som drev dette ved siden et større landbruk på Danvik. Solgt 1899 til et AS med F Zacchariassen som bryggerimester. Nedlagt i 1904, men gjenopptatt av O.Letmolie i perioden 1906-09. Ølomsætningen solgt til Aas og Wriedt og deretter sprit- og gjærfabrikk fram til 1918 da firmaet gikk inni De norske Gjær- og Spritfabrikker.

A/S Drammens Kjæksfabrik (1870-)

Norges første kjæksfabrikk etablert av Hans Otto Røhr, som i 1883 også startet Sætre kjæksfabrikk i Heggedal, i 1870. Brant i 1885 og 1889. Gikk etter 1.verdenskrig sammen med kjæksfabrikker i Oslo Bergen og Trondheim i selskapet A/S Sætre Kjæksfabrik.

Drammens mineralvandfabrikk

Grunnlagt 1874 på Strømsø, men flyttet til Øvre Storgate i 1918.

The Dahl Milk Company Ltd.

Opprettet i 1887 som et norsk-engelsk selskap "Dahl Pure Milk Syndicate" lokalisert ved Mads Wiels plass. De første i verden som framstilte sterilisert fløte som ved siden av sterilisert melk fikk stor utbredelse i både inn- og utland. Flyttet pga. ekspansjonsbehov til Holmestrand i 1904, og fabrikk ble solgt til Fussell & Co og senere De Norske Melkefabrikker A/S.

Johann F Schultz Tobaksfabrik (Strømsø ?)

Opprettet i 1834 av tyskfødte Schultz som drev fabrikk fram til sin død i 1864 og bedriften ble solgt til brødrene Borgen. Hovedprodukt var skråtobakk, men fra 1890-årene også røketobakk.

Drammen trevarefabrikk

Overtatt av Tyri fabrikk i 1947. Lokalisert der Maxi nå ligger.

Lorentzen-verftet

Skipsverft ved nåværende Mads Wiels plass etablert på midten av 1800-tallet. Senere overtatt av Kiær & Co.

Kullkompaniets kassefabrikk

Som det eneste på Strømsø (blant utallige i Drammen og omegn) oppførte trelasthandler Fred A Kierulf et sagbruk i nærheten av Lorentzens verft ved Tollbodøya i 1887. Kierulf døde i 1890 og sagbruket ble i 1899 overtatt av Jacob A Friis (senere A/S Kullkompaniet) og omgjort til ramme- og kassefabrikk.

Drammens Guldstefabrikker A/S

Etablert av herrene Axel R Brenna og Olaus Johnsen i en tidligere leketøysfabrikk ved Mads Wiels plass i 1913. Utvidet 1915 og 1919. Produserte polerte og forgylte lister og med ovale rammer som spesialitet.

A/S Corneliussens Støperi & Mek Verksted/ Drammens Elektriske Fabrikker

Etablert av brødrene Ismar og Lorentz Corneliussen i Mallinggata i 1909 som støperi, plateverksted og maskinverksted. Overtatt av Drammens Elektriske fabrikker A/S i 1918 som leverte høy- og lavspenningsapparater. Bygninger og tomt solgt til Drammens Valsemølle i 1924. Nedlagt etter et par års drift pga. finansieringsproblemer. Overtatt av Skansen i 1929 som igjen satte mølla i drift.

A/S Drammens Trevarefabrikk

Anlagt av byggmestrene Per og Cleve Hansen i 1898 bakenfor Strømsø kirke. Brant ned i 1927

A/S Trevarefabrikken Sylvan

Startet i 1906

Drammens teglverk

Anlagt ved Fyrdenhaugveien på Brandengen i 1898. I drift fram til 1928.

L. Johnsens Luefabrik

Anlagt 1876 for fabrikasjon av luer og hatter. Fra 1903 også pelsvarer. Johnsen flyttet i 1913 til Oslo, og bygningen ble solgt til Stillesen Holst som da startet Drammens Luefabrikk.

Drammens Træskofabrik

Grunnlagt på Strømsø i 1911.

Vedlegg 3: Gater og plasser på Strømsø

- Arbos gate – Gate opprinnelig navngitt i 1866 etter skipsreder og trelasthandler Johannes Arbo (1729-1799), men gaten ble sløyfet etter bybrannen i 1870 og navnet gitt til dagens gate i 1892.
- Austadgangen – navngitt 1984 som delen av Austadgaten nord for Bjørnstjerne Bjørnsons gate. Austad gård som var den største og anseligste gården på sydsiden av elven og i Strømsgodset sogn fra middelalderen av.
- Bjørnstjerne Bjørnsons gate – Regulert i 1923, men ferdigstilt mellom Konnerudgata og Rundtom først i 1977. Tidligere etablert som jernbanetrasé langs den tidligere Storgraven som var en kanal som skilte Strømsøya fra fastlandet og som også var bygrensen i 1811.
- Blichs gate – Navngitt i 1892 etter lege Thomas L.C.F. Blich (1810-1879)
- Bromannsgangen – (eg Braunmannsgangen) etter sagbrukseier og industrigründer Christian Braunmann (-1771). Tidl. Smedestrædet.
- Christian Bloms gate – Navngitt 1866 etter skipsreder, kaptein og komponist Christian Blom. Slettet av kartet i 1978 jf. motorveibroen, men gjenoppsto i 1984 som søndre del av Stibolts gate.
- Colletts gate – Navngitt i 1866 etter Collettgården og skipsreder Christian Collett (1807-78) som også stiftet Drammens dramatiske Forening i 1840-årene. Collettgården (tidligere Arbo-gården) lå der Colletts gate møter Mads Wiels plass.
- Doktor Hansteins gate – Opparbeidet på fyllinga i Webergpollen eller "Deciliteren" og navngitt i 1955 etter lege Samuel F. Hanstein som bodde i Hansteingården i Tollbugata 19 (eller 18?).
- Dr.Gundersens plass – Navngitt i 1978 etter lege Ernst Gundersen (1891-1967)
- Eliesons gate – Navngitt i 1898 etter ordfører John C. P. Elieson (1810-1876). Tidl. Tamburgangen
- Gyldenløves plass – Navngitt i 1866 etter Norges stattholder Ulrik Fredrik Gyldenløve (1638-1704). Tidl. Strømsø torv og på folkemunne Lærumtorvet.
- Hans Kiærs gate – Navngitt 1898 etter kjøpmann, skipsreder, sagbrukseier og stortingsmann Hans A Kiær (1795-1869). Tidl. Tollbodgaden (jf kart 1870).
- Hesselbergs gate – Navngitt 1898 etter prest PN Hesselberg (1725-1804). Hovedatkomst fra kirkebyggen til kirken og het tidligere Kirkestredet, Kirkegangen.
- Knoffs gate – Navngitt i 1898 etter generaltollforvalter og handelsmann Daniel Knoff (1614-1687)
- Lilleøygata –
- Langes gate – «Den nye Gade ved Hansteingaarden» fikk i 1892 sitt navn etter kjøpmann, rittmester og stortingsmann Jens Lange (1797-1872), hvis tomter og sjøboder (Søberg & Co.) lå rett nedenfor nåværende Langes gate
- Lærums gate – Fikk sitt navn i 1940 etter forretningsmann John Lærum (1799 - 1867)
- Mads Wiels plass – Navngitt 1898 etter skipsreder og kjøpmann Mads L Wiel (1782-1840) som innvandret fra Danmark på 1660-tallet og var svigerfar til Peter Arbo.
- Mallings gate – Navngitt 1866 etter skipsreder og kjøpmann Hans Malling (1748-1816). Tidl. Lindvævergaden, Kierulfstrædet og Bækkegaten.
- Neumanns gate – Regulert 1870 og navngitt i 1892 etter biskop Jacob Neumann (1772-1848) født på Strømsø. Neumanngården i nåværende form oppført i 1830-årene. Neumann-familien eide i perioder Fossesholm og Hassel jernverk.
- Pistolgangen – Navnet kan ha oppstått på folkemunne fordi gaten er smal som et pistolløp eller henspeile på en glemt pistolduell. Tidligere Murmestergaden (1765) og Pistolstrædet.
- Rektor Olsens gate – Navngitt 1892 etter ordfører og rektor Fredrik M. Olsen (1814-1863)
- Ryddinggangen – Navngitt som en misforståelse i 1866 etter kjøpmann Chr Bendix Røtting, men aldri rettet opp.
- Schultz gate – Navngitt 1898 etter tobakksfabrikant Johann Fr Schultz (1803-1864) som grunnla tobakksfabrikken i Schultz gate 38 i 1834. Tidl. Mellemgaden/Lille Baggade.
- Stibolts gate – Navngitt 1892 etter kjøpmann og skipsreder P.E. Stibolt (1780-1876).
- Svangsgangen – Svangs-strædet fram til 1866. Ventelig tilknytning til Lier-kjøpmannen Svang.

- Telthusgata – Navnsatt 1926 og går over den gamle Telthusløkken oppkalt etter Telthuset oppført som treningssted på begynnelsen av 1800-tallet.
- Tollbugata – Strømsø Storgate, Fremgaden, Tollbugata fra 1898. Kjøpmannsgårder og offentlige bygninger og byens fornemste strøk på slutten av 1700-tallet. Håndverker- og arbeiderboliger i stredene/tverrgatene og i Baggaden.
- Tordenskiolds gate – Baggaden, Øverste del kalt "Gåserompa". Navn etter sjøhelten PW Tordenskiold (1690-1720).
- Treschows gate – Oppkalt etter filosofiprofessor og politiker Niels Treschow (1751-1833) sønn av Peter Treschow som var kjøpmann på Strømsø og bodde i Treschowgården på hjørnet mot Tollbugata (revet 1974). Fattigskolegaten 1765-1850, Tidl. Lindvæverstædet og senere Bangegangen/Banegangen fra 1850. Treschows gang fra 1866. Senere Treschows gate.
- Webergs gate – Tidl. Kandestøberstrædet mellom Tordenskiolds gate og Schultz gate og Krogenstædet mellom Tordenskiolds gate og Tangensporet. Navngitt 1898 etter trelasthandler Halvor Weberg
- Aabys gate – Navngitt 1866 etter skipsreder Peter Aaby. Tidl. Aabygangen og Accise-strædet.

Vedlegg 4: Intervjuguide Strømsø

Intervjuer med aktører rundt Bølgeplassen

Om prosjektet og dets formål

- 'Nye' aktørers vurdering av Strømsø
- Identifisere lokaliseringsfaktorer og orienteringspunkter
- Brukes i første omgang i intern rapport/Rapportering til Forskningsrådet i 2010
- Belyse kvaliteter og egenskaper snarere enn "kulturhistorisk verdi"

Biografiske opplysninger ("fortell litt om bedriften/virksomheten")

- Etablert
- Forretningsgrunnlag
- Marked
- Bransje

LOKALITET

Din beskrivelse av Strømsø

- Visuelt/Fysisk. Hvordan ser det ut?
- Hva kjennetegner Strømsø?
- Orienteringspunkter
- Kvaliteter (+/-)
- Hva vet du om hvordan Strømsø tidligere har vært

Om stedsfølelse på Strømsø

- hva tenker du først på som Strømsø
- Identitet: Strømsø, elvebyen, Drammen
- hvor sier du at du holder til (gate, bydel, by)
- hvilke "steder" forholder du deg til
Stedsnavn (bygning, gate, bydel, Drammen, nær Oslo)
Bygninger (bolig, butikk, kjøpesenter, offentlige bygg)
Aktiviteter (typer næring)
Uteområder (byrom, torg, parker, elva, hage, lekeplass, idrettsplass, veier/stier)
- Er du opptatt av områdets historie. Hvilke steder, bygninger, hendelser synes du forteller noe om Strømsø? Hva er kulturminner for deg?
- Erindringssteder (jf P Nora) fysiske, minnesmerker, referansepunkter, symboler, personer)

Hvorfor lokalisert på Strømsø

- Transport
- Pris
- Sentralitet
- Omgivelser
- Kunder, marked, arbeidskraft
- Andre lokaliseringsfaktorer

VIRKSOMHET

Arbeidsdagen

- Beskriv en vanlig arbeidsdag
- Ute i løpet av dagen. Hvor?
- Hvilke nærmiljøfunksjoner bruker du/dere?

UTVIKLING*Kvaliteter i området (kartlegging av steder)*

- Hva er Strømsø's gode sider?
- Finner du det som er viktig for bedriften din i nærområdet?

Ønsker framover

- Er det noe du savner spesielt i området? Bruk av nærområder vs andre områder
- Hva er viktig for at du skal opprettholde og utvikle din virksomhet i nærmiljøet? (sosialt og fysisk)
- Hvilke tilbud/funksjoner er viktig at finnes i nærmiljøet
- Noe du gjerne ville hatt forandret? Eventuelt hva og hvordan
- Hvilke kvaliteter mener du Strømsø kan bygge videre på

Utviklingspotensial

- Hva anser du som en sannsynlig utvikling videre?
- Hvilke aktører/drivkrefter gjør seg gjeldende?
- Hvordan vurderer du egen rolle i denne utviklingen

Litteratur

- Beauregard, Robert A (2005) *From Place to Site: Negotiating Narrative Complexity* in Burns, Carol J & Kahn, Andrea *Site Matters: Design Concepts, Histories, and Strategies*, Routledge, New York s 41-58
- Becker, Karin (2004) Att synliggjöra fältet. Fotografi och reflexiv etnografi. I: Lena Gemzöe (red.) (2004) *Nutida etnografi. Reflektioner från mediekonsumtionens fält*. Nora: Bokförlaget Nye Doga; s.149-172
- Berg, Sveinung K og Larsen, Kari C (2009) *Kulturmiljøvurdering i Hammerdalen – Larvik*, NIKU Rapport 28
- Berg, Sveinung K og Omland, Atle (2007) *Drømmen om Drammen – kulturminners attraktivitet i en pen elveby?* Fortidsminneforeningens Årbok
- Berg, Sveinung K (2000) *Byliv og urbane kvaliteter – fra mangfold til enfold?*, PLAN nr. 5/2000, Universitetsforlaget
- Borgen, Per Otto (2004) *Drammen byleksikon*
- Braae, Ellen & Fabricius Hansen, Maria (red.) (2007) *Fortiden for tiden – Genbrukskultur og kulturgenbruk i dag*, Arkitektskolens Forlag, Århus
- Brand, Stewart (1994) *How buildings learn: what happens after they're built*, Viking, New York
- Brox, Ottar (1995) *Dit vi ikke vil: ikke-utopisk planlegging i neste århundre*, Exil, Halden
- Brøgger, Benedicte (2007) Det bare hendte – arbeidsinnvandring til Drammen, i *Integreringskart 2007: arbeidsinnvandring – en kunnskapsstatus*, IMDI rapport 9/2007:19-28, Oslo
- Burke, Cathrine (2008) "Play in focus" - Children`s visual voice in participative research, in Thomson, Pat ed. (2008) *Doing visual research with children and young people*, Routledge, London
- Butenschøn, Peter (2009) *Byen: en bruksanvisning*, Aschehoug, Oslo
- Chemetoff, A. (2009) *Visits: town and territory – architecture in dialogue*. Basel Boston Berlin: Birkhäuser Verlag AG.
- De Certeau, Michel (1984) *The practice of everyday life*, University of California Press, Berkeley
- Edensor, Tim (2005) *Industrial ruins: spaces, aesthetics and materiality*, Berg, Oxford
- Engel, Barbara (2006) Public space in the Blue Cities in Russia, in *Progress in planning*, 66: 147-239
- Florida, Richard (2002) *The rise of the creative class : and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*, Basic Books, New York
- Florida, Richard (2005) *Cities and the creative class*, Routledge, New York
- Florida, Richard (2008) *Who's your city?: how the creative economy is making where to live the most important decision of your life*, Basic Books, New York
- Freud, Sigmund (1966) *Ubehaget i kulturen*, Cappelen, Oslo
- Garcia-Ramon, M, Ortiz, A. & Prats, M. (2004) Urban planning, gender and the use of public space in a peripheral neighbourhood of Barcelona. *Cities* 21 (3): 215–223.
- Gjessing, Mona (2009) Artikkel i Aftenposten 25.11.09
- Grahn, Wera (in prep) *Cultural Heritage, materiality and sociality*, 33s
- Habermas, Jürgen (1984-87) *The theory of communicative action*, Beacon Press, Boston Massachusetts,
- Hall, Edward T (1969) *The Hidden Dimension*, Doubleday & Company Inc, Anchor Books edition, New York
- Haraway, Donna (1992) The promises of monsters: a regenerative politics for inappropriated others, i Grossberg, L. et al (eds) *Cultural Studies*, Routledge, New York
- Harvey, David (1989) *The condition of Post-modernity*, Blackwell, Oxford
- Harvey, David (1993) From Space to Place and Back Again: Reflections on the Condition of Postmodernity, in Bird, Jon, Barry Curtis, Tim Putnam, George Robertson & Lisa Tickner, eds. *Mapping the Futures*, Routledge, London
- Haw, Kaye (2008) "Voice" and video. Seen, heard and listened to? in Thomson, Pat ed. (2008) *Doing visual research with children and young people*, Routledge, London; pp. 192-207.

- Knutsen, Tor Adler og Sellæg, Jo (1993) *Drammen – der folk møtes*, Brakar AS, Drammen
- Knudsen, Tor Adler og Alfsen, Egil Willy (2009) *Strømsø/Danviks historie*
<http://www.drammen.kommune.no/no/Om-kommunen/fakta/Bydelene/StromsoDanvik-bydel/SromsoDanviks-historie/#>
- Kolen, Jan (2006) Rejuvenation of the heritage, *SCAPE*, Vol. 2, 2006 pp.50-53
- Kärrholm, Mattias (2004) *Arkitekturens territorialitet: till en diskussion om territoriell makt och gestaltning i stadens offentliga rum*, Institutionen for arkitektur LTH, Lund, s 50
- Landry, Charles (2000) *The creative city: a toolkit for urban innovators*, Earthscan, London
- Landry, Charles (2006) *The art of city-making*, Earthscan, London
- Latour, Bruno (1993) *We have never been modern*, Harvester Wheatsheaf, New York
- Lichtenstein, C. & Schregenberger, T. (2001) *As Found: the discovery of the ordinary*, Lars Müller Publishers, Baden
- Lynch, K. (1960) *The image of the city*, MIT Press, Cambridge & London
- Nora, Pierre (1996) *Realms of memory: Rethinking the French past*, New York
- Nyseth, Torill og Sognæs, Johanne (2009) *Godt fungerende bevaringsområder*, NIKU Rapport 34/2009
- Pendlebury, J. (2009) *Conservation in the age of consensus*, Routledge, London & New York
- Pendlebury, J., Townshend, T., & Gilroy, R. (2004) The conservation of English cultural built heritage: a force for social inclusion? *International Journal of Heritage Studies* 10 (1): 11–31.
- Riksantikvaren (2003) *Alle tiders kulturminner. Riksantikvarens vernestrategi*. Oslo.
- Riksantikvaren (2009) *Kulturhistorisk stedsanalyse – en veileder i bruk av DIVE*, Oslo
- Rose, Gillian ed. (2007) *Visual Methodologies. An Introduction to the Interpretation and Visual Materials*, Sage, London
- Ruud, Arnt red. (1981) *Drammen: byen ved elven*, Leif Høltedahls forlag, Oslo
- Sack, Robert David (1986) *Human Territoriality: Its Theory and History*, Cambridge University Press, UK
- Seiffert, Helmut (1983) *Einführung in die Wissenschaftstheorie*, Bind 1-3, Ausgabe 8, Verlag C.H.Beck, München
- Sellæg, Jo (1996) *Hus for folk flest – Sosial boligbygging i Drammen*, Drammen boligbyggelag 1946-1996, DBBL
- Sennett, Richard (1990) *The conscience of the eye: the design and social life of cities*, W.W. Norton & Company, New York
- Severcan, Yucel Can & Barlas, Adnan (2007) The conservation of Industrial Remains as Source of Individuation and Socialization, *International Journal of Urban and Regional Research*, vol 31, nr. 3
- Smithson, A. & Smithson, P. (1990) The “As Found” and the “Found”. In Robbins, D. (ed.) *The Independent group: postwar Britain and the aesthetics of plenty*, MIT Press, Cambridge, MA
- Smithson, A. & Smithson, P. (2005) *The charged void: urbanism*, Monacelli Press, New York
- Soja, Edward (2000) *Postmetropolis: critical studies of cities and regions*, Blackwell publishers, Oxford
- Storm, Anna (2008) *Hope and Rust: Reinterpreting the industrial place in the 20th century*, doktoravhandling, KTH, Stockholm
- Stortingsmelding nr. 16 (2004-2005) *Leve med kulturminner*, Miljøverndepartementet
- Stortingsmelding nr. 58 (1996-1997) *Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling*, Miljøverndepartementet
- Stortingsmelding nr. 39 (1986-1987) *Om bygnings- og fornminnevernet*, Miljøverndepartementet
- Thompson, I.H. (1999) *Ecology, Community and Delight. Sources of values in landscape architecture*, Routledge: Tylor and Francis Group.
- Thomson, Pat ed. (2008) *Doing visual research with children and young people*, Routledge, London
- Thomson, Pat (2008) Children and young people. Voices in visual research. In: Thomson, Pat ed. (2008) *Doing visual research with children and young people*, Routledge, London; pp. 1-20.

-
- Tweed, C. & Sutherland, M. (2007) Built cultural heritage and sustainable urban development, *Landscape and Urban Planning* 83: 62–69.
- Westwood, S & Williams, J (eds) (1997) *Imagining Cities: scripts, signs, memory*, Routledge, London
- Wetterberg, Ola red (1999) *Det nya stadslandskapet: texter om kultur, arkitektur och planering*, Chalmers tekniska högskola, Göteborg
- Young, Lorraine & Barrett, Hazel (2001) Adapting visual methods: action research with Kampala street children. In: *Area* (2001) 33.2, pp.141-152. Utg. Royal Geographical Society (with The Institute of British Geographers) 2001

Dokumenter/planer for Strømsø og Drammen:

Generalplan for Drammen 1966-1990, Drammen kommune

En by å leve i, Idékonkurransse om utvikling av Strømsø sentrum i Drammen, september 2009

Mål strategier og virkemidler for Strømsø bydel, januar 2009

By-og boligutstilling Oslo-Drammen 2009–2018, prosjektbeskrivelse, november 2008

Future Built, Programbeskrivelse, november 2009)

Juryrapport “En by å leve i”, april 2010

Look to Strømsø, vinnerforslag idékonkurransse, Norconsult/Alliance Architects

Kommunedelplan Drammen sentrum/Sentrumsplanen, Drammen kommune 2006

Oppfølging av kulturminnearbeidet i Drammen sentrum, strateginotat Insam 2007)

NIKU publikasjonsliste/Publications

pr. desember 2010

Fra 2003 avslutter NIKU tidligere serier og etablerer to nye, NIKU Rapport og NIKU Tema. F.o.m. 2001 er samtlige utgivelser tilgjengelig på www.niku.no som pdf-filer.

Kontaktadresse/Publications can be bought from:
 NIKU, Postboks 736 Sentrum, N-0105 Oslo
 Tlf./Tel.: (+47) 23 35 50 00. Faks/Fax: (+47) 23 35 50 01
 E-mail: kirsti.e.sundet@niku.no

Nye serier f.o.m. 2003

NIKU Rapport

- 1 Bergstadens Ziir; Røros kirke. Tilstand og tiltak. *Brønne, J.* 2003. 97 s.
- 2 «Intet forandrer seg så ofte som fortiden». Om krusifiksene i Ringebu stavkirke. *Stein, M., Bronken, I. A., Nyhlén, T., Strandskogen, K. og E. S. Tveit.* 2003. 114 s.
- 3 Den bemalte og forgylte kalvariegruppen fra 1100-tallet i Urnes stavkirke. Konservering 2001-2003. *Frøysaker, T.* 2003. 89 s.
- 4 Samiske Kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Nord Troms og Finnmark. *Svestad A. og S. Barindhaug.* 2003. 15 s.
- 5 Alterskapet i Grip stavkirke. Et 1700-talls alterskap fra middelalderen. Konservering 2001-2003. *Olstad, T.M.* 2003. 59 s.
- 6 Hamar Cathedral ruin. Archaeological investigations 1996-1998. *Reed, Stan.* 2005. 244 s.
- 7 Samiske urgraver. Statusrapport med forslag til miljøovervåkingsprogram. *Myrvoll, E. R.* 2005. 37 s.
Kun PDF-fil på www.niku.no. (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50 + porto.)
- 8 Lysekroner frå Nøstetangen glasverk. Dokumentasjon, vurdering av originalitet, sikring og konservering. *Bjørke, A.* 2006. 55 s. *Finnes også som PDF-fil på www.niku.no*
- 9 Evaluering av digitale dokumentasjonssystemer for arkeologiske utgravninger. *Molaug, P.B., Petersén, A., Risan, T.,* 2006. 19 s.
Kun PDF-fil på www.niku.no (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50 + porto.)
- 10 Kulturminneforvaltningens og planarbeidets historie på Røros. "Kulturarv og verdiskaping. Økonomiske virkninger av kulturarven på Røros". Arbeidspakke 1. *Andersen, S og Brønne J.* 2006. 89 s.
Kun PDF-fil på www.niku.no (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50 + porto.)
- 11 Ikonene i St. Georgs kapell, Neiden. Sør-Varanger kommune. Kontekst, motiver, teknikk og restaurering. *Norsted, T.* 2006. 71 s.
Kun PDF-fil på www.niku.no (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50 + porto.)
- 12 Landskap og historie-GIS. Historisk landskapsanalyse i Vestre Slidre, Oppland. *Guttormsen, Torggrim Sneve.* 2007. 43s
Kun PDF-fil på www.niku.no (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50 + porto.)
- 13 Konservering av Peter Reimers altermalerier i Valle kirke, Lindesnes kommune i Vest-Agder. *Ford, Thierry Olivier og Frøysaker, Tine.* 2007. 30 s. **Kun PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50 + porto.)

- 14** Samiske kirkegårder. Registrering av automatisk freda samiske kirkegårder i Finnmark, Troms og Nordland. *Myrvoll, Elin Rose*. 2007. 36 s. **Kun PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50 + porto.)
- 15** Kulturarv som kapital. En analyse av kulturarvskapitalens diversitet på Røros som et grunnlag for tenkning om verdiskaping. Delprosjekt 5 i forskerprosjektet "Verdiskaping Røros". *Guttormsen, Torgrim Sneve og Fageraas, Knut*. 2007. 126 s. **Kun på PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 100 + porto.)
- 16** Konservering av kirkeskip. Bønsnes kirke, Hole kommune i Buskerud. *Smith, Henrik*. 2007. 22 s. **Kun PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50 + porto.)
- 17** Kulturhistoriske registreringer. Porsangermoen – Hálkavári skytefelt. *Barlindhaug, Stine, Risan, Thomas og Thuestad, Alma Elisabeth*. 2007. 127 s. **Kun på PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Koster kr. 100 + porto.)
- 18** Flybåren laserskanning og registrering av kulturminner i skog. Fase 2. *Risbøl, Ole, Gjertsen, Arnt Kristian og Skare, Kjetil*. 2007. 33 s. **Kun på PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Koster kr. 50 + porto.)
- 19** Kulturminneverdier i by mellom bevaring og byutvikling. Et kunnskapsgrunnlag. *Omland, Atle, Berg Sveinung Krokann, Mehren, Anette og Eldal, Jens Christian*. 2007. 56 s. **Kun PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Koster kr. 50 + porto)
- 20** Lokala röster och lokala värden. en studie i Ålgårds kyrkas betydelse för icke-kyrkogångere. *Grahn, Wera*. 2007. 30 s. **Kun PDF-fil på www.niku.no** Utskrift kan bestilles hos NIKU. Koster kr. 50 + porto.)
- 21** Alterskaper i Hadsel kirke – et alterskap fra senmiddelalderen attributert til Lekagruppen. Undersøkelser og behandling av alterskapet. Oppmåling av fire skap i Lekagruppen. *Olstad, Tone M.* 2008. 83 s. **Finnes også som PDF-fil på www.niku.no**
- 22** Flybåren laserskanning og registrering av kulturminner i skog. Fase 3. *Risbøl, Ole, Gjertsen, Arnt Kristian, Skare, Kjetil*. 2008. 43 s. **Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Koster kr. 50 + porto.)
- 23** Maleriene i Fingalshula, Gravvik i Nærøy. *Norsted, Terje*. 2008. 101 s. **Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestille hos NIKU. Koster kr. 50 + porto.)
- 24** Samiske helligsteder. Tradisjoner – registrering – forvaltning. *Elin Rose Myrvoll*. 2008. 50 s. **Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Koster kr. 50 + porto.)
- 25** Krusifiks og Madonnaskap i Hedalen stavkirke. Undersøkelse 2006 – 2008. *Stein, Mille og Andersen, Elisabeth*. 84 s. **Finnes også som PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Koster kr. 50 + porto.)
- 26** Før og etter. Overvåking av tilrettelagte kulturminner. *Myrvoll, Elin Rose og Thuestad, Alma*. 2009. 123 s. **Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 100 + porto.)
- 27** Interseksjonella konstruksjoner och kulturminnesförvaltning. *Grahn, Wera*. 2009. 38 s. **Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50.- + porto.)
- 28** Kulturmiljøvurdering i Hammerdalen – Larvik. *Berg, Sveinung Krokann, Hvinden-Haug, Lars Jacob og Larsen, Kari Charlotte*. 2009. 86 s, **Finnes også som PDF-fil på www.niku.no**
- 29** Kulturmiljøbegrepet som teoretisk/analytisk begrep og som praktisk begrep for forvaltningen? 2009. 41 s. *Molaug, P.B., Sollund M.-B. Bøe, Sæterdal, A.* **Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50.- + porto.)
- 30** Visuell innvirkning på kulturminner og kulturmiljøer. Et studie med utgangspunkt i vindparkutbygging på Lista. 2009. 72 s. *Larsen, Kari og Jerpåsen, Gro*. **Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no** (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50.- + porto.)

- 31** Evaluering av "Spesielt miljøtiltak i jordbruket" (SMIL). Freda og verneverdige bygninger og andre kulturminner og -miljøer. 2009. 72 s. *Sætren, Anne. Finnes kun som PEF-fil på www.niku.no* Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50.- + porto.)
- 32** Om retningslinjer for håndtering og forvaltning av skjelett- og gravfunn fra nyere tid. Rapport til Riksantikvaren. 2009. 49 s. *Sellevoid, Berit. Finnes kun som PEF-fil på www.niku.no* Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50.- + porto.)
- 33** I pilegrimenes fotegar. Pilegrimsleden som verdigskapingsprosjekt. 2009. 66 s. *Berg, Sveinung Krokan, Nesbakken, Anneli. Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no* (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50.- + porto.)
- 34** Godt fungerende bevaringsområder. 2009. 124 s. *Nyseth, Torill, Sognnæs, Johanne. Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no* (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50.- + porto.)
- 35** Kulturminneforvaltningens kunnskapsbehov 2005 – 2009. Status for forskning pr. oktober 2008. 30 s + vedlegg. *Larsen, K., Myrvoll, M., Fløisand, I. Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no* (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50.- + porto.)
- 36** Nasjonalt resultatmål 3 for kulturminnevernet. En undersøkelse av status og mulighet for måloppnåelse i 2020. 2010. *Sætren, A. 79 s. Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no* (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Koster kr. 50.- + porto.)
- 37** Etablering av sentre for verdensarven. 2010. *Myrvoll, M. 27 s. Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no* (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50.- + porto.)
- 38** Tilbygning og påbygning av verneverdige bygninger. Kulturminnevern og tilpasning. *Hvinden-Haug, L. H., Andersen E. 2010. 65 s. Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no* (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50.- + porto.)
- 39** Verdier i Listalandskapet. Utprøving av metode for medvirkning i landskapskarakterisering. Rapport fra dialogseminar på Lista 7. og 8. oktober 2009. 49 s. *Thomassen, J., Larsen, K. C., Grahn, W., Risan, T. Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no* (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50.-+ porto.)
- 40** 100-årgrensen for automatisk fredete samiske kulturminner: Status og scenarier. Holm-Olsen, I. M., Myrvoll, E. R., Myrvoll, M., Thuestad, A. 2010. 52 s. *Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no* (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50.-+ porto.)
- 41** Gudstenestereform og vernestrategi. Hoff, A. M. 2010. 57 s. *Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no* (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50.-+ porto.)

NIKU Tema

- 1** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark 2002. *Sollund, M.-L. 2003. 20 s.*
- 2** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland 2002. *Barlindhaug, S. og Holm-Olsen, I.M. 2003. 22 s.*
- 3** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002. *Haavaldsen, P. 2003. 16 s.*
- 4** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland 2002. *Binns, K.S. 2003. 22 s.*
- 5** NIKU strategiske instituttprogram 2001-2006. Verneideologi. NIKU-seminar 4. februar og 25. april 2002. *Seip, E. (red.) 2003. 77 s.*

- 6** Bevaring av samlingane ved fem statlege museer. Undersøkingar utført for Riksrevisjonen *Bjørke, A.* 2003. 95 s.
- 7** På vandring i fortiden. Mennesker og landskap i Gråfjell gjennom 10 000 år. *Amundsen, H. R., Risbøl, O. & K. Skare (red).* 2003. 112 s.
- 8** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Bømlo kommune, Hordaland, 2003. *Binns, K.S.* 2005. 20 s.
- 9** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Horten kommune, Vestfold, 2003. *Sollund, M.-L.* 2004. 17 s.
- 10** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder, 2003. *Sollund, M.-L.* 2004. 20 s.
- 11** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland, 2003. *Holm-Olsen, I.M.* 2004. 17 s.
- 12** Landskap under press – Urbanisering og kulturminnevern. En studie med eksempler fra Nannestad og Stavanger. 2004. *Swensen, G., Jerpåsen, G., Skogheim, R., Saglie, I-L, Guttormsen, T. S.* 95 s.
- 13** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sarpsborg kommune, Østfold, 2004. *Sollund, M.-L.* 2005. 29 s.
- 14** Fra vemesone til risikosone. Studier i middelalderbyene Bergen og Tønsbergs randsoner. *Nordeide, S. Walaker (red.)* 76 s.
- 15** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skien kommune, Telemark 2005. *Sollund, M-L Bøe* 24 s.
- 16** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Grong kommune, Nord-Trøndelag 2005. *Sollund, M-L Bøe* 26 s.
- 17** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Tromsø kommune, Troms 2005. *Holm-Olsen, I. M.* 22 s.
- 18** Kultur – minner og miljøer. Strategiske instituttprogrammer 2001-2005. *Red.: Inger Marie Egenberg, Birgitte Skar og Grete Swensen,* 354 s.
- 19** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Fræna kommune, Møre og Romsdal, 2006. *Sollund, May-Liss.* 22 s.
- 20** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Nord-Aurdal kommune, Oppland, 2006. *Sollund, May-Liss, Bøe,* 21 s.
- 21** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Eidskog kommune, Hedmark, 2007. *Sollund, May-Liss Bøe.* 20 s.
- 22** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland, 2007. *Sollund, May-Liss Bøe.* 20 s.,
- 23** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Saltdal kommune, Nordland, 2007. *Thuestad, Alma,* 20 s.
- 24** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skjåk kommune, Oppland, 2007. *Thuestad, Alma,* 20 s.

- 25** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Guovdageainnu suohkan/Kautokeino kommune, Finnmark, 2006 *Holm-Olsen, Inger Marie og Thuestad, Alma, 19 s.*
- 26** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Lillesand kommune, Aust-Agder 2008. *Sollund, May-Liss Bøe. 21 s.*
- 27** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Bømlo kommune, Hordaland 2008. *Sollund, May-Liss Bøe. 21 s.*
- 28** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Horten kommune, Vestfold 2008. *Sollund, May-Liss Bøe. 17 s.*
- 29** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sortland kommune, Nordland 2008. *Thuestad, Alma. 20 s.*
- 30** Kulturarv og stedsidentitet. Prosjektsammendrag. 2009. *Swensen, Grete. 9 s. Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no* (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50 + porto.)
- 31** Kulturarv og stedsidentitet. Kulturmiljø i kryssulden mellom bevaring og utbygging. 2009. *Swensen, G., Larsen, K.C., Molaug P.B., Sognnæs, J. 85 s. Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no* (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Koster kr. 50 + porto.)
- 32** Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sarpsborg kommune, Østfold 2009. *Sollund, May-Liss Bøe. 27 s.*
- 33** Fragmentert eller representativt? Konstruksjonen av kulturminneverdier langs Akerselva i Oslo. 2010. *Grahn, W., Berg, S. K., Larsen, K.C., 65 s. Finnes kun som PDF-fil på www.niku.no* (Utskrift kan bestilles hos NIKU. Det koster kr. 50 + porto.)

Annet:

Kulturminner – en ressurs i tiden (Jubileumsbok – NIKU 10 år).
Red. Paludan-Müller, C. – Gundhus, G. 2005. 184 s.